

VIGILIA

2009 / 3

Szent Pál évében

KOCSIS IMRE: Szent Pál egyházképe

MARTOS LEVENTE BALÁZS: Az írástudó Pál

BALLA PÉTER: Pál apostol leveleinek aktualitása

Fűzfa Balázs Ottlik Gézáról

Gerold László Gion Nándorról

Vasadi Péter és Vörös István versei

Posztumusz beszélgetés Pálos Antal jezsuita atyával

CSEKE ÁKOS: Plótinosz a tisztaságról

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A szegények püspöke	161
----------------	---------------------	-----

SZENT PÁL ÉVÉBEN

KOCSIS IMRE:	Szent Pál egyházképe	162
MARTOS LEVENTE		
BALÁZS:	Az írástudó Pál. Példák a Rómaiakhoz írt levél 10. fejezetéből	170
BALLA PÉTER:	Pál apostol leveleinek aktualitása	179

SZÉP/ÍRÁS

VASADI PÉTER:	Ferenc, s a völgy nagy Madara; Plótinoszra <i>(versek)</i>	188
VÖRÖS ISTVÁN:	A minden feltámadó útja; A tavasz birtokbavétele <i>(versek)</i>	189
FÜZFÁ BALÁZS:	„Lerakódás a létezésünk alján”. Egy ismeretlen Ottlik-dokumentum elé <i>(esszé)</i>	191
FRANZ HODJAK:	Jónás kínja; Herkules muszáj munkái; Savonarola; ágyban még; Út, lépések nélkül (Északi tangó) <i>(versek)</i> <i>(Halmosi Sándor fordításai)</i>	199
GEROLD LÁSZLÓ:	Gion Nándor: Ezen az oldalon <i>(tanulmány)</i>	201
HALMOSI SÁNDOR:	9 óra 37; Kissé zavartan <i>(versek)</i>	207
KASSAI ETELKA:	Kavicskönnyek <i>(novella)</i>	208

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	Pálos Antal jezsuita atyával	210
--------------------	------------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

CSEKE ÁKOS:	Plótinosz a tisztaságról	221
-------------	--------------------------	-----

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

BENDE JÓZSEF:	A drancyi nyilatkozatról	230
■	Francia püspökök bűnbánati nyilatkozata (Drancy, 1997. szeptember 30.)	231

KRITIKA

HALMAI TAMÁS:	A benső bíró. Takács Zsuzsa: <i>Jaj a győztesnek!</i>	235
---------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	238
---	-----

A 178. oldalon Rembrandt Pál apostol című festménye

A szegények püspöke

LUKÁCS LÁSZLÓ

Száz éve született, tíz éve halt meg Dom Helder Camara, a dél-amerikai egyház egyik legendás alakja, aki a szegényeket szolgáló Krisztus élő szimbólumává lett világszerte. 1964-től Olinda és Recife érseke, Brazília egyik legszegényebb egyházmegyéjében. Jézusnak a szegények és a nyomorultak iránti szeretete szabta meg lelkipásztori működését. Első körlevelében így fogalmazta meg hitvallását: „Magam is ember vagyok, aki gyöngeségeiben és bűneiben bármely fajhoz tartozó és bárhonnan származó ember testvérének tudja magát. A katolikus egyház püspöke, aki Krisztust követve nem azért jött, hogy szolgálják, hanem hogy ő szolgáljon.”

A szegényekért és a „szegények egyházáért” harcolt minden rendelkezésére álló eszközzel. Ezt tükrözte életmódja is: kiköltözött az előkelő negyedben lévő püspöki palotából egy nyomornegyed szélére, hivatali kocsii helyett autóstoppal közlekedett a városban, szétosztotta az egyházi birtokokat a nincstelenek között.

Jól látta, hogy mindkét nagy világrendszer, a kapitalizmus és a kommunizmus is az elnyomásra és a kizsákmányolásra épül, és semmilyen veszéllyel nem törődve szembeszállt mindkettővel — az erőszakmentesség nevében. Elutasította az erőszakos forradalmat, de a diktatúrák elnyomását is. Ismert mondása: „Amikor ételt adtam a szegényeknek, szentnek tartottak. Amikor megkérdeztem, hogy a szegényeknek miért nincs mit enniük, kommunistának nevezték.” A katonai diktatúrában is bátran síkraszállt a szegények jogaiért. Őt magát a kormányzat nem merte bántani, de számos munkatársát bebörtönözték, megkínózták, megölték, 1970-től pedig eltiltották minden nyilvános fellépéstől.

1971-ben jelent meg *Az erőszak spirálja* című könyve, amelyben az igazságtalansággal, a jogtiprással, a kizsákmányolással veszi fel a harcot, és az erőszakmentesség jegyében meghirdeti az „Akció az igazságosságért és békéért” mozgalmát. Mindenkit meghív, hogy csatlakozzon mozgalmához: a szegényeket és a gazdagokat, a terroristákat és a diktátorokat; minden jóakarátú embert, aki meg van győződve arról, hogy csak az igazságosság és a szeretet vezethet igazi békéhez; mindazokat, akik el vannak szánva arra, hogy csak erkölcsös eszközöket használnak az igazságosság eléréséhez és ahhoz, hogy az emberiség megszabaduljon a gyűlölettől és a káosztól. „Jöjjetek, segítsetek, hogy együtt felépíthessünk egy olyan világot, amelyben mindnyájan úgy tisztelik és szeretik egymást, mint testvérüket!”

Álom? Utópia? Vagy a túlélés egyetlen esélye — idehaza és a nagyvilágban?

Szent Pál egyházképe

KOCSIS IMRE

1957-ben született. 1983-ban szentelték pappá. Teológiai doktorátust Budapesten, biblikus szaklicenciátust pedig Rómában, a Pápai Biblikus Intézetben szerzett. 1999-től a váci szeminárium rektora, 2007-től az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán a szentírástudomány tanára. Legutóbbi írását 2007. 6. számunkban közöltük.

Szent Pál apostol gyakran vall arról, hogy elsődleges feladatának az Evangélium hirdetését tekinti. Ám célja nyilván nemcsak az, hogy hallgatóit megnyerje Krisztusnak, hanem az is, hogy a hitre jutottakat közösséggé formálja. Bár egy-egy helyen többnyire csak kevés időt tölt (néhány hónapot vagy évet), de mindig figyelemmel kíséri az általa alapított közösségek életét, s a bennük felmerülő kérdésekről vagy problémákról hallva igyekszik egyre világosabban felvázolni: mit is jelent Krisztus egyházának lenni? Mik azok az alapvonások, amelyek a keresztény közösségeket jellemzik? Hogyan tartható fenn egy-egy közösség egysége, és hogyan viszonyulnak, illetve viszonyuljanak egymáshoz a helyi közösségek? Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatosan körvonalazódik az a tanítás, amelyet a legrégbbi egyháztannak nevezhetünk. E tekintetben mindenekelőtt a Korintusiaknak írt levelek jelentősek, ezért az értekezésben főképp rájuk hivatkozunk. Kidolgozott egyháztan található az Efezusi levélben is. Erről azonban a mai biblikusok többsége, nyelvi és teológiai sajátosságokra hivatkozva, azt tartja, hogy nem közvetlenül Páltól származik, hanem egyik tanítványától, aki azzal a céllal írt, hogy mestere szellemében adjon választ az újonnan felmerült kérdésekre. Ám az tagadhatatlan, hogy az iratban levő tanítás Pál gondolatain nyugszik, illetve azoknak a továbbfejlesztése. Ebből kifolyólag hasznosnak látjuk, hogy esetenként az Efezusi levélben leírtakat is szem előtt tartsuk.

Az egyházra vonatkozó megnevezések, képek és körülírások

Ekklészia

Pál legtöbbször az *ekklészia* főnevet használja a keresztények közösségére, s voltaképp ezt a főnevet fordítjuk mi az *egyház* szóval. Az *ekklészia* az *ekkaleó* (= kihív, odahív) igéből lett képezve, s így az alapjelentése: valamilyen célból a többiek közül kihívott (összehívott) közösség. A görögök a főnévvel mindenekelőtt a szabad görög városokban tartott népgyűlést jelölték (vö. ApCsel 19,39). A keresztények persze nem ezen görög szóhasználatból kiindulva kezdték önazonosságukat az *ekklészia* szóval kifejezni. A háttérben sokkal inkább az Ószövetség áll: az *ekklészia* a Hetvenes fordításban a héber *qahal*nak felel meg, amely Isten népét jelenti, azt a kultikus közösségbe egybegyűjtött népet, amelyet Isten választott ki és irányít.

¹Vö. Joachim Gnllka:
Az Újszövetség teológi-
ája. Szent István Társu-
lat, Budapest, 2007, 99.

Helyi közösség és egyetemes egyház

Jegyes-szimbolika

Szinte biztosak lehetünk abban, hogy nem Pál apostol volt az első, aki a szóban forgó görög főnevet a keresztény közösségekre vonatkoztatta. Már a jeruzsálemi közösség az „Isten egyháza” (*ekkleszia tu theu*) kifejezéssel illette önmagát, s ez a szóhasználat éppen a páli levelekben tükröződik. Pál ugyanis a korábbi egyházüldöző tevékenységét az alábbi mondatokkal írta le: „Hallottátok ti is, hogyan viselkedtem egykor a zsidóságban, hogy mód felett üldöztem Isten egyházát, és pusztítottam azt” (Gal 1,13). „Mert én a legkisebb vagyok az apostolok között, arra sem méltó, hogy apostolnak nevezzenek, mert üldöztem Isten egyházát” (1Kor 15,9). Az „Isten egyháza” formulával Pál magának a jeruzsálemi közösségnek az önmegnevezését veszi át, amely által kifejezésre jut: a jeruzsálemi keresztény ösgyülekezet Isten eszkatológikus közösségének tekintette magát.¹ Igen tanulságos e tekintetben a Korintusi levélből vett idézet. Ebben ugyanis Pál mint utoljára meghívott apostol — aki az „apostol” címre nem is méltó — Péterrel és a többi jeruzsálemi apostollal állítja szembe önmagát: amíg ezek a tanúságtevő életükkel Isten egyházát építették, addig Pál azt lerombolni törekedett.

Pál szóhasználatában az *ekkleszia* a helyi közösséget és egyetemes egyházat egyaránt jelölheti, bár tagadhatatlan, hogy az első, helyi közösségre való alkalmazás a gyakoribb. A főnév nemritkán többes számban jelenik meg (vö. Róm 16,16; 1Tessz 2,14; Gal 1,22). A szóban forgó két alkalmazás mindazonáltal nem független egymástól. A helyi közösség, bár hiteles kifejezője és megjelenítője Isten eszkatológikus népének, nem elszigetelt valóság, hanem szorosan kapcsolódik más hívő közösségekhez, amelyeket éppúgy Isten üdvözítő cselekvése hozott létre. Az összetartozást nemcsak a közösen elfogadott Evangélium biztosítja, hanem az alapító apostol személye is, aki a maga részéről egységben van a többi apostollal (vö. Gal 2,2). Pál szemléletét jól tükrözi a Korintusiaknak írt első levél címezése. Az apostol üdvözli „Isten egyházát, amely Korintusban van”, vagyis azt a közösséget, amelyben Isten egyetemes egyházának alapvonásai helyi szinten megjelennek. Az egyetemes távlat egyértelművé válik a köszöntés folytatásában: „mindazokkal együtt, akik segítségül hívják a mi Urunk Jézus Krisztus nevét, minden helyen, náluk és nálunk” (1Kor 1,1–2).

Szent Pál egyházzól alkotott felfogása persze nemcsak címekben és megnevezésekben válik láthatóvá, hanem képekben és szimbolikus megfogalmazásokban is. E tekintetben mindenekelőtt a jegyes-szimbolikát emeljük ki, amelynek eredete az Ószövetségben keresendő. A próféták ugyanis gyakran házasságként ábrázolták az Isten és Izrael közötti szövetséget: Istent úgy mutatták be, mint hűséges férjet, Izraelt pedig úgy, mint gyakorta hűtlenkedő feleséget (vö. Óz 2; Jer 2–3; Ez 16; 23). Néha a jövőbeli új frigy gondolata is megfogalmazást nyert (vö. Iz 54,4–10; 62,1–9). Pál apostol a képet Krisztus és az egyház kapcsolatára alkalmazza. A 2Kor 11,2-ben így ír: „Mert Isten féltékenységgel vagyok féltékeny rátok. Eljegyeztelek ugyanis titeket egy férfi-

nak, hogy mint tiszta szüzet vezesselek Krisztushoz.” A vers megértéséhez szem előtt kell tartanunk a házasságkötés akkori szokását. A házasságkötés két aktusból állt, melyek időben jól elkülönültek egymástól. Az első az „eljegyzés” volt, amikor az apák a házasulandók jelenlétében megkötötték a házassági szerződést, amellyel hivatalosan létre is jött a házasság: a felek jogilag már egymáshoz tartoztak, mint férj és feleség. A második aktus a „menyegző” volt, amely bizonyos idő (általában egy esztendő) eltelte után történt. Ekkor vezették be ünnepélyes formában a menyasszonyt a vőlegény házába, s ekkor kezdődött el a házaselet. Az eljegyzés és a menyegző közötti időszakban a menyasszony az apa házában s az apa felügyelete alatt élt. Az apa volt a felelős azért, hogy leánya hűséges maradjon kijelölt férjéhez. Erre a szokásra hivatkozva Pál azt állítja, hogy ő a korintusi közösséget Jézus Krisztusnak jegyezte el, s különös módon felelősnek érzi magát azért, hogy a korintusi egyház „tiszta szűz” maradjon egészen a Krisztushoz való elvezetésig. A valóság szintjén az eljegyzésnek a közösség megalapítása, a menyegzőnek pedig Krisztus második eljövetele felel meg.² A hasonlatból kiderül, hogy az egyház már most Krisztus elkötelezettje, de a végső közösség majd csak a parúzi-akor valósul meg. A hasonlat Pál szerepét is találóan megvilágítja: ő az apa szerepét tölti be mind a Krisztusnak való „eljegyzésben”, mind a Krisztusnak való megőrzésben.

²Hasonló szemlélet
tükröződik a Jel 19,6–10
híres himnuszában.

Az Efezusi levélben Krisztusnak az egyház iránti „jegyesi” szeretete példaként szerepel a keresztény házastársak felé: azzal az áldozatkész szeretettel kell egymáshoz viszonyulniuk, amellyel „Krisztus is szerette az egyházat, s önmagát adta érte” (Ef 5,25).

A „templom” metafora

Egy másik fontos metafora az egyház mibenlétének kifejezésére a „templom”. Köztudott, hogy mind a zsidók, mind a pogányok felfogásában a templom az a hely volt, amelyben az Isten, illetve az istenség lakást vett. A templom képletes, átvitt értelmű használata az Újszövetségen kívül Qumránban figyelhető meg: a qumráni közösség Isten végidőbeli templomának tekintette önmagát.³

³Vö. 1QS 8,4–10; 9,3–6.

A Korintusiaknak írt levelekben Pál figyelmeztető céllal használja a metaforát. A keresztényeket a Szentlélek fogja össze és formálja közösséggé. Ebből kifolyólag a keresztény közösségekben a Szentlélek lakik, ami annyit jelent: minden egyes közösség templom, az Isten temploma, s az Isten szentségében részesedik, tehát különleges tiszteletet kell iránta tanúsítani. Ez az 1. Korintusi levél egyik érvelése szerint mindenekelőtt az egyház egységének őrzését és erősítését kívánja. „Nem tudjátok, hogy Isten temploma vagytok, és Isten Lelke lakik bennetek? Azt pedig, aki Isten templomát lerombolja, lerombolja az Isten” (1Kor 3,16). A szövegkörnyezetből válik világossá, hogy a „templomrombolás” a korintusi közösségben megmutatkozó megosztottságra vonatkozik. Mindez komoly figyelmeztetés azoknak, akik a közösségen belül feszültségeket szítanak, s a pártokra való szakadást (vö. 1Kor 1,12kk) előidézik: tevékenységük Isten Lelke, s általa Isten ellen irányul.

“Érdekes, hogy a „templom” metaforája az 1Kor 6,19-ben nem az egyházi közösségre, hanem az egyes keresztyényekre vonatkozik: a keresztyények teste a „Szentlélek temploma”.

⁵Krisztus szerepét tekintve eltérés figyelhető meg az 1Kor 3,11-hez képest, mert ez utóbbi helyen Krisztus az alap (fundamentum) szerepét tölti be.

A test-hasonlat

⁶Vö. Titus Livius: *Ab urbe condita* 2,32.

Az egyház mint Krisztus teste

A 2. Korintusi levélben Pál arra figyelmeztet, hogy a keresztyényeknek el kell különülniük a pogányoktól mind a kultusz, mind az életmód tekintetében: nem vehetnek részt pogány istentiszteleten, és nem élhetnek erkölcstelen módon. „Hogyan fér össze Isten temploma a bálványokkal? Hiszen ti az élő Isten temploma vagytok, amint Isten mondja: Köztük fogok lakni és közöttük járni, az ő Istenük leszek, és ők az én népem lesznek” (2Kor 6,16). Éppen a templomvolt az, amely megfelelő magatartást kíván meg mind közösségi-kultikus, mind egyéni-etikai vonatkozásban.⁴

A templom metaforájának legszebb kifejtése az Efezusi levélben található: „Így tehát most már nem vagytok idegenek és jövevények, hanem a szentek polgártársai és Isten házanépe, az apostolok és próféták alapjára rakott épület, melynek szegletköve maga Krisztus Jézus. Benne illeszkedik egybe az egész építmény, és az Úr szent templomává növekszik. Ti is benne épültök egybe Isten lakóhelyévé a Lélekben” (Ef 2,19–22). A szöveg a pogányokból megtért keresztyényeket arra emlékezteti, hogy Krisztus megváltása révén immáron ők is Isten népének teljes jogú „polgárai”. Szerves alkotóelemei annak a „háznak”, amely az apostolok és az őskeresztyén próféták igehirdetésén alapul, s amelynek Krisztus mint megdicsőült Úr ad szilárdságot. Ő ugyanis a szegletkö, amely alapvető fontosságú az épületben, mert a boltívnél összetartja a falakat. Ezt a Krisztus által egységben tartott „egyházat” a Szentlélek hatja át, vagyis ő teszi lehetővé, hogy a keresztyények egyre teljesebben egybeforrjanak, és a hívek közössége Isten folytonos jelenlétének hiteles tanúja és közvetítője legyen a világ felé.⁵

A legismertebb kép, amelyet Szent Pál az egyházra alkalmaz, a test-hasonlat, amelynek általánosabb érvényű alkalmazása közismert volt abban a korban. A legismertebb példa Menenius Agrippa római patrícius (Kr. e. 5. század) tanmeséje, amely arra szolgált, hogy véget vessen a római nép lázadásának az Aventinuszon. Ez a történet a különböző testrészek együttműködésének szükségességét mutatja be szemléletes módon.⁶ A filozófusok is gyakran hangsúlyozták, hogy a létezők egy testhez hasonlító nagy egységet alkotnak a világban.

A test-hasonlat legbővebb kifejtését az 1Kor 12,12–26-ban találjuk. Pál mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a testben különböző tagok, különböző testrészek vannak, amelyek eltérő funkciót látnak el. Ám ezek a testrészek nem egymással szemben állva vagy rivalizálva, hanem egymást támogatva és kiegészítve teszik lehetővé, hogy a test egésze ép és egészséges lehessen. Az apostol arra is felhívja a figyelmet, hogy a testben található különbség végső soron magára Istenre vezethető vissza. Ő teremtette úgy az emberi testet, hogy annak egyes részei eltérő feladatokat lássanak el. Ez viszont azt is jelenti, hogy minden tag feladata értékes, hiszen magától a Teremtőtől származik.

Pál apostol tanításának a fentebb említett előzményekhez képest van egy sajátos, megkülönböztető pontja: az egyház nem egyszerűen

⁷Christophe Senft:
*La première épître de
Saint Paul aux
Corinthiens*. Labor et
Fides, Paris, 1979, 160.

test, hanem Krisztus teste. Jól látható ez a hasonlat bevezető mondatában: „Mert amint a test egy, bár sok tagja van, a testnek minden tagja, bár sok, mégis egy, így Krisztus is” (1Kor 12,12). A mondat értelmét találóan fogalmazza meg C. Senft: „Az egyházi közösség nem pusztán a test módjára, a különböző funkcióinak harmonikus együttműködése által egy, hanem Krisztus által, aki az Ura.”⁷ Az 1. Korintusi levél szemléletét jól kiegészíti az Efezusi levél, amely különbséget tesz a test és a Fő között: az egyház a test, amelynek Feje Krisztus (vö. Ef 1,22–23; 4,15–16; 5,23).

Karizmák és szolgálatok

A fentebb említett test-hasonlat az egyházban jelenlevő különbségek alátámasztására szolgál. A különbségek mindenekelőtt az egyes keresztyéneknek juttatott adományokban, valamint a közösségekben betöltött szolgálatokban mutatkoznak meg: „A kegyelmi adományok különfélék ugyan, de a Lélek ugyanaz. A szolgálatok is különfélék, de az Úr ugyanaz” (1Kor 12,4–5). Mivel a különböző adományok és szolgálatok ugyanabból a forrásból (Lélek, illetve Úr) származnak, a különbség önmagában véve nem veszélyezteti az egységet. A veszély akkor áll fenn, ha valaki megfélekedezik arról, hogy egyetlen adomány és egyetlen szolgálat sem öncélú, s birtoklóját nem teszi magasabb rendűvé, hiszen minden Istentől jövő juttatás a közösség javát hivatott előmozdítani.

A lelki adományok egy- oldalú szemlélete ellen

⁸A témáról bővebb eligazítást nyújt: Kocsis Imre: „Isten elküldte Fiának Lelkét.” *A Szentlélek Pál apostol tanításában*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2004, 95–122.

Nem árt néhány szót szólni arról, mi indította Pált a test-hasonlat megfogalmazására, és az egyházban levő jogos különbségek hangsúlyozására. Az 1Kor 12–14-ben megfigyelhető érvelésből jól látszik, hogy Pál azért szól külön a lelki adományokról, mert ezek egyoldalú szemlélete megosztottságot hozott létre a korintusi keresztyén közösségben. Egyesek ugyanis azt tartották: minél rendkívülibb és látványosabb egy-egy vallásos megnyilvánulás, annál biztosabban a Szentlélektől származik. Ezért különösen is nagy becsben tartották a nyelveken szólást, amelyen olyan imádságot értettek, amelyet a beszélő fellelkesült állapotban, nem az értelem ellenőrzésével mond el. Emellett a lelki adományok nyilvános felmutatása kérdésre és rivalizálásra adott alkalmat.⁸

Pál apostol erről a helyzetről értesülve több szempontra is felhívja a figyelmet. Mindenekelőtt igyekszik kitágítani a horizontot. Arra mutat rá, hogy a Szentlélek jelenléte nemcsak rendkívüli, látványos jelenségekben mutatkozik meg. A nyelveken szóláson és a vele rokonított profétáláson kívül sok más adomány lehetséges, melyek mindegyike ugyanattól a Lélektől való (1Kor 12,4–11). Ugyanakkor arra buzdít, hogy a nyilvános összejöveteleken, istentiszteleteken azokat az adományokat részesítsék előnyben, melyek jobban szolgálják a közösség építését (1Kor 12,7; 14). A híres szeretethimnusz által pedig azt tudatosítja, hogy egy-egy adomány értékét nem a rendkívüliség vagy a látványosság adja meg, hanem a hiteles szeretet (1Kor 13).

A Szentlélek adományainak jelölésére a szóban forgó szövegegy-ségben Pál a karizma szót használja. A *khariszma* görög főnév az adományszerzés eredményét jelöli, vagyis ajándékot, adományt jelent. Az Újszövetségen kívül (görög-hellenista iratok; hellenista zsidóság irodalma) csak ritkán fordul elő. A páli levelekben tizenhatszor szerepel, de nem mindig ugyanabban az értelemben: jelölheti általánosan az anyagi juttatással szembenálló lelki adományt (Róm 1,11), sőt magát a megigazulást és az örök életet is (Róm 5,15; 6,23). Az 1Kor 12-ben, ahol az apostol a Szentlélekkel hozza kapcsolatba az adományokat, illetve külön fel is sorolja, a karizma főnév leszűkített értelemben szerepel. Azokat a sajátos, nem mindenkinek osztályrészül jutó adományokat jelöli, amelyeket a Szentlélek saját tetszése szerint (1Kor 12,11) oszt szét az egyház építése céljából (1Kor 12,7).

A karizmák felsorolása

A fejezetben a karizmákról két felsorolást is találunk, amelyekben némi hangsúlyeltolódás figyelhető meg. Az első listában (1Kor 12,8–10) kizárólag lelki adományok, pontosabban a Szentlélek által előidézett külső megnyilvánulások szerepelnek: bölcsesség szava, tudás, csodákat eredményező hit, gyógyítások, prófétálás, nyelveken szólás. Ezen a helyen Pál azt kívánja szemléltetni, hogy a Szentlélek, teljesen szabadon, különböző megnyilvánulásokra készítet és képesít. A Szentlélek jelenlétét és működését ezért nem szabad szűkkeblűen — úgy, ahogyan a korintusi keresztények egy csoportja tette — csupán egy-két egészen látványos megnyilvánulási formára (például nyelveken szólás) korlátozva megítélni. A második listában (1Kor 12,28–30) a „karizmatikus” jelenségek mellett hivatali címek is megjelennek (apostolok, próféták, tanítók), valamint általános szolgálatokról (segélynyújtás, kormányzás) is szó esik. Ez a lista egész szorosan a test-hasonlathoz tartozik (1Kor 12,12–31). Miként az emberi test Isten által meghatározott rendszer szerint működik, ugyanúgy az egyház szervezetét, struktúráját is Isten határozza meg. A Szentlélek által Isten rendel — az Evangélium ügyének előmozdítása, illetve az egyház létrejötte és fennmaradása érdekében — szilárd feladatköröket, illetve ezek betöltésére ő választ ki és tesz alkalmassá személyeket. Ugyanakkor Isten juttat különböző adományokat, melyek ugyan nem minden esetben szükség-szerűek, mégis nagyon jelentősek, mert az egyház belső életének megerősítését, felfrissítését és megújulását szolgálják.

Az egyház nem kizárólag karizmatikus felépítésű

Az előző megfontolások alapján tévesnek kell tartanunk azt a főleg protestáns egzegéták között divatos nézetet, miszerint Pál felfogásában az egyház kizárólag karizmatikus felépítésű, amely kizárja a stabil hivatalok létét. A Szentlélek által közvetített kegyelmi adományok nem autonómiára feljogosító valóságok, hanem csakis az egyházi test intézményi, hierarchikus rendszerébe beilleszkedve hasznosítandók. Ezt jelzi az a tény is, hogy Pál az 1Kor 14-ben, apostoli tekintélyére hivatkozva, nemcsak útmutatásokat ad, hanem igen szigorú rendelkezéseket hoz. A fejezet vége felé pedig kijelenti: „Aki prófétának vagy lelki embernek tartja magát, értse meg, hogy

amit nektek írok, az az Úr parancsa" (1Kor 14,37). Egyértelmű, hogy a karizmák hordozói alárendeltek az apostolnak mint egyházi vezetőnek. Ez azonban nem abszolút uralmat jelent, hiszen Pál nagyon is tudatában van annak, hogy őt mint apostolt ugyanaz a Szentlélek képesíti szolgálatra (vö. 2Kor 3,6), mint aki a hívek és a keresztény közösségek életének frissebbé és hatékonyabbá tétele érdekében szabadon oszt kegyelmi adományokat. Az egyházi tisztség gyümölcsöző, közösséget építő betöltéséhez éppúgy szükséges az alázat és a Szentlélek belső hangjára való állandó figyelem, mint a karizmák „hasznosításánál”.

Ez esetben is hasznos kiegészítést találunk az Efezusi levélben: „Ő (= Krisztus) tett egyeseket apostollá, másokat pedig prófétává vagy evangélistává, ismét másokat pedig pásztorrá és tanítóvá, hogy alkalmassá tegye a szenteket a szolgálat végzésére Krisztus testének felépítése céljából” (Ef 4,11–12). Nem kétséges, hogy a mondat első felében olvasható megnevezések egyházi tisztségekre vonatkoznak. Az apostolok, és feltehetőleg az evangélisták is, a krisztusi örömhírt a még meg nem térteknek hirdették. A próféták, pásztorok és tanítók viszont a helyi közösségeken belül láttak el szilárd feladatkört. A próféták a Szentlélek sugallatára — sajátos karizma birtokában — bátorító, illetve figyelmeztető beszédet intéztek a közösséghez, valamint útmutatásokat adtak számára (vö. 1Kor 14). A pásztorok irányító szerepet töltöttek be, a tanítók pedig a keresztény hit rendszerező kifejtését végezték. A mondat vége az egyházi feladatkörök céljára irányítja a figyelmet. A tisztségek arra valók, hogy a közösség tagjai segítséget kapjanak keresztény voltuk hiteles megéléséhez: ahhoz, hogy felismerjék az egyházhoz való tartozásuk fontosságát, s felnőtt, meggyőződéses keresztényként — sajátos élethelyzetüknek megfelelően — járuljanak hozzá a közösség megszilárdulásához és fokozatos növekedéséhez.

Az egyház egységének szentségei: a keresztség és az Eucharisztia

Az egyház egységét nemcsak külső tényezők biztosítják, hanem mindenekelőtt a Krisztussal való életközösség (vö. 1Kor 6,15; 12,12). A feltámadt Krisztus az, aki Lelke által egybefogja és élő organizmussá (testté) formálja azokat, akik hittel elkötelezték magukat neki. A Krisztusba, illetve a Krisztus testébe való „beoltódás” a keresztségben történik. Erről Pál éppen a test-hasonlat összefüggésében ír: „Mi ugyanis mindnyájan egy Lélekben egy testté keresztelkedtünk, akár zsidók, akár görögök, akár szolgák, akár szabadok; és mindnyájunkat egy Lélek itatott át” (1Kor 12,13). A keresztség által a hívő a Szentlélek hatáskörébe kerül, de ez nemcsak külső ráhatást jelent: a megkeresztelt úgy átitatódik a Szentlélektől, mint a megöntözött föld a víztől. A Szentlélek tehát nemcsak körülveszi a hívőt, hanem benne lakik. Ő az, aki az egyes hívőket Krisztushoz kapcsolja, illetve számukra Krisztus életét közvetíti, de egyúttal

egymással is szoros lelki köteléket alakít ki: ő szilárdítja meg bennük az összetartozás érzését, és ő teszi számukra lehetővé a Krisztusba vetett hit nyilvános, közösségi megvallását (vö. 1Kor 12,3).

Az egyház egységének fennmaradásában és megőrzésében az Eucharisztia is nagy szerepe van. E tekintetben főleg az 1Kor 10,16–17 érdemel figyelmet: „Az áldás kelyhe, amelyet megáldunk, nemde a Krisztus vérében való részesedés? És a kenyér, amelyet megtörünk, nemde a Krisztus testében való részesedés?” A 16. versben olvasható kérdő mondatok mind a terminológiát, mind pedig a formát tekintve „hagyományosak”, vagyis az őskeresztény hagyományból valók. Figyelemre méltó, hogy az apostol első helyen nem a kenyeret, hanem a kelyhet említi. A megszokott sorrendet bizonyára azért változtatta meg, mert a 17. versben éppen a kenyérre vonatkozólag ad külön tanítást. A kérdések egyébként egyértelműen tanúsítják Pál meggyőződését: a kenyér Krisztus teste, a kelyh tartalma pedig Krisztus vére. Figyelemre méltó a *koinónia* főnév, amelynek jelentése: részesedés, amely közösséget eredményez. Az eucharisztikus ünnepség során a Krisztus testében és vérében való részesedés valószínűleg közösséget hoz létre a feltámadt Úrral.

**A keresztények
egysége Krisztus által**

A kérdések után a 17. versben Pál kiegészítő megjegyzést fűz az előző, liturgikus hagyományból származó mondatokhoz, s ezáltal nyilvánvalóvá teszi: Krisztus eucharisztikus testének vétele által nemcsak a megdicsőült Úrral való közösség valósul meg, illetve jut kifejezésre, hanem a keresztények egymás közötti egysége is. Ezt a következtetést a „test” (*szóma*) kettős vonatkozása teszi lehetővé. A 16. versben a „test” eucharisztikus testet jelenti, vagyis Krisztus szentségi jelenlétét a kenyér színében. Pál fölfogásában ugyanakkor a „test” az egyházat, a hívők közösségét is jelöli (vö. 1Kor 12,12–26). Az egy kenyérben, vagyis az Eucharisztiaiban való részesedés nemcsak kifejezi az egyház egységét, hanem Krisztus eucharisztikus teste formálja a keresztényeket „egy testté” az egyházban. A mondat elején nagy hangsúly esik az „egy” szócskára, amiből arra lehet következtetni, hogy Pál itt konkrét liturgikus gyakorlatot tart szem előtt: az eucharisztikus összejöveteleken egyetlen kenyeret „törtek meg” és osztottak ki.⁹ Ha ez a következtetés helytálló, még szemléletesebbé válik az apostol megfogalmazása: mivel mindenki ugyanabból az eucharisztikus kenyérből részesedik, látható formában is kifejezésre jut, hogy a hívek egymással való közösségét Krisztus hozza létre és tartja fenn.

⁹A téma bővebb kifejtéséhez vö. Kocsis Imre: *Az Eucharisztia értelmezése a Korintusiaknak írt első levélben*. In: *Az Ige szolgálatában. A 60 éves Tárjányi Béla köszöntése*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 133–135.

Az írástudó Pál

Példák a Rómaiakhoz írt levél 10. fejezetéből

1973-ban született Szombathelyen. Tanulmányait Budapesten, majd Rómában és Jeruzsálemben végezte. Katolikus pap, jelenleg a Győri Hittudományi Főiskolán és a szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskolán a Szentírástudományi Tanszékek oktatója.

¹*Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae de Tempore et de Sanctis.*
Solesmes, 1974.

**Pál levelei
dokumentumai annak,
ahogy a születő
kereszténység Izrael
szent iratait olvasta**

„Minden földre eljut az ő hangjuk, a földkerekség végéig szól az ő igéjük.” A 19. (a görög és latin számozás szerint 18.) zsoltár 5. versét apostolok ünnepén mint átvezető éneket és mint felajánlási verset ajánlja a Római Misekönyv, illetve nyomában a Graduale Romanum.¹ A liturgikus ünneplés, az apostoloknak mint Krisztus küldötteinek, mint az egyház alapköveinek és a hit hírnökeinek emlékezete értelmezési keretet ad a három évezredes zsoltár imádságnak. Szent Máté evangéliumának befejező képe idéződik fel (28,19), amelyben Jézus „minden néphez” küldi a tizenegyet, illetve az Apostolok Cselekedeteinek nyitánya (1,8), mely szerint az apostolok a Feltámadott tanúi lesznek „egészen a föld végső határáig”.

A 19. zsoltár e sajátosan keresztény értelmezési hagyománya nem kisebb tekintélyre hivatkozhat, mint Szent Pál apostolra. Elsőként ő idézi a fentebb már leírt sort úgy, mint az Evangélium hozzáférhetőségének vitathatatlan bizonyítékát (Róm 10,18). A zsoltár maga is továbbadott szóról beszél, mintha eredendően jelezni Isten szavának sorsát és rendeltetését: továbbadva terjed, ámde módosul is, értelme bővül és változik, sohasem elárulva kezdeti igazságát, inkább újra és újra megszólítja, életre hívja a jelent.

Pál, a népek apostola nemcsak küldött, atya és tanító, bölcs építőmester, önmegtagadó és céltudatos versenyző (Gal 1,1; 1Kor 4,15; 3,10; 9,24–26), hanem az írások ismerője és értelmezője is, aki vallja, hogy azok „értünk” írtak meg (Róm 4,24; 1Kor 9,10), azaz Isten általuk hozzánk is szól. Pál az újszövetség legkorábbi iratainak szerzője. Levelei ezért első dokumentumai annak, ahogy a születő kereszténység Izrael szent iratait olvassa, s bennük érti meg, kicsoda Jézus Krisztus, és mit vitt végbe általa Isten.

Aki ír vagy beszél, a nyelv jelrendszerét használja. Emlékezetének kincstárából merít, saját szempontjai szerint szövi beszédének szövetét. Vallási közösségeknek gyakran alakul ki saját nyelvezete is. A saját beszédmód a titkokban való osztozás eszköze. Pál beszédében éppen az az érdekes, ahogyan átveszi és alkalmazza a zsidó vallás legfontosabb fogalmait — törvény, igazság, megigazulás, Isten, Úr —, és azokat átformálva, új jelentéssel gazdagítva egy új, most alakuló közösség közkincsévé teszi. Az apostol hitének megformálásában és elmélyülésében döntő szerepe van a gyermekkorában elsajátított zsidó hitnek. A zsidó Biblián tanult meg írni és olvasni, alighanem jobbra görög nyelven. Annak mondatai vésődtek be emlékezetébe, hasonlatai és metaforái lettek mindennapi kenyere. Leveleiben összesen mintegy 130 bibliai idézetet találunk kifejezett formában, tehát bevezető, idéző formulával ellátva. Mint-

egy 400 alkalommal biztos, hogy bibliai szöveghelyet idéz közvetett formában, tehát úgy, hogy nem jelöli az idézet tényét, olvasói műveltségére bízva, felismerik-e vagy sem, honnan vette a kifejezést.

**A 19. zsoltár hatása
Pál szövegeiben**

Vajon hogyan olvasta Pál a 19. zsoltár sorait? Az újszövetség görög kiadása (Nestle-Aland 27. kiadás) két helyen hívja fel a figyelmet a 19. zsoltár hatására Pál szövegeiben. Az egyik a Róm 1,20, amely Isten megismerhetőségét tanítja a teremtett világban és az ember lelkiismeretében. A látható teremtésből, írja Pál, következtethet a pogány ember is Isten örök erejére és isteni mivoltára. Igaz, Pál más szót használ, nem a *poiészisz* fogalmát, ahogy a Zsolt 19,2 görög szövege, hanem a *poiéma* kifejezést. A *poiészisz* a cselekvésre, a *poiéma* a cselekvés eredményére, gyümölcseire vagy termékére helyezi a hangsúlyt. A római levél 1. fejezetében éppen a világ jelenlegi állapotán van a hangsúly, amely Isten műve, és mint ilyen, megismerhető. A Róm 1,20 nem a hallás, illetve a szavakba nem foglalható beszéd témáját, hanem a láthatatlan megjelenését, a láthatatlan Isten műveiből való megismerését és megismerhetőségét hangsúlyozza. A hallás és beszéd helyett tehát a látás áll Pál apostol figyelmének középpontjában. A párhuzam tehát inkább tartalmi rokonságon alapul, mivel mindkét szöveghely a teremtés témájával foglalkozik. Ez a tartalmi rokonság nem bizonyítja, hogy Pál a 19. zsoltárra gondolt, amikor megírta sorait.

A másik szöveghely közvetlen idézet. A Róm 10,18 a 19. zsoltár 5. versét idézi a Hetvenes fordítás görög szövege szerint. Nem használ idéző formulát, de a mondatszerkesztés (a mondat megváltozó alanya), a szöveg stilisztikai változása, a zsoltárversre jellemző gondolatritmus, illetve az idézetekben gazdag szövegkörnyezet jelzi, hogy a szerző máshonnan átvett szavakat használ fel. Az idéző formula elhagyása arra utal, hogy Pál feltételezte olvasóiról a zsoltár szövegének ismeretét. A római levél 10. fejezete az igehirdetők munkájáról, pontosabban a Krisztusról szóló híradás felismerhetőségéről és továbbadásáról beszél. Pál arra akar rámutatni, hogy az igehirdetők szava mindenhová elhatol. Szándéka ennyiben hasonlít a Róm 1,20-hoz: az 1. fejezet a pogány népek, a 10. fejezet pedig a zsidó nép számonkérhetőségéről és üdvösségének lehetséges útjáról tanít.

**A törvény célja a
Krisztusban való
igazság kinyilvánulása
minden hívő számára**

Érdemes alaposabban szemügyre vennünk ezt a fejezetet. Fő kérdése a zsidó nép hite és hitetlensége, végső soron — a 9–11. fejezetek összefüggésében — üdvösségének lehetősége. Hozzá kell tennünk, hogy a háttérben a zsidóságból és a pogányságból megtért keresztények konkrét kapcsolatának mindennapi gondjai is meghúzódnak, nem pusztán elméleti fejtegetésről van szó (vö. a 11,13–24 intéseit). Az apostol gondolatmenete összetett, nem utolsósorban éppen a számos idézet miatt, amelyek meg-megszakítják, párbeszédszerűvé teszik Pál kijelentéseit. A zsidó nép, állítja Pál, buzgó ugyan, de nem ismeri fel, illetve félreismeri az Istentől származó megigazulást (2–3. vers; vö. 19. vers). A saját megigazulását

**Krisztus maga
a törvényt**

keresve nem igazodik az Istentől származó megigazulás rendjéhez. A törvény célja, hogy általa kinyilvánuljon a Krisztusban való igazság minden hívő számára (4. vers).

A gondolatmenet második egysége az 5–13. versekben Krisztust azonosítja a törvénnyel. Váratlan fordulat! Hogy ezt elérje, Pál több ószövetségi szöveget kapcsol össze, részben a görög szöveg szerint idézi őket, részben meg is változtatja. Az idézetként szereplő Lev 18,5 valamint a MTörv 30,12.14 a mózesi törvényre vonatkozó kulcsszövegek. Előbbi pozitív kijelentés a törvény értékéről. Pál folytatja a törvényt elismerő szavainak sorozatát a római levélben (2,13.18; 3,21.31; 7,7.12.14). Utóbbi a kétkedő hívőt szólítja meg, és azt hirdeti, hogy Isten elérhető a törvény által népe számára. Formailag képzelt párbeszéd, amellyel a Második törvénykönyv szerzője az olvasót Isten és a törvény szeretetére és megtartására akarta vezetni. A páli szöveg ezt a képzelt párbeszédet veszi alapul, ennek formai keretébe illeszti a többi ószövetségi szöveget és saját, új tanítását. Ahogy a szöveget olvassuk, egyre nyilvánvalóbb, hogy nem beszélhetünk írásértelmezésről a szó klasszikus értelmében. Pálnak nem az a célja, hogy egy adott szentírási szakaszt megmagyarázzon, valamilyen helyzetre alkalmazzon. Nem egezetizál, nem szöveget magyaráz. Nem az adott bibliai kijelentés konkrét összefüggése, szöveg szerinti tartalma foglalkoztatja. Érvelésének súlyát mégis a bibliai szöveg adja, amely mögött Isten tekintélyét látja. A kinyilatkoztató Isten azonossága, s a közreműködésével létrejövő emberi történelem egysége az, amely a páli hivatkozások sokszínűségét egységbe rendezi, illetve megengedi neki a jelzett szabadságot. Pál apostol gondolkodik és szemlélődik, a valóság több síkját látja egyszerre olyan harmóniában, amelyet csak Isten teremthetett.

**Krisztus halála
és feltámadása**

A deuteronomista hagyomány öntudatos kijelentését, miszerint Isten közel van népéhez, és törvényét a szívébe helyezte, Pál Jézus Krisztusban látja beteljesedni, sőt, a Második törvénykönyv szövegét — az eredetit teljesen újraértelmezve — Krisztus feltámadására vonatkoztatja. Az eredeti szöveg kérdései („*Ne mondd a szívedben, ki megy fel az égbe*” és „*Ki száll le az alvilágba?*” — MTörv 9,4 és 30,12 kapcsolt idézete, majd a Zsolt 107,26 megváltoztatott alakban)² most Krisztusról adott állítások, amelyek az alászállás és felemelkedés motívumát felhasználva a halál és feltámadás perspektíváját nyitják meg. Pálnak azért kellett a zsoltár szövegével kiegészíteni a MTörv idézetét, hogy ne csupán a törvény égi eredete és méltósága jelenjen meg levelében, hanem a Krisztus-esemény újdonsága, a halálból való feltámadás, az alvilág feletti győzelem is. Az a mód, ahogy Pál apostol a MTörv 30,12–14-et Krisztusra értelmezi, rokonságot mutat a szöveg bölcsességi értelmezésével a Bár 3,29–31-ben, amely Isten bölcsességének elrejtett mivoltát hirdeti. A viszonylag késői, Kr. u. 5. század utáni targum-változatok (az úgynevezett Neofiti targum és a töredék-targumok) szintén személyekre értelmezik a szöveget. Itt Mózesről vagy Jónásról olvassuk, hogy nem

²Többen vitatják, hogy valóban a zsoltárszöveg áll-e a háttérben, s inkább Pál saját gondolatának tartják a mondatot, amellyel kiegészítette az egyébként meg rövidített deuteronomiumi szöveget.

³Lásd a szöveg vizsgálatahoz és általában Pál íráshasználatának kérdéseihez D.-A. Koch: *Die Schrift als Zeuge des Evangeliums. Untersuchungen zur Verwendung und zum Verständnis der Schrift bei Paulus.* BHT 69; Tübingen, 1986, itt 153–160. Újabban P. M. Sprinkle: *Law and Life. The Interpretation of Leviticus 18:5 in Early Judaism and in Paul.* WUNT 2,241; Tübingen, 2008.

**„A hit hallásból fakad,
a hallás pedig
Krisztus szavából”**

kell őket az égbe vagy a tengeren túlra küldeni, hogy a törvényt közel hozzák.³

A 9. vers őskeresztény hitvallás formulája Jézust Úrként ábrázolja a mennyben, Istent pedig mint a feltámadás szerzőjét vallja meg. A feltámadott Úr valóban felment az égbe. A hit általi megigazulás lényege, hogy Isten megtette azt, amit az ember nem tudott volna — felhozni az alvilágból bárkit vagy bármit, felmenni akár az égig.

A szakaszt bevezető Lev 18,5 („aki megtartja, élni fog általa”) Mózes tekintélyével ígér megigazulást és életet a törvény megtartójának. A Krisztusról mondottak fényében úgy látjuk, ennek az idézetnek is kettős szerepe van. A törvény megcselekvése, amely életet hoz, meghaladott és megőrzött fogalom. A Lev 18,5 egybecseng a Jézus hagyománnyal. Ő az általa adott tanítás megcselekvőjének és a törvény megtartójának ígér jutalmat a mennyek országában (vö. Mt 7,24kk; 5,19). Ha Krisztus az új törvény, aki egyszerre az égben van, mint feltámadott, s ugyanakkor nem elérhetetlen, akkor úgy látjuk, a hit általi megigazulás nem mond ellent a törvény megcselekvésének, hanem kiegészíti azt, a céljához vezet, ahogy a 4. vers ígérte. A zsidó hívőhöz közel volt a törvény, a száján és a szívében, ezért elméletileg teljesíthette és élhetett általa. A keresztény hívő élete viszont Krisztusban garantált és ajándékba kapott élet. Krisztus bejárta a törvény által megrajzolt utat, még abszurd, lehetetlen értelmében is. Krisztus nem azért él, mert megtartotta a törvényt, de Isten által él, sokkal teljesebben, mint addig bárki elképzelhette volna a törvény által. S általa él újra a törvény, mert benne találja meg célját.

Isten igazságossága, Isten akarata Krisztusban vált elérhetővé, a belé vetett hit által, amiről a törvény és a próféták is tanúskodnak (Róm 3,21). Ennek a hitnek azonban szava (réma), hitvallássá kell változnia (10,9–10), amely a hirdetett szóra adott válasz. A 14–15. versek kérdésláncolatai a hit, hallás, igehirdetés, segítségül hívás összefüggését villantják fel, amelyet a 17. vers foglal össze újra: „a hit hallásból fakad, a hallás pedig Krisztus szavából” (*dia réματοςz Khrisztou*). Pál problémája még mindig a zsidó nép hitetlensége, de gondolatait a pogányságból megtérteknek fogalmazza meg. A zsidóság hitetlenségére világít rá a 10,18.19 és a 11,1 kérdéseivel, amelyeket majd a 11,7 és a 11,11 foglal össze. Olyan ószövetségi idézeteket hoz (MTörv 32,21; Iz 65,2), amelyeket a próféták is saját népük bűneinek ostromozására használtak. Kezdetől fogva világos, hogy nem istentagadó hitetlenségről van szó, de olyanról, amely Pál szerint ellene mond a kinyilatkoztatás Krisztusban elérhető alakjának.

Ezt fejezi ki a 19. zsoltár verse, amellyel gondolatmenetünket indítottuk. Minden földre eljutott az igehirdetők hangja, a Krisztusról szóló üzenet, ezért nem állíthatja magáról senki sem, hogy ne lenne lehetősége a „hallásra”. Pál nem tapasztalati tényt közöl, amely földrajzi értelemben igazolható volna. Az igehirdetés ebben az időszakban még nem jutott el a korban ismert világ egészére. Vajon felüle-

**A zsidóság és
a pogányság Isten
előtti egyenlősége**

tes kijelentéssel van dolgunk, amely pusztán kölcsönszóként használja a zsoltárvers kínálkozó kijelentését?

Aligha. A szöveg nem véletlenül hangsúlyozza a zsidóság és a pogányság Isten előtti egyenlőségét (10,12; negatív értelemben vö. 3,22–23). Pál nem felejtette el, amit a levél első két fejezetében a pogányok Isten előtti felelősségéről mondott. Nem véletlen, hogy a 10,19 kérdésére két olyan idézet felel az ószövetségből, amely egyfelől a pogányságból megtérteket, másfelől a zsidókat szólítja meg. A „hitetlen és ellenszegülő nép” (Iz 65,2; Róm 10,21) mellett azok is vétkesek, akik eddig „nem kerestek” és „nem jártak az Úr után” (Iz 65,1; Róm 10,20). A Zsolt 19,5 idézése akkor felel meg szöveggörnyezetének és Pál szándékának, ha elsősorban a zsidók hitetlenségét tartja szem előtt, de oly módon, hogy magába foglalja a pogányok hitetlenségét is. Ez az a szempont, amelyet távolabbról a Róm 1,20 kapcsán már említettünk: a láthatatlan Isten felismerhető a látható világból.

A 19. zsoltár

Ahhoz, hogy pontosabban megérthessük, Pál apostol miért csak a 10. fejezetben nyúlt a 19. zsoltár szövegéhez, el kell olvasnunk és meg kell értenünk a zsoltár szövegét. Megéri a fáradságot, hiszen C. S. Lewis szerint ez a „legnagyszerűbb költemény a Zsoltárok könyvében, és a világ egyik legnagyszerűbb lírai költeménye”.⁴ Bár pontos eredete és felosztása vitatott, kétségtelen, hogy a nap benne leírt körútjához hasonlóan az imádkozó ember is a szemlélődés egész körét járja be a zsoltárt olvasva. A zsoltár szerint az éjszakáról éjszakára, napról napra továbbadott szó körbejárja az egész világot. Ez a körbejárás, mindenhova elhatolás a nap daliás futásában ölt alakot. Az imádkozó a teremtés hangtalan dicséretét hallgatva a szívet felderítő, szívben visszhangzó törvényen át talál vissza önmagához. A nap, a teremtés ritmikus mozgása mintha költészetté válna az Úr törvényének gondolatritmusok sorozatával kifejezett dicséretében. A zsoltáros éneke csak az imádság végén szólal meg. Előbb engedi, hogy az égből dicsérje az Urat, azután meghallja szavait a törvényben, s csak legvégül, akkor is mintegy bűnbánó módon jelentkezik szólásra, hogy szavait és gondolatait Istennek ajánlja. A legtágabbra, a mindenségre nyitott objektív szem elől veszítené a gyenge és bűnös embert, ha nem fedezné fel Isten irtalmából saját hangját is a mindenség harmóniájában.

Miért ezt a zsoltárt idézi Pál apostol? Milyen szavakról vagy képekről juthatott eszébe a 19. zsoltár akkor, amikor a római levelet írta? Feltűnik, hogy a zsoltár első szava a görög *ouranosz* – ‘ég’, amely fontos szerepet játszott a Róm 10,7-ben már idézett MTörv 30,12-ben is. Az Úr törvényét, tanúságát, parancsait dicsérő sorok éppen a görög *nomosz* – ‘törvény’ szóval kezdődnek, amely a Róm 10,4–5 fontos fogalma is. A parancsok felderítik a szívet (*kardia*), amelyet Pál a 10,9 szerint a Krisztus feltámadásába vetett hit székhelyének tart. Végül lehetetlen észre nem venni a *réma* – ‘szó’ előfordulásait a zsoltár szövegében (3. vers), illetve a Róm 10,8-ban kétszer és a

⁴C. S. Lewis: *A zsoltárok-ról*. Hamat Kiadó, Budapest, 2006 (angol eredeti: *Reflections on the Psalms*, 1958), 77. Az utalást Simon T. László: *Hozzatok szavakat magatokkal. Közelítések a zsoltárokhoz* (Lectio divina 6; Szent Maurícius Monostor – L'Harmattan, Bakonybél – Budapest, 2007, 83–94) című művének köszönöm, amely a zsoltárt alaposan elemzi.

**A törvény és
a hit kapcsolata**

10,17-ben. Ha ezeket a fogalmakat láncba fűzzük, megállapíthatjuk, hogy mire Pál apostol a 10. fejezet 18. versében kifejezetten idézi a Zsolt 19,5 szövegét, lényegében végigjárta már azt az utat, amelyet a zsoltár szövege kijelölt. Mondandójának problematikája a törvény, amely a szívben van, az objektív kinyilatkoztatás és a szívbeli elfogadás, a hit kapcsolata. Amikor pedig az egyházatyák a 19. zsoltárt idézve Krisztust azonosítják a felkelő nappal, amely daliaként megfutja útját, valójában azt az összefüggést fedezik fel újra, amely a MTörv 30,12, illetve Róm 10,6–9 segítségével — Jézus Krisztus az Úr, s ezért már az egekben van — már létrejött Pál szövegében. Az ég a megdicsőült Krisztusban ragyog, ő a feltámadott, aki az alvilágból felment az egekbe, és ő az a törvény, amely életet ad.

**A teremtés hangja
és Krisztus szava**

A zsoltárt olvasva nemcsak a „hallás – megvallás”, hanem a „hallás – nem hallás” fogalompár is új értelmet nyer. Ha a pogány ember nem hallja az egeket, amint Isten dicsőségét hirdetik, nem tudja megvallani sem ugyanennek az Istennek a dicsőségét. Krisztus teszi hallóvá nemcsak az ember szívét, de végül a teremtésre nyitott érzékeit, teremtett képességeit is. Ami pedig a hallást vagy nem hallást illeti, a zsoltár 4. versének értelmezése kínál új szempontokat. A héber szöveg szerint „nincs beszéd, nincsenek szavak, nem hallható a hangjuk”, amit az 5. vers folytat ellentétes vagy megengedő értelemben. A görög viszont, amelyet feltehetően Pál is olvasott, s amelyet a latin Vulgata is követ, így érti a sort: „nem olyan beszéd ez, s nem olyan szavak, hogy ne hallatszódna hangjuk”. A hallani (*akouein*) ige különböző változatai a Róm 10,14.16. főnévi alakja pedig a 16–17. versben jelentek meg. Pál éppen azt hangsúlyozza, amit a zsoltár görög szövegében régtől fogva ismert: a mindenség hangja hallható, beszéde érthető. Ő természetesen nemcsak a mindenségre gondol, hanem a Krisztust hirdető szóra is. A zsoltár 4. verse helyett Izajást idézi (52,7; 53,1), hogy saját hallását, saját Krisztusban megtalált hitét hangsúlyozhassa. Ezután következhet, számos szempontból előkészítve, a Zsolt 19,5 idézete. A teremtés hangja Krisztus szavához kapcsolódik, s bár hallható, még nem mindenki hallotta meg.

**Pál nyelvezete
és íráshasználata**

Nem azt állítjuk tehát, hogy Pál a 19. zsoltárt akarta magyarázni, amikor a római levél 10. fejezetét megírta, sőt azt sem, hogy kezdetől fogva tudatosan ennek gondolatmenete köré szervezte volna állításait. A mondandóját meghatározó teológiai témák mégis jól körülrítható bibliai gondolkodást és a bibliai nyelvezet használatát mutatják. Pál apostol nem hivatkozott gyakran a 19. zsoltárra, mégis úgy tűnik, nem is igen tudott másként gondolkodni, mint éppen bibliai módon. Ahogy már utaltunk rá, nyelvezete és íráshasználatának ez a technikája természetesen rokonságot mutat a korabeli zsidó íráshasználattal is, amelyet Alexandriai Philón értekezéseiben, a rabbinikus szövegekben vagy a qumráni iratokban ismerhetünk meg.

Pál íráshasználatának témáját tágabb összefüggésbe helyezi a Pápai Biblikus Bizottság dokumentuma *A zsidó nép és szentírása a keresztény Bibliában* címmel, amely 2001-ben Joseph Ratzingernek, akkoriban a

⁵Internetes elérhetőség
(2009. január 12.):
http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/pcb_documents/rc_con_cfaith_doc_20020212_popoloebraico_ge.html#2.

A Pápai Biblikus Bizottság dokumentuma

⁶Újabbán lásd még a
kérdéshez M. Tiwald:
*Hebräer von Hebräern.
Paulus auf dem
Hintergrund frühjüdischer
Argumentation und
biblischer Interpretation.*
HBS 52; Freiburg – Basel
– Wien – Barcelona –
Roma – New York,
2008, 204k.

„Misztikus malom”

Hittani Kongregáció prefektusának előszavával jelent meg.⁵ A dokumentum kifejti, hogy a zsidó nép szentírása a keresztény Biblia alapvető része, ami világos mind az Újszövetség szövegéből, mind az újszövetségi kánon egyházi történetéből. Második lépésben tárgyal a két íráscsoport teológiai témáiról, s a köztük mutatkozó kapcsolatokról és eltérésekről. Itt számos olyan téma megmutatkozik, amely a vallások párbeszéde, illetve közös tanúságtétele szempontjából is jelentős. Végül, harmadik fejezetében taglalja a zsidó népnek a megítélését az újszövetségi iratokban.

A dokumentum a bennfoglalt íráshasználat példaként találó módon a Jelenések könyvére hivatkozik (3), amely ugyan egyetlen alkalommal sem idézi kifejezetten a zsidó Bibliát, s mégis minden oldala a korábbi bibliai motívumok szinte áthatolhatatlan szövevénye. Kiemeli, hogy Pál — és a korai hagyomány — szerint az Evangélium lényege, Krisztus értünk való halála és feltámadása „az írássok szerint” ment végbe (1Kor 15,3–5). A két írás megfelelése ugyanakkor nem mentes a különbségektől sem (8), s ennek legmeggyőzőbb összefoglalása éppen Pál mondata a Róm 3,21-ben: *Most azonban az Isten előtti megigazulás a törvénytől függetlenül lett nyilvánvalóvá, amint a törvény és a próféták is tanúsítják.* A zsidó nép írásainak tehát maradandó értéke van a kereszténység számára, amennyiben alapját képezik a kinyilatkoztatás Jézus Krisztusban adott teljességének. Kétségtelen, állítja a dokumentum (14), hogy éppen Pál szívesen alkalmazza a rabbinikus írásertelmezés módszereit, amelyeket Hillél rabbi *Hét Middót*jaként ismerünk (Tosef. Sanh. VII.), közülük is a *Qal wa-chomer* és a *Gezerah schawah* emelhető ki (vö. *Qal wa-chomer* Róm 5,15.17; 2 Kor 3,7–11; és *Gezerah schawah* Róm 4,1–2; Gal 3,10–14). A qumráni egzegézis esetenként ugyan „részben megdöbbenítő hasonlóságot mutat” olyan újszövetségi szakaszokkal, mint a Róm 10,5–13, mondja a dokumentum (13). Mégis kétségtelen, hogy míg a qumráni magyarázók sorról sorra haladtak a hagyományos szövegeket a jelenre alkalmazva, az újszövetségiek az eljövendő Krisztust várták, akiben feltárul az írássok értelme.

A római levél 10. fejezetének fentebbi elemzése tökéletesen megerősíti ezt az állítást. Pál nem a szövegből indul ki, hanem Krisztusba vetett hitéből, amelyet a szöveg kifejt és megerősít. Krisztus feltámadásában és az egyház életében, az apostolok munkájában fedezi fel annak igazságát, amit leírva Isten szavaként hisz. Krisztus a törvény vége, mint maradandó beteljesedése (lásd a dokumentum 44. pontját az általunk elemzett Róm 10-ről),⁶ s ezért az Újszövetség igehirdetőinek sem lehet más feladata, mint hogy Pálhoz hasonlóan hirdessék az egész földkerekségen Krisztus Evangéliumát azon a nyelven, amelyen először hirdették: bibliai nyelven.

egy malomnál foglalatostkodnak. Mózes fogja a zsákot, s beleönti tartalmát a kézimalomba, amelyből egyébként keresztet formázó küllős fogaskereke látszik még, s lent, a túloldalon Pál tartja a másik zsákot. Az Ószövetség a búza, amelyet megőröl a „misztikus malom”, hogy az Újszövetség lisztjévé változzon. Az maradt, ami volt, mégis megváltozott. Lyoni Szent Ireneusz minden keresztényről mondja, hogy éjjel-nappal „kérődzik”, azaz medítál a Törvény szavain, megrágja újra meg újra, hogy eledele legyen (*Adv. Haer.* V,8, lelki értelmezés Lev 11,2-höz). Az ember maga is őrli, morzsolja, koptatja a szavakat, amelyeket másvalaki a szájára adott. Azután egyszer „elcsendesül a malom” (vö. Préd 12,4), s marad a csend, az Isten csendje. De az egek hirdetik Isten dicsőségét.

Az egyházatyák a 19. zsoltárról

⁷Lásd ehhez: L. Alonso
Schökel — C. Camiti:
I Salmi I. Roma, 1992,
407–408.

⁸PL 36,155 és 156–157.

⁹*Fontes Christiani* 8/1; 88.
(Fordította és bevezető-
vel ellátta Norbert Brox.)

¹⁰PG 12,1239–1246.

¹¹PL 36,159–161.

¹²Magyarul lásd
Az egyházatyák beszédei
Krisztus-ünnepekre I.
Karácsonyi ünnepekör.
(Szerk. Vanyó László.)
(Ókeresztény öröksé-
günk), Jel Kiadó,
Budapest, 1995, 24.

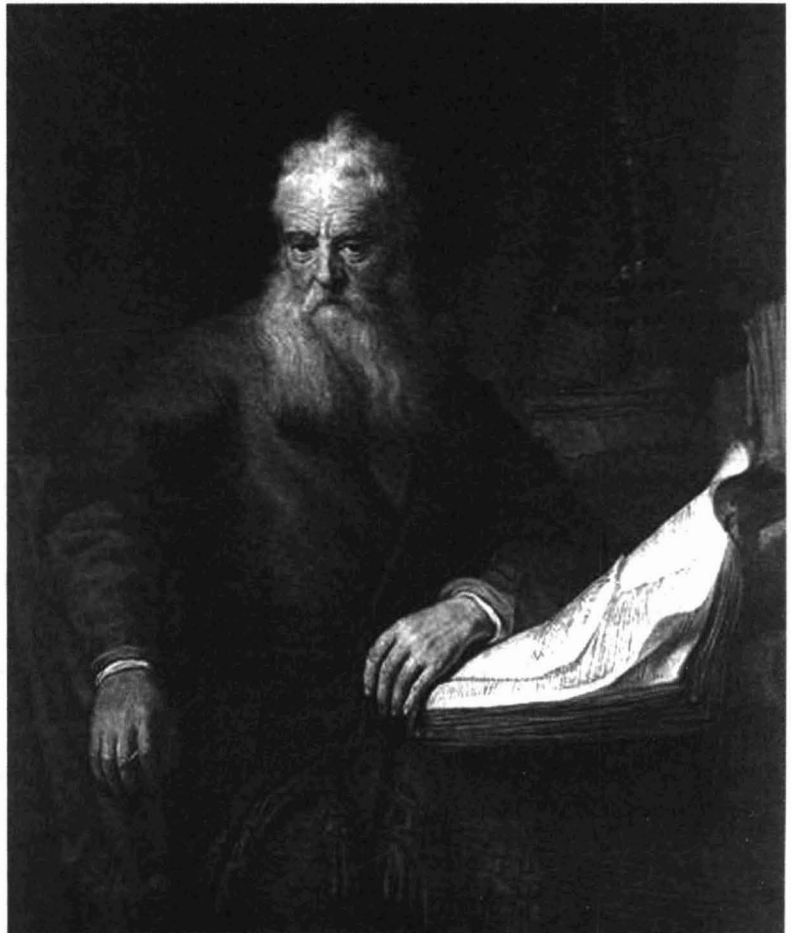
Ahogy már utaltunk rá, az egyházatyák szívesen olvasták és értelmezték a 19. zsoltár harmóniáját keresztény hangnemben.⁷ Ami Pál szövegében még csak rejtőző igazság, Ágostonnál világos: Krisztus a vőlegény, aki testet öltött Mária méhének titokzatos kamrájában, s mint a felkelő nap, megfutja pályáját születésen és emberségen, halálán és feltámadáson át a dicsőségig (*Enarr. in Psalmos* 18,I,6–7 és 18,II,2).⁸ Krisztusnak, az igazságosság napjának futása az Atyától indul, melege pedig, amelyet a zsoltár 7. verse említ, nem más, mint a Szentlélek. 78. beszédében pedig azt mondja, az „egek” a szentek gyülekezete, ezek hirdetik Isten dicsőségét, elsősorban is az apostolok, akiknek hangja eljut a föld végéig. Amikor erről beszél, már meg sem említi Pált, akire hivatkozhatna. Ágoston sem tudott másként, csak bibliaiul beszélni. Ireneusz sem említi Pál nevét, amikor a római levélben már együtt megszólal Iz 52,7 („milyen kedves a jövetele annak, aki jó hírt hoz” — Róm 10,15) és Zsolt 19,5-re hivatkozva a próféták és az apostolok egymásra épülő tanúságtételéről beszél (*Epideixis* 86).⁹ Krisztus és az apostolok mellett szívesen említik az egyház szerepét. Már Órigenész az egyházat látja a sátorban (Zsolt 19,5c), Krisztus szellemi lakóhelyét (*Selecta in Psalmos* Ps XVIII).¹⁰ Ágoston pedig feltekint a sátorra, amelyet a napban épített az Úr, tehát világosságban, ezért az eretnekeket ostromozza, akik Júdáshoz hasonlóan az éjszakát választják, s még a nyilvánvaló ismeret birtokában sem akarnak belépni az egyházba (*Enarr. in Psalmos* 18,II,4–6).¹¹

Nazianzoszi Szent Gergely a „Művész-Ige” fenségéről beszél (*Or.* 38,11),¹² amelyet a teremtetett szellem és érzékelés „hallgatag magasztalással” hirdet a világban. A zsoltár *poiészisz* szava éled újra ebben az értelmezésben. Talán nem véletlen, hogy Babits Mihály *Zsoltár férfihangra* című költeménye a 19. zsoltár számos elemét hordozza és újíttja meg. A már említett *réma* görög szó úgy is fordítható, ’dolog, ügy’. Babits versének éppen az az alapkérdése, hogy mit üzen nekünk a világ, amely körülvesz. Babits, ha tetszik, Pállal együtt radikális perszonalizmussal olvassa a zsoltár szövegét. Minden nekünk szól, minden bennünk szólal meg, bennünk nyer értelmet. A vers értelmezéséből kimarad viszont Jézus Krisztus. A teremtés, a reggel,

az alkony, a vers végén pedig a „planéták félrehajtják pályád előtt / az adamant rudakat” sorok valójában a megszólítottat, a vers címetjét és olvasóját helyezik a körbefutó nap, végül is Krisztus helyébe. Isten nem költő, de művész, olvassuk a versben, ahogy már Nazianzoszi Gergelynél is. A nap, a művész, a forgó föld s a csillagok még számos verset eszünkbe juttathatnak a magyar irodalom gyöngyszemei közül.

**Párbeszéd az Írással,
párbeszéd Istennel**

Nyomon követni Pál apostol párbeszédét a zsidó Bibliával nemcsak azért érdemes, hogy pontosabban megértsük, mit üzent akkor és mit üzen ma az utolsónak meghívott és elsőként író apostol. Pál Isten szavát hallotta, tisztelte és adta tovább az írásokban. Értünk írtak meg, azaz nekünk szólnak. Hirdetik, hogy Isten nem hagyott el, nem hagyott magunkra ma sem. Amíg szavára figyelünk, szavai életre keltenek. Így keltegette a jegyes a menyasszonyt az Énekek énekében (2,10), s így beszélget Isten „szeretett Fiának jegyesével”, az egyházzal a történelemben (DV 8; 21).

Rembrandt: *Pál apostol* (1635)

Pál apostol leveleinek aktualitása

BALLA PÉTER

1962-ben született Budapestén, református lelkész. 2002 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Hit-tudományi Karán az Újszövetségi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára.

Bár az ógyházi hagyomány szerint Pál apostol neve alatt tizenhárom levél van az újszövetségi kánonban (s az ógyház egyes területein tizennegyedik levélként neki tulajdonították a Zsidókhoz írt levelet is), a mai kritikai kutatásban sokan képviselik azt a nézetet, mely szerint nem mind a tizenhárom levél származik Pál apostoltól. Gyakran találkozunk azzal a megjelöléssel, hogy egyes levelek az Újszövetségben úgynevezett „deuteropáli”, azaz másodlagosan páli levelek. Azonban tudományos megalapozottságú, ma is fenntartható álláspontnak tartjuk azt, hogy mind a tizenhárom levél Páltól származik. Ehhez hozzátehetjük, hogy lehet bennük olyan rész, mely más megfogalmazásában, de az apostol tudtával, jóváhagyásával került bele egyes levelekbe. Pál apostol több levele elején nemcsak magát nevezi meg a levél küldőjének, hanem például Timóteust vagy Szilvánuszt is. Egyes olyan esetekben, ahol a kutatók a Pálnál megszokott stílustól eltérő kifejezéseket — akár mondatokat — találnak, lehetséges, hogy a társ-küldő írását olvassuk. Ez megmagyarázza az eltérő stílust, de ettől még pálinak számít a levél, mert maga Pál is elfogadta ezen kiegészítéseket. Az ókorban az emberek gyakran nem maguk készítették el az irataikat, hanem írnokoknak diktálták azokat. Erre a „más keze által” írás (az úgynevezett „*amanuensis*”) jelenségére van konkrét példánk az Újszövetségben is. A kritikai kutatók által nem-vitatottan páli Római levél végén maga az írnok is beleírt egy mondatot (16,22): „Köszöntelek titeket az Urban én, Terciusz, aki leírtam ezt a levelet.” Pál a levelei végén valószínűleg maga írta a köszöntéseket, ami szintén annak a jele, hogy a leveleket diktálta, és a végén hitelesítette. Erre utal például 2Thesszalonika 3,17: „A köszöntést én, Pál, saját kezemmel írom: ez a hitelesítő jel, minden levelemben, így írok.”

**Apostoli tekintélyű
levelek**

A kutatástörténetben gyakran előforduló kifejezés, hogy egyes levelek úgynevezett „alkalmi iratok”, ami arra utal, hogy valamilyen konkrét alkalomhoz kötődtek. A kutatók ezzel gyakran összekapcsolják azt a nézetet, hogy a levél írói sem várták el, hogy majd különleges tekintélyre emelkedik iratuk (s majd belekerül a kánonba). Azonban az újszövetségi levelek apostoli levelek, tehát akkor is apostoli tekintélyigénnyel íródtak, ha éppen egy-egy konkrét alkalom, például gyülekezeti kérdés, megoldandó probléma váltotta ki őket. Az apostol megbízó Urának nevében, az Ő tekintélyével szól. Ezért nem értünk egyet azzal, hogy alkalmi iratoknak nevezik az újszövetségi leveleket, mert az alkalomhoz kötött jellegük túlhangsúlyozásakor elfelejtődik az a sokkal fontosabb jelleg, hogy ezek

apostoli tekintélyű levelek. Az apostol „rendelkezik” a gyülekezetekben, és ha nem tud odautazni, akkor leveleiben üzeni meg azt, amit amúgy személyesen mondana el. Példa erre 1Kor 7,17: „így rendelkezem minden más gyülekezetben is”; valamint Gal 4,20: „Szeretnék azonban most ott lenni nálatok, és változtatni a hango- mon, mert bizonytalanságban vagyok felőletek.”

A továbbiakban — Pál apostol írásának fogadva el mind a tizen- három levelet — kiemelünk néhány példát arra, hogy miközben az apostol egy-egy konkrét gyülekezetnek írt, apostoli üzenete ma is érvényes, aktuális mondanivaló, ami a mai keresztyén egyének és gyülekezetek életét is eligazítja, vezérli, pásztorolja.

A római levél

Ez a leghosszabb páli levél, ami a korabeli átlagos leveleknél jelen- tősen hosszabb. Valószínű, hogy mielőtt az apostol Rómába oda- utazott volna, előre írt a birodalom fővárosában levő keresztyén gyülekezetbe, melyet nem ő alapított. Összefoglalta tanítását, s maga előtt elküldte mintegy bemutatkozásként. Pál eddig nem ju- tott el közejük (Róm 1,13), tehát valószínűleg a római keresztyének közül sokan nem ismerték, s mivel az ő támogatásukra is számított tervezett hispániai útja kapcsán, leírta nekik főbb tanítását az evan- géliumi hit és élet kérdéseiről.

„...az erőtlének
gyengeségeit
hordozzuk”

A címzettek (azaz a római keresztyének) között voltak zsidó és pogány származásúak is, ezért mindkét csoporthoz szól a megiga- zulástan kapcsán is (2–3. fejezet), és az erősek-gyengék megszólí- tásakor is (14–15. fejezet). Ma is aktuális példánkat ezen utóbbi sza- kaszból merítjük. Az apostol tudja, hogy vannak a gyülekezetben olyanok, akik lelkiismeretük miatt nem ehetnek meg olyan húst, ami korábban pogány istenségeknek feláldozott állatokból szár- mazik. Viszont vannak olyanok is, akik szerint ez a hús is megehe- tő, hiszen azok a pogány istenek nem igazi istenek, mert csak egy igaz Isten van. Tehát közömbös dolog, hogy korábban az a hús po- gány templomban is megfordult állatáldozat kapcsán. Pál apostol itt az utóbbi csoportot kéri, hogy legyen tekintettel a hitben „gyen- gébbekre”. Inkább mondjanak le a maguk szabadságáról, hogy ne botránkoztassák meg azokat, akiknek nem mindegy, hogy honnan származik a hús, melyet étkezéskor el akarnak fogyasztani (Róm 14,13–15). Sok más területen is alkalmazható útmutatás ez. Tudjak lemondani a „jogaimról”, a „szabadságomról”, ha mást bántana a szabadságom. Ez az önmegtartóztatás segítheti a másik csoport tag- jaival való közösségem gyakorlását. A keresztyén gyülekezetben sokféle gyülekezeti tag van együtt — jó, ha tudunk tekintettel lenni egymás „érzékenységeire”. Ahogy az apostol írja (Róm 15,1): „Mi erősek pedig tartozunk azzal, hogy az erőtlének gyengeségeit hor- dozzuk, és ne a magunk kedvére éljünk.”

A korinthusi levelek

Az első Korinthusi levél szinte teljesen a gyülekezetben felmerült problémákra adott páli válaszokból áll. Viszálykodásról kapott híreket egy bizonyos Khloé embereitől (1Kor 1,11). Annál fontosabb, hogy Pál a levél-kezdetben „elhívott szenteknek”, „Krisztusban megszentelteknek” nevezi a korinthusiakat (1Kor 1,2), s levelével szeretné elérni, hogy úgy is éljenek, ahogyan az a Krisztus váltságához méltó. Pál úgy válaszol a korinthusi gondokra, hogy igehirdetésének két fő témájával keretezi levelét: szól Jézus kereszthaláláról (1–4. fejezet) és feltámadásáról (15. fejezet). Ezek között több nagy kérdéskört érint: ilyen például a szexualitás (5,1–7,40); az étkezés — benne az Úrvacsorával való helyes élés (8–11. fejezet); és a kegyelmi ajándékok (12–14. fejezet; benne a Szeretet himnusza: a 13. fejezet). Mindeközben Pálnak a keresztyén gyülekezetről való felfogását is megismerhetjük.

A második Korinthusi levélben Pálnak az apostolságát kell védenie (1–2. fejezet). Miközben vall arról, hogy Isten tette alkalmassá az Új Szövetség szolgálatára, az Ószövetség krisztológiai olvasásának szükségességéről is szól (3. fejezet). Szolgálatáról — és annak szenvedésekkel teli voltáról — szól részletesen (4–7. fejezet), majd szól a jeruzsálemi szegények számára történő gyűjtés szervezéséről (8–9. fejezet). A 10–13. fejezetben ismét védekezik: alapostolok ellen kell védenie apostolságát (lásd például 11,13), s eközben elragadtatásáról is vall — egyes szám harmadik személyben (12. fejezet eleje).

„...ha szenved az egyik
tag, vele együtt
szenved valamennyi!”

Korinthus azon a keskeny földcsíkon fekszik, mely összeköti a Peloponnészi félszigetet Görögország többi részével. Kikötővárosi jellegéből adódóan sokféle ember fordult meg a városban, és sokféle vallási kultusz volt jelen. Például ásatásokon előkerültek olyan leletek, melyek kis agyag testrészeket ábrázolnak. Ezeket az ókori emberek külön-külön felaggatták a templomban Aszklepiosz istenség tiszteletére, hálából a gyógyulásukért. Ezen leletek ma megtekinthetők az úgynevezett Régi Korinthus területén található múzeumban. Pál tehát a korinthusiak által nagyon is érthető nyelven szól, amikor elmondja nekik, hogy a gyülekezet tagjai nem állhatnak külön-külön, hanem egymásra vannak utalva, egy Krisztus-testbe kell tartozniuk: „ha szenved az egyik tag, vele együtt szenved valamennyi, ha dicsőségben részesül az egyik tag, vele együtt örül valamennyi. Ti pedig Krisztus teste vagytok, és egyenként annak tagjai” (1Kor 12,26–27).

Talán annak „köszönhetjük” Pál apostol több fontos kérdésről való tanítását, hogy a korinthusi eltévelyedések miatt részletesen le kellett írnia a helyes hagyományt, illetve gyakorlatot. Így például az úrvacsora szereztetési igéjének feljegyzéséhez is az adta az alkalmat, hogy a különböző szociális rétegekhez tartozók nem helyesen éltek a közös étkezés alkalmával, és ez az úrvacsorai közösségüket gyengítette (1Kor 11). A feltámadásról himnikus szárnyalással szóló fejezet (a Feltámadás-himnusz, 1Kor 15) is azért született meg, mert

Korinthusban egyesek nem hitték a test feltámadását. Egy-egy korinthusi probléma adta az alkalmat arra, hogy írjon a témáról az apostol, de úgy ír róla, hogy az ma is megvédheti a gyülekezeteket a szétszakadozástól, erkölcsi vagy tanításbeli eltévelyedésektől. Fontos látnunk, hogy minden konkrét kérdésre Jézus, a megváltó Úr példájával vagy tanításával ad tanácsot az apostol. Itt most ezek közül csak egyet emelünk ki — a korinthusiakat ezzel az „érvel” buzdítja az adakozásra (2Kor 8,9): „Mert ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelmét; hogy gazdag létére szegénnyé lett értetek, hogy ti az ő szegénysége által meggazdagodjatok.”

A Galáciabeliekhez írt levél

A Galáciabeliekhez írt levél nem egy város, hanem egy terület gyülekezeteinek lett címezve. Ennek ellenére egységes a mű. Fő témája a hit általi megigazítás, tehát a keresztyének szabadsága az elkülönítést célzó, zsidó rituális törvényektől, első renden a körülmetélés parancsától.

A 20. század elején felállítottak egy tézist (melynek napjainkig vannak képviselői a kommentárokbán), amelyre így szoktak hivatkozni: Pál „két fronton” harcolt egyszerre e levelében. E tézis szerint az egyik front a judaizálók, akik Pál távozása után érkeztek a galáciai gyülekezetekbe (vö. 1,7; 5,10.12); zavarkeltő munkájuk abban állt, hogy a pogány származású keresztyén galatákat is kényszeríteni akarták arra, hogy a mózesi rituális törvényeket — mindenekelőtt a körülmetélkedést — betartsák. A másik front a Gal 5,13köv. alapján a „libertinizmus” elleni harc, azaz azok elleni harca Pálnak, akik minden ószövetségi etikai megköötéstől el akartak szabadulni. Bár a két-frontos harc tézise népszerű, meg kell jegyeznünk, hogy e hipotézisre nincs szükség: az utóbbi szakasz lehet egyszerűen azok elleni érvelés, akik Pál kegyelemtanát félremagyarázták. A Galata-levél egységes mű, az etikai rész szorosan összefügg a hitünk központi elemeiről tanító dogmatikai résszel. Az apostolnak az Evangélium védelmében írt szavai bennünk is fel kell ébresszék a felelősséget arra, hogy hűséggel ragaszkodjunk hitünk alapjaihoz (1,6–7): „Csodálkozom, hogy attól, aki Krisztus kegyelme által elhívott titeket, ilyen hamar más evangéliumhoz pártoltok; pedig nincsen más.” A Jézus megváltó kegyelméből élő ember életében Isten Szentlelke lesz az úr. Ahogy az apostol írja: „A Lélek gyümölcse pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szívésség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás” (5,22–23). A levélnek talán az egyik legszebb — és legaktuálisabb — verse az, melyben arról szól Pál, hogy milyen törvényt kell betöltenie a keresztyén embernek: „Egymás terhét hordozzátok, és így töltsétek be a Krisztus törvényét” (Gal 6,2).

„Egymás terhét
hordozzátok...”

A Efézusbeliekhez írt levél

E levél — több kifejezése alapján — börtönben keletkezett (Ef 3,1; 4,1; 6,20). Pál római fogságára gondolhatunk; ez esetben a Kr. u. 60-as évek elején keletkezett a levél, melyben Pál apostol emelkedett stílusban foglalja össze az egyházzal való tanítását, s küldi el Kis-Ázsia gyülekezeteinek (lásd például 3,14–21). Egyes régi kódexekben a levél első verséből hiányzó helymegjelölés talán valóban eredeti „hiány”: a levél lehetett körlevél, melyet végül a terület központjában, Efézusban levő gyülekezet őrzött meg.

A levélnek vannak olyan elemei, melyek rokonságot mutatnak a Kolossébeliekhez írt levéllel. Pál talán a Kolossé városára jellemző helyzet, az ottani gyülekezetbeli tévtanítás miatt konkrétabb a Kolossé-levélben, és ennél általánosabban ír az Efézusi levélben. Ezt az általános (esetleg körlevél) jellegét erősíti az is, hogy az Efézusi levél végén nagyon rövid az üdvözlés, és nincsenek személyes köszöntések.

„Egy a test, és
egy a Lélek...”

Az anyaszentegyház sok üzenetet meríthet e levélből. Itt hadd említsük meg például azt, hogy milyen biztos „alapokon” áll az egyház: „Mert ráépültetek az apostolok és a próféták alapjára, a sarokkő pedig maga Krisztus Jézus” (Ef 2,20). A keresztyének egységét erősíti az apostol hitvallása (4,4–6): „Egy a test, és egy a Lélek, aminthogy egy reménységre kaptatok elhívást is: egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindeneknek.” Az apostol hangsúlyozza, hogy a házastársak közötti kapcsolat „nagy titok” (5,32), mert a keresztyén házasság Jézus és az Ő Egyháza kapcsolattá ábrázolja ki (5,24–25): „amint az egyház engedelmeskedik Krisztusnak, úgy engedelmeskedjenek az asszonyok is a férjüknek mindenben. Férfiak! Úgy szeressétek feleségeteket, ahogyan Krisztus is szerette az egyházat, és önmagát adta érte.” Ilyen szeretet légkörben nem teher az engedelmesség, mert a házaspár mindkét „fele” krisztusi értéket lát a másikban. Pál ugyanígy buzdítja „az Úrban” való kapcsolatra a gyermekeket és a szülőket (6,1–4). Keresztyén családokra van szüksége mai társadalmunknak is!

A Filippibeliekhez írt levél

A címzettekért való hálaadás talán ebben a levélben a legszebb, ami utal az apostol és a filippibeliek közötti szoros lelki kapcsolatra (Fil 1,3–11). Pál fogsága ellenére az Evangélium terjed, s az apostol reménykedik a kiszabadulásában (1,12–26). A filippibelieket arra buzdítja, hogy a szenvedések ellenére éljenek az Evangéliumhoz méltóan (1,27–30). Krisztus önfeláldozása legyen példa számukra, amit Pál egy himnuszban is magasztal (2,6–11). E himnusz bevezető sorával Pál apostol a mai keresztyéneket is buzdítja (2,4–5): „senki se a maga hasznát nézze, hanem mindenki a másokét is. Az az indulat legyen bennetek, ami Krisztus Jézusban is megvolt.”

Pál apostol a második missziói útján járt Filippiben. A főként pogány lakosok mellett kis létszámú zsidóság lehetett a városban, akik — zsinagógájuk nem lévén — a város melletti folyó partján gyűltek össze szombatonként imádkozni. Pál odaérkezésekor itt csak aszsonyokat talált, akik közül — Európában — elsőként Lídia bíboráros asszony lett keresztyénné (lásd ApCsel 16,1–15). Pál itt hamarosan börtönbe került (egy jövendőmondó kislány feletti csodálatte miatt), de csodálatos szabadulása után elhagyta a várost (ApCsel 16,16–40). Pál később többször visszatért Filippibe, és bensőséges, lelki kapcsolat alakult ki közöttük és a gyülekezet között. Ettől a gyülekezettől elfogadott adományt (Fil 4,10–20), ami szintén a közöttük levő bizalmi kapcsolat jele (a korinthusiaktól nem fogadott el adományt). A levelet fogságból írja (1,7.13.17), valószínűleg Rómából.

Az első Thesszalónikai levél szerint Pál apostol korábban még úgy látta, hogy a halottak is várnak Krisztus visszatérésére, és akkor támadnak fel (1Thessz 4,16), de itt már kész arra, hogy halála esetén azonnal Krisztushoz kerül (Fil 1,20–26). Ehhez tegyük hozzá, hogy Pál — éppen a filippibeliek javára — nagyon remélte, hogy kiszabadul a fogságból (2,24). Talán a levél közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Pál meg akarta írni nekik szabadulása iránti reményességét, az odautazási tervét, valamint hogy megköszönje a megérkezett támogatást, s a viszontlátásig is bátorítsa őket. A Filippi 4,4 aranymondássá vált mondataival Pál apostol minden kor keresztyén embere számára üzeni, hogy a nehéz külső körülmények ellenére is az öröm legyen a Krisztust követő élet alaphangja: „Örüljetek az Úrban mindenkor! Ismét mondom: örüljetek.” Ez az öröm minden helyzetben békességet ad a szívnek — ahogy az apostol írja (4,11–13): „mert én megtanultam, hogy körülményeim között elégedett legyek. Tudok szűkölködni és tudok bővölködni is... Mindenre van erőm a Krisztusban, aki megerősít engem.”

A Kolossébeliekhez írt levél és a Filemonhoz írt levél

Bár a Filemonhoz írt levél csak később szerepel a kánonban (a páli levelek végén), a Kolossé-levélnél több szál is fűzi. A Kolossé-levél egyik fő üzenete Krisztus nagyságának, istenségének, minden teremtmény felett állásának bemutatása. Kiemelkedő része Krisztus magasztalása, amit a kutatók Krisztus-himnusznek is szoktak nevezni (Kol 1,15–20). Az etikai rész sokféle intéssel kezdődik (3,1–17), majd az úgynevezett „házitábla” következik (Luther Márton nevezte először így: „*Haustafel*”, Kol 3,18–4,1; ehhez hasonló „házitáblát” találunk az Efézusi levélben is: Ef 5,21–6,4). Az apostol a levélnek Laodiceában való felolvasását is kéri (4,16–17), amiből láthatjuk, hogy az apostoli levél már a küldése idején is arra volt szánva, hogy több gyülekezetnek is segítséget nyújtson. A Filemon-levél egyetlen fejezetből áll. Pál és Timóteus küldi konkrét személyeknek és egy háznál levő gyülekezetnek (Filem 1–2. v.), tehát ez a levél sem „magánlevél”. Pál közben-

jár Onézimoszért, a szökött rabszolgaért, akit immár megtért keresztyénként, „testvérként” küld vissza rabszolgatartó urához, Filemonhoz (8–16). Pál megígéri, hogy ő maga fizeti meg, ha valami kárt okozott Onézimosz, s reméli, hogy a visszafogadásra vonatkozó kérésénél még többet is tesz Filemon (17–22). A levél végén a köszöntésekben található névsor nagyon hasonlít a Kolossé-levél végén levő köszöntések névsorához (23–25). Mindkét levél fogságból íródott, valószínűleg Rómából. Kolossé 4,7–9 alapján valószínűleg Tükhikosz viszi a Kolossé-levelet Kolosséba, és vele megy Onézimosz (4,9), aki nyilván magával viszi a Filemon-levelet, mely az ő visszafogadtatását támogató személyes kérelem Filemonhoz az apostol részéről.

Bár nem Pál alapította a Kolossé-beli gyülekezetet (2,1), talán ő küldte oda Epafrászt (1,7), és érdekelte őt a gyülekezet sorsa. A gyülekezetből tévtanítókról érkeztek hírek, ezekre reagál Pál a levélben. A tévtanítók szerint Krisztus önmagában nem elegendő az üdvösséghez, hanem bizonyos szabályokat, ünnepeket is meg kell tartani. Pál erre azzal válaszol, hogy Krisztusban benne van Isten teljessége (1,19 és 2,9). A tévtanítást „szinkretistának” szokták nevezni, mert görög és zsidó elemek egyaránt keveredtek benne (lásd például Kol 2,3.23 valamint 2,11.16.18; 3,11). A sok aktuális üzenetből itt most a „házitáblát” emeljük ki, mely a helyi, letelepedett gyülekezetek sajátosságára utal, ahol például a gyermekek együtt vannak szüleikkel az istentiszteleten. Innen látszik, hogy az evangéliumok radikális jézusi logionjai a szülők „elhagyásáról” nem család-ellenesek, hanem Jézusnak, az Isten Fiának elsőségéről szólnak. A család fontos, de csak Isten után. A „házitábla” része a szolga és az ura közötti kapcsolat tárgyalása is. Mindkettőjüket arra emlékezteti Pál, hogy van mennyei Uruk, ezért elsősorban őrá legyenek tekintettel, az ő színe előtt éljék az életüket (Kol 3,22–24; 4,1).

„Itt már nincs többé görög és zsidó...”

A Filemon-levél nem támad nyíltan a rabszolgaság intézménye ellen, de Pál szavai valószínűleg arra utalnak, hogy elvárja Filemontól, hogy a Krisztusban testvérévé lett Onézimoszt szabadítsa fel a rabszolgasorsból. Egyes kutatók felvetik, hogy a Kolossé-levélben talán azért részletes a rabszolgák iránti intés, mert esetleg a Filemon-levél túl nagy elvárásokat ébresztett a rabszolgákban, és ez a levél talán egy kevésbé vissza akarja fogni a Filemon-levél hatását. Szerintünk a Filemon-levél nincs ellentmondásban az Efézusi levél és a Kolossé-levél házitáblájával, mert az ókor ezen intézményével szemben az is bátor fellépés volt, ha valaki a keresztyén rabszolgatartót arra kérte, hogy keresztyénné lett rabszolgáját szabadítsa fel (erre utalhat Filem 16. és 21. v.), és azt tanította, hogy: „Itt már nincs többé görög és zsidó, körülmetéltség és körülmetéletlenség, barbár és szkíta, szolga és szabad, hanem minden és mindenekben Krisztus” (Kol 3,11). A keresztyén gyülekezetben másodlagossá válik a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyünk az Úr Jézushoz való kapcsolatunkhoz képest. Minden kapcsolatunkban ez vezéreljen bennünket: mi „illik az Úrban” (3,18).

A Thesszalonikabeliekhez írt levelek

A két levél tartalma és keletkezési körülménye sok tekintetben hasonló. Az első levélből kiemeljük Pál apostol azon üzenetét, mely szerint a híveknek jó reménységgel kell lenniük a hitben elhunytak felől: Krisztus példája nyomán rájuk is feltámadás vár (1Thessz 4,13–18). Pál annyira várta vissza Krisztust, hogy még a maga életében számolt Krisztus visszajövetelével. Ez a hit vigasztalást jelent (4,18), de nem vezethet tétlenségre (4,12k). Az apostol szerint Krisztus visszavárásában a helyes magatartás a készenlét, hiszen nem tudjuk, hogy Krisztus mikor jön el ismét (5,1–11).

A második levélben az apostol hangsúlyozza, hogy az Úr napja, azaz Jézus visszajövele előtt még eljön a törvénytípró, aki mindennek fölé emeli magát (2,1–12). Már most is folyik a törvénytíprás, de most még valaki vagy valami visszatartja a törvénytíprót. A visszatartó el fog tűnni, a törvénytípró nyíltan fog fellépni, de őt a visszatérő Jézus végül legyőzi. Erről Pál apostol már szólt a thesszalonikaiakhoz (2,5), de most újból ír, hogy a gyülekezet tagjai ne hallgassanak az esetleg rá hivatkozni akaró tévtanítókra. Intései sorában Pál apostol a második levélben is óvja a gyülekezet tagjait a tétlenkedéstől (2Thessz 3,6–13). Ő maga is munkával mutatott jó példát (3,7–8). Már személyes ottléte alkalmával is intette őket, hogy „ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék” (3,10). Az előző levélhez hasonlóan inti őket, hogy csendesen, azaz nem hivalkodóan végezzék munkájukat (3,12).

„Hiszen valamennyien a világosság és a nappal fiai vagytok”

Pál apostol az első Thesszalonikai levelet valószínűleg azért írta meg, mert megtudta, hogy a thesszalonikaiak aggódnak azon szeretteik sorsa felől, akik Jézus visszajövele előtt elhunytak. Pál tehát itt nem részletes végidő-tant akar kifejteni. A második levélben pedig valószínűleg arra akarja figyelmeztetni a címzetteket, hogy a Jézus visszajövetelére való készenlét nem eredményezhet könnyelmű semmittevést: valójában sok mindennek kell még történnie addig. Krisztus visszajövetelének váratlan volta és az azt megelőző „jelek” kettős egy igazságot alkotnak. Ma is így kell élni a keresztyén ember: egyszerre kell őt jellemezze az, hogy várja vissza Urát, Jézust, de az is, hogy mindennapi feladatait hűen elvégezve várja vissza Megváltóját. Az apostol szavaival: „Ti azonban, testvéreim, nem vagytok sötétségben, hogy az a nap tolvajként lephetne meg titeket. Hiszen valamennyien a világosság és a nappal fiai vagytok” (1Thessz 5,4–5).

A Pásztori levelek

A Pásztori levelek összefoglaló cím alatt általában a bevezetéstanonok (és gyakran a kommentárok is) együtt tárgyalják a Timóteushoz írt két levelet és a Tituszhoz írt levelet. Összeköti őket, hogy nem gyülekezet, hanem egy személy szerepel címzettként a feliratukban. Összefoglaló nevüket onnan kapták, hogy egyrészt a gyülekezet

pásztorának vannak címezve (és a pásztor személyén keresztül az általuk vezetett gyülekezetnek), másrészt vannak bennük olyan szakaszok, melyek a gyülekezet vezetői jellemvonásainak a leírását adják: milyen legyen a presbiter, a püspök, a diakónus.

A Pásztori levelek szerzőségének és keletkezése körülményeinek fő problémáját az jelenti, hogy nehéz beilleszteni őket Pál apostol életének az Apostolok cselekedeteiről írott könyvben elbeszélte időrendjébe. Mi azokkal a kutatókkal értünk egyet, akik egy ógyházi hagyomány (1Kel 5,1–7) alapján feltételezik, hogy Pál kiszabadult az első római fogságából, és néhány évvel később, a második fogságában szenvedett mártírhálált. Ezen felfogásból következik, hogy 1Timóteus és Titusz körülbelül Kr. u. 62–64 közé datálható, tehát a két fogság közé, mert nem utalnak arra, hogy Pál a megírásukkor fogságban lenne. A Pásztori levelek közül 2Timóteust Kr. u. 64 körülre lehet datálni, mert ezt a levelet Pál a második római fogságában írhatta (vö. 2Tim 4. fej.), Néro alatt elszenvedett mártírhálála előtt. Ha így van, akkor 2Timóteus Pál utolsó levele, és — különösen is a vége (például 2Tim 4,6–8) — az apostol testamentumaként olvasható.

„...légy példája
a hívőknek”

A hamis tanítók, akiktől a levelek óvnak, mindhárom levél esetében hasonló dolgokat taníthattak, mert a problémák és a nyelvezet hasonlóak. Jellemezte őket a mítoszok iránti érdeklődés (1Tim 1,4; 4,7; Tit 1,14; 2Tim 4,4), a nemzetségtáblázatok fontossága (1Tim 1,4; Tit 3,9), a „törvény” (például a körülmetélkedés) hangsúlyozása (1Tim 1,7; Tit 1,10.14; 3,9), hajlam a vitára, spekulációra (1Tim 1,4,6; 6,4.20; Tit 1,10; 3,9; 2Tim 2,14.16.23), valamint az erkölcstelenségre való hajlandóság (1Tim 1,19–20; Tit 1,15–16; 2Tim 2,16.19; 3. fejezet). Ezek szerint a tévtanítás hasonló lehetett a Kolossé-beli tévtanításhoz. E levelek aktualitása tehát egyrészt a tévtanításoktól való óvásban, másrészt az egyházon belüli tisztségek szép összefoglalásában áll (például Titusz 1,5–9). Mai „Timóteusokként” halljuk meg az apostol intését: „Senki meg ne vessen ifjú korod miatt, hanem légy példája a hívőknek beszédben, magaviseletben, szeretetben, hitben, tisztaságban” (1Tim 4,12).

*

Pál apostol levelei legyenek ebben az évben is mindennapi olvasmányaink — olvassuk őket a Szentírás részeként, Isten írott Igéjeként! Isten Lelke vezetését kérve alkalmazzuk őket bátran a magunk életére, és meg fogjuk tapasztalni, hogy mindennapjainkban eligazításunkra lesznek, és örök üdvösségünket szolgálják. Pál apostol Jézus Krisztus követeként írta őket, ezért lettek kanonikussá, ezért szólítják meg minden kor keresztyénét — így bennünket is.

A fenti tanulmány a szerző egy könyvére épül (ahol szakirodalom is található): Az újszövetségi iratok története (Bevezetéstani alternatívák). Második, átdolgozott kiadás. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008.

VASADI PÉTER

Ferenc, s a völgy nagy Madara

Dallamos férfikorodban
megfordultak utánad a
lányok suhogva, selyemben,
vállukon bordó bársony-
hurkákkal, s mellük alatt
a hosszú ruha masnira kötve,
s „Hálnék veled örömet...”,
súgták füledbe a legszebbek,
s mosolyogtál ígéretesen;
...s azután meghibbantál.
A rongyosoknak kidobáltad
tekercsben a kelméket, kosár-
számra az aranytallért, apád
leütött, megvert s belökött
a sarokba. Te pedig bőrig
vetkőzve a semmibe indultál.
Azt tudtad róla, hogy édes.
De a gyomrodban, mint az ecet.
Lúg. Kínozt, s mérgeztél majd a
hajad is, a szemed, lyukat
fúr a hasfaladon, nem beszélve
szívedről. Hideget kapsz. Mert
dicsőségéből ácsolnak a húsba
trónszéket; így várja a beteg
test fejedelmét. Véredényben
a csöngettyű: én, szerelem,
megjöttem!, kiáltotta Klára
s futott botladozva a réten;
térden vártad, s ő is térdre
ereszkedett lassan előtted.
Köröskörül minden üszök.
Fölégette a Lélek, hogy
tömérdék rózsza teremjen a
kátrányból. Tűzfészek a szád.
Szó-lángok lobogása. S arany
palástban, bíbor csapattal
megérkezett a sötét is:
barlangban a helyed, parancsolta

*a bölcsesség. Odamentél.
Körmenetben vitték neked
az erdő fáit a csöndet.
Vihart kavart fölötted
a Madár;
én a Szerelem vagyok, mondta.
S reggel, fegyveres álom
után, melyben patások
dulakodtak, izzó csőrével
öt ponton megsebzett.
Sírva mutattad tenyered:
nézd, irgalom, mit cselekedtél.
Jaj, istenem, nem vagyok isten.*

Plótinoszra

*Olvassátok a szellemet az archan,
és lapozzátok, bár lapozhatatlan.*

A minden feltámadó útja

VÖRÖS ISTVÁN

*Az út a halálból, a sziklasírból
a földön át vezetne a mennybe?
Ez annyit tesz, hogy világ és
túlvilág határai, akár a
puzzle-nyelvek, egymásba kapcsolódnak?*

*És a határ alatt alagutak is
vezetnek, mint az érlelni szánt
sajton a pikírozás lyukai.
Szárazföld és tenger mossák és
szárfítják folyton egymást.*

*Három nap a sírban. Negyven nap
a megszokott életben — de már
evés nélkül. Inni is csak egy
kis vizet és ecetet szabad.
Sót szórni az ujjunkra és azt*

*a nyelvhez érintve apánk képét
meglátni. A feltámadó útja mindannyiunk
útja. Éhséget nem érezve csontsoványra
fogyni. Harangszót hallani álmunkban,
könnyűvé válni, mint a só, amit*

az ég szemébe visz a szél.

A tavasz birtokbavétele

*Mondhatom-e, hogy a mi hattyúnk,
mert márciusban láttam megfészkelni,
figyeltem, ahogy a párja vízimadár-
mentesíti a tavat, partrakergetve
szárcsát, vadkacsát? Mondhatom-e,
hogy a mi hattyúnk, mert áprilisban
figyeltem a túlparton a fészken?
Az óvodától rendőri kordon
védte. Mondhatom-e, hogy
a mi hattyúnk, mert májusban*

*láttam, ahogy egyetlen, frissen
kikelt acélszürke fiókájával
az égszürke, kéregbarna, koronazöld
vízre kiúszik, és párjával közösen
enni tanítja? Mondhatom-e, hogy*

*mi hattyúk vagyunk, mert két
gyerekünket éppígy tanítgatjuk
a létre? És aztán tőlük
visszatanuljuk. Mondhatom-e, hogy a mi
hattyúnk, mert a fiókáját először*

nekünk sikerült kenyérrel megetetni?

„Lerakódás a létezésünk alján”

FÜZFÁ BALÁZS

Egy ismeretlen Ottlik-dokumentum elé

*A Nyugat 100. évfordulójának
az Iskola a határon 50. évfordulójába való áttűnése emlékére*

1.

1958-ban született; irodalomtörténész. A Nyugat-Magyarországi Egyetem BTK Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének docense, a Savaria University Press kiadó igazgatója, a Bár című társadalomtudományi folyóirat főszerkesztője.

¹Ottlik Géza: *A Nyugatról*.

In: O. G.: *Próza* = <http://mek.oszk.hu/01000/01003/01003.htm> [2008. 12. 30.] (A későbbiekben: *A Nyugatról*) (Ottlik Gézának immár minden fontosabb eredeti munkája elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban, ezért műveit innen idézzük. Az egyes szöveghelyek egyszerű kulcsszavas kereséssel többféle formátumban könnyen és gyorsan azonosíthatók, ezért dolgozatunkban többnyire elektronikus hivatkozásokat alkalmazunk. A műjegyzéket lásd itt: <http://mek.oszk.hu/html/vgi/kereses/kereses-ujgy.php?tip=gyors>

Ottlik Géza Nyugat-imádata, -rajongása, -szerelme jól ismert az irodalmi közvéleményben. Aligha akad szerző, aki a folyóirat éppen 33 éves (!) történetének s értékvilágának lényegét találóbban, a metafora metsző élességének eme fokán tudta volna kiszakítani a nyelvből, mint ő, ki szerint a Nyugat nem más, mint „arkangyalok összeesküvése a világ feje fölött”¹...

Lehet-e véletlen, hogy az *Iskola a határon* három napos, illetve három hónapos, három éves, továbbá bő három évtizedes kompozíciós körei² lényegében ugyanannyi időt jelölnek ki az örökkévalóságból, mint amennyit a Nyugat fogalmaz magáévá a huszadik

századból? Ráadásul e krisztusi életidőt a laphoz képest nagyjából szabályosan, éppen „önmaga felének” tartamával (15–16 év) elcsúsztatva húzza-vonja előrébb e gyötrelmes időszakban a regény... Ha nem tartanánk attól, hogy valamely misztikum szférikus kódébe vész számítgatásunk (mely, mármint a „szférikus kód”, persze, nem vinne messzire bennünket Ottliktól, sőt!), akkor bizony az évszámok egybeékelésével örömmel foghatnánk föl ezt a jelsort valamiféle „arany-metszés” játékba hozásának, sőt akár megfor-

*Az első kiadás védőborítója
(Balogh T. István rajza)*

[2008. 01. 1.] Ottlik 2008
nyarától a Digitális Iro-
dalmi Akadémiának is
tagja, művei itt is hamaro-
san elérhetőek lesznek =
[http://www.pim.hu/object.f
ac4b44-60e0-4a02-
a361-54d8c793e910.ivy](http://www.pim.hu/object.fac4b44-60e0-4a02-a361-54d8c793e910.ivy)
[2008. 01. 1.]

²Vö. Mészáros Sándor:
*Várakozás és bizonyos-
ság* (Ottlik Géza: *Iskola a
határon*) In: *Küszöbök. Az
Alföld Stúdió antológiája*.
(Szerk. Aczél Géza, Ber-
tha Zoltán, Márkus Béla.)
Debrecen, 1986, 127–
159; lásd főképpen: 132.

³Az olasz Panorama című
lap egyik címét — Hubay
Miklós által — idézi kisre-
gényében Györe Balázs:
*Hetvennyolc éves korá-
ban meghalt a világ legna-
gyobb bridzsjátékosa*,
Ottlik Géza. In: Gy. B.:
Fehérre fehér [3., befe-
jező rész]. Magyar Napló,
1993/12, 7–8.

⁴Ottlik Géza: *Félbesza-
kadt beszélgetés Réz
Pállal*. In: O. G.: *Próza* =
[http://mek.oszk.hu/01000/
01003/01003.htm](http://mek.oszk.hu/01000/01003/01003.htm)
[2008. 12. 30.]

⁵Az első kiadás oldalszá-
mára utalunk (Magvető,
Budapest, 1959). A
könyvtapok mennyiségé-
nek van jelentősége
Ottliknál, lásd például itt:
„Szándékom volt regényt
írni. Hiba volna ennél töb-

dításának (1908–1923–1941–1958). Más vonatkozásban ennek kap-
csán joggal megkérdőjelezhetjük azt is: lehet-e valami közelebb Ottlik
és a Nyugat szelleméhez-szellemiségéhez, mint a játék, éppensé-
gel a (szám)misztika; vagy példának okáért mondjuk a *bridzs*³ —
hogy a legmagasabb rendű „játék”-ot, a matematikát mint minden
dolgok ősforrását, a „földtani türelem”⁴ eredőjét ne is említsük
(amelynek — mármint a magasmatematikának — „valóságreferen-
cialitása” írónk életében nagyjából egyenlő a szépirodalom — itte-
ni, s nem az angyal! — világra gyakorolt hatékonyságára tett szim-
bolikus-ironikus utalással...)?

Látható megint, itt is, emígyen is, hogy a létezők nemcsak „össz-
szefüggenek” egymással, s ekként meghatározza „egyik dolog a
másikat” (J. A.), hanem egymás nélkül nem is létezhetnek. Hisz bár-
merre botorkál az ember a térben és az időben — *Minden megvan*,
Iskola a határon, *Buda* —, előbb-utóbb úgyis saját magával találkozik.
Menthetetlenül. Az a kérdés esetünkben „csupán”, hogy a gyerek-
ember-önmagunkkal való szembenézést miképpen tudja betűkbe
rögzített szavak által örökkévalóvá bontani az emlékezet. Mégpe-
dig a múlásra való rákérdőzésre adott egyértelmű, ám csak figurá-
lisan dekódolható, grammatikailag értelmetlen s referenciálisan sem
hitelesíthető mondat, illetve annak 476 szövegoldalnyi bővítménye⁵
(„A három év például egyáltalán nem telt el, hanem van...”⁶).

Persze, az is fontos, hogy a lépcsők nemcsak később a Lukács-
uszodában, hanem már Kőszegen, az Iskolában is mindennap kop-
tak egy millimikront, hogy Colalto újakezdte a hiánycédulák gyűjté-
sét, hogy „nem történt semmi”⁷ — miközben természetesen minden
megtörtént, ami emberrel ember által történhet —, ám a végső kér-
dés mégiscsak az, hogy aki kétségbevonhatatlanul tudja: a boldog-
ság lehetséges, akár csak öt végtelen másodpercre (hiszen mi más-
ról, ha nem erről szól az *Iskola a határon* utolsó két-három lapja?), az
miképpen, hányféleképpen s végzetesen és mégis, e tudás dacára is,
hogyan tudja elrontani az életét? S ennek ellenére képes lehet-e ki-
mondani valaha is, hogy „minden csodálatosan jól van, ahogy van”.⁸
Megértheti-e ezáltal, a kimondás megőrzött képessége által, a léte-
zés legszebb és legvégső törvényeit? Hogy a kegyelemben való rés-
zesülés nem más, mint a másik, a tőlünk idegen szeme tükrében
való megmerítkezés, hogy a boldogság a megértésre való eredendő,
az emberi sorsból adódó rákényszerítettség könnyörtelen törvényé-
nek felismerése. A törődött törekvés perceinek visszabillentése a vil-
lámlás nélküli megszokottságba. Az erre való képesség. A tudatos-
ság átengedése az (ark)angyaloknak, s az idő börtöneiből való
megmenekvés, legvégül pedig a gyűlölet megszüntetése — ama ég-
boltozat alatt. Amiképpen Medve vélekedik (a *Budában*): „Lekap-
csolni minden gyűlöletet. Helyette megszeretni nem könnyű, de ha
sikerül egy kicsit is, akkor biztos, hogy teljesen más lesz az ábra.”⁹

bet mondani. Miért írtózik úgy az író a »fűlészövegektől«, szinopszisoktól, lexikonbeli tartalmi kivonatoktól? Azt reméli ugyanis, hogy mondani-valóját, amelyet keserves fáradtsággal összesűrített 470 oldalra, nem lehet elmondani még 469 oldalon sem, nemhogy 20–30 sorban” (*Ottlik Géza levele Gara Lászlónak. Vigilia*, 2002. február, 117–119; idézet: 118). — E számok tükrében igen érdekes tény, hogy a regény első kiadása előzékkal és tartalomjegyzékkel együtt 476 oldalas. Az utolsó szövegoldal a 468., ezután következik a négyoldalas *Tartalom-mutató*. Ha figyelembe vesszük, hogy ebből a kiadásból hiányzik mintegy kétfelnyí szöveg (mely — ismeretlen okból — a második kiadásban jelent meg először), akkor már szinte bizonyosak lehetünk benne, hogy Ottlik — a kiugrott matematikus... — nem véletlenül beszél éppen 470 oldalról.

*O. G.: *Iskola a határon* = <http://mek.oszk.hu/02200/02285/index.shtml> [2008. 12. 30.] (A későbbiekben: *Iskola...*)

⁷Uo.

⁸Uo.

*Ottlik Géza: *Buda* = <http://mek.niif.hu/01300/01339/01339.htm> [2008. 12. 30.]

2.

Olyan cselekvés- és gondolkodásminták Kogutowitz-térképhálózata¹⁰ az *Iskola a határon*, amelyeknek érvényességét majd a Nyugatban ismer(het)i fel újra Ottlik Géza. Elemi erővel jön rá addigra, hogy a létezés törvényeit nem az ember gyártja, sőt, még a benne való részesülés arányait sem igen tudjuk szabályozni (hisz gyermekori alapolvasmánya, „mindennapi kenyere” a Pál apostoli mondat: „Nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut...”¹¹). Revelatív tudás ez, melyre Kőszegen tett szert, s amely aztán megerősítették Babits és a többi istenség által:¹² az emberi társadalmak törekény szerkezetek, amelyekbe nem vonszolhatjuk be az igazság nehézágúit.¹³ Vagyis: ezért kell Nyugatot csinálni. Jobb híján. Ha már ágyúzni nem lehet...

Mert ráeszmél, hogy amit ő a katonaiskolai létezéséből adódóan emígyen gondolt, aminek mint titkos tudásnak az ólomrétegeit rakkosgatta három évig elvágólag testében-lelkében,¹³ annak ellenkezőjét a „nagyok” mégiscsak megcsinálták „a civilben”: a Nyugatban és a Nyugat által. Kidolgozták az emberi lélek „titkos szerkezetét”-nek¹⁴ rezdüléseit érzékelni képes szeizmográfokat. A bevonszolás koreográfiáját. Megkeresték-kikutatták-kibányászták a megértés arany hajszálerecskéit. Mégpedig éppen ama eszközökkel, amelyekkel ez az alreálban a legkevésbé sem látszott lehetségesnek: szavakkal. Versekkel, novellákkal, esszéekkel. „Fekete kéz legendái”-val. Egy másik világban. Odafele, az angyalok között. Ezekbe a szavakba ugyan néha bele lehet halni, de hasonló eséllyel működképesé is tehetők. Nem hibátlanok, de ahogyan egy iskola világa is tökéletesen le tudja képezni az életet, úgy egy folyóirat is darabka lehet a teljességből, mely által az Egészre vethetünk pillantást. Főképpen akkoron, amikor ez utóbbi éppen összezázni készül önmagát.

S ha az *Iskola...* modellálja az erőszak legyőzésének szavak nélkül lehetséges módjait, akkor a Nyugat a szavakban, fogalmakban megragadható tolerancián és esztétikai elveken — nemcsak a figura etimologica miatt... — *nyugvó* szakmai munka lehetségességének példázata, „arkangyalok összeesküvése”, akkor mi kellhet még a boldogsághoz?

Vagy úgy működik mégis a világ, hogy olykor nincs más (ki)út, mint az önpusztítás, akként, hogy végképp bizonyossá válik: Szeredy Dani soha az életben nem tudja eldönteni, helyesen tette-e, hogy összeköltözött Magdával...¹⁵ Hogy Bébé is örök boldogtalanságra ítélt, vívódó, csak pillanatnyi örömmel szegélyezett sorsú, minduntalan megalkuvásokba kényszerülő, a „minden megvan”-ság paradoxonát felismerni igen, de megvalósítani nem képes festőtanonccá vagy inkább csak afféle „ábrázolóművészé” tud válna válni?

Talán ezért is vélik úgy ők ketten, hogy már halott barátjuk, Gábor véleményét kellene megkérdezni?¹⁶ — S aztán tényleg el is kezdik olvasni-mondani-átírni-beleírni-körülírni-értelmezni Medve cukorspárgával átkötözött kéziratát. (Egyenesen mintha a posztmodern iroda-

Kedves Polgármester Úr,

miután nem sikerült bejutnunk szobájába,
s tudjuk, mennyire elfoglalt ember, levélben adjuk elő kérésünket.

Szeretnénk egy szépirodalmi folyóiratot megindítani
"Budapest" címmel s e cél kapcsán merült fel az a gondolat, Farkas
Ferenc barátunk biztatására, hogy Önök forduljunk támogatásért.

Mint hogy nincs szerencsénk személyesen ismerni Önt, az
első pillanetban magunk is széjságoznak tőlünk ezt a tervet s kissé
idegenkedtünk tőle, vagy inkább attól, hogy kérjünk a még hozzá a
hivatalos Magyarország oldaláról kérjünk valamit. De aztán egyre
jobban megbarátkoztunk a gondolattal. Amit Önök tudnak és hallottunk,
mind amellett szól, hogy jó helyen kopogtatunk. Hogy városunk újra
város legyen, ez mindnyájunknak egyik legfontosabb ügye. Akármilyen
pártfogással, akármilyen címmel jelenik majd meg folyóiratunk, minden-
képpen Budapest kialakuló szellemi életének fontos góca lesz. Miért
ne fordulnánk tehát egyenesen a város polgármesteréhez?

Kérésünk annyi lenne, hogy polgármester ur becsászon rendel-
kezésünkre papírost és nyomdát, esetleg a főváros hásiynyomdáját.

A lap egyébként havonként vagy kéthetenként jelenne meg,
főszerkesztőül Schöpfung Aladárt kérnénk fel, a szerkesztőbizottság
pedig belőlünk állna. Munkatársaink lennének természetesen a magyar
irodalom legjobbjai.

Nagyon örülnénk, ha Polgármester Úr megnevezne egy időpon-
tot számunkra, amikor személyesen előadhatnánk terveinket.

Tisztelettel és udvozálettel:
Budapest, 1945. június 11.

Vas István,
Ötletkötő,
Lengyel Barátok
Társaságának elnöke

¹⁰Vö. Ottlik Géza: *A másik Magyarország*. In: O. G.: *Pályákon*. In: Uő.: *A Valencia-rejtély* = <http://mek.oszk.hu/00900/00958/> [2008. 12. 30.]

¹¹„Huszonegy éves voltam, amikor elküldtem a Nyugatnak, igaz, hogy rossz címre véletlenül, egy hosszú elbeszélést. Soha nem válaszoltak.

Mindig biztos voltam benne, hogy nem azért, mert nem kapták meg, hanem ellenkezőleg, azért, mert megkapták, és el is olvasták. Éretlen, szörnyű írásmű volt. A második próbálkozásomat, évekkel később, elfogadták. Babits azt üzent: tetszett. Ezzel befogadtak a Nyugat munkatársának. Nagyobb dicsőség soha nem ért. Ma is féltékenyen óvom az irodalomtörténeti skatulyában a helyemet, mint »a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó elbeszélő«. Ma is azt érzem, hogy a dicsőséget egy kicsit jobban meg kellene alapoznom. Babits

májusban meghívott az asztalukhoz. (...) // A hozzájuk tartozásnak azt a készszorítását, összepillantását, fél karra magához ölelő mozdulatát, vagy ennek legalább a jelzését, a gondolatát, amit az akkor már testében is halálra sebzett Babitstól persze, hogy hiába vártam, megkaptam a sokkal hű-

lomtudomány megalapozására készülének, oly ösztönösséggel, máskor tudatossággal építve egybe pretextusokat, szubtextusokat, hipertextusokat, narratív szölamokat, kronotopikus-polifónikus regényszerkezetet, anizokroniákat — pedig csak élik és megérteni szeretnék a saját életüknek egy kicsike darabkáját? Vagy azt remélik, hogy onnan, ettől nézve, ebből a nézőpontból széttekintve időben és térben, kilátás nyílna ama mondott Egészre is talán...?)

Az a fajta naiv hit kell ehhez a szándékhoz, amely az itt bemutatandó levél (lásd az előző oldalon!) aláíróit is vezérelte, amikor gépiratukat megfogalmazták, s a második világháborút alig befejezett, vesztes ország fővárosának polgármesteréhez vele valószínűleg beállítottak... Hisz aligha volna valaha is valami természetesebb, mint egy humán (!) folyóirat elindítása 1945 kora nyarán, Magyarországon... Mi ez, ha nem szóágyúk teljességgel értelmetlen bevonszolása a mindenség égboltozata alá — igazi tankokkal, bombázókkal, örülettel szemben...?

A bizonyosság és a bizonytalanság egyben és egyszerre való érvényességének tudása már készen volt Ottlikban s a többiekben, amikor a világ befolyásolhatatlanságáról való meggyőződésnek¹⁷ mégis olyan elegáns semmibe vételére adnak példát ezzel a végtelen intranzigenciáról tanúskodó dokumentummal, amely párját ritkítja irodalmunk — s persze nem csak irodalmunk — történetében. Talán a *Fogságom naplója* envérrel írott „szálló papírszeletkéi”-hez,¹⁸ a végső pusztulásból kászálódó Köves Gyuri auschwitzi „boldogságélményé”-nek abszurdításához, a *Szigeti veszedelem*nek — Zrínyi-intertextus is található a regényben!¹⁹ — és a *Szondi két apródjának* az *Iskola a határon*éhoz hasonló, vereséget győzelemmé emelő esztétikájához, nagyívű bölcsességéhez, a *Levél a hitveshez* magát „zuhanó lángok közt” átvarázsló lírai énjének (— mily botor itt ez a szó! —) mozarti derűjéhez hasonló ez a határtalan és boldogságos életszeretet; olyasfajta esendő vágy és végtelen hit, mint „a szarvas kívánczossága a szép hűvös patakra”²⁰... Esztét vesztett naivság ez — s mégis az egyetlen lehetséges értelmes emberi cselekedet a rommá lőtt Budapesten.

3.

Ottlik naplójegyzeteiben egyértelműen 1945 januárjára–februárjára datálja a Budapest szovjet városparancsnokánál tett látogatást a Nyugat újraindítása ügyében.²¹ Ennek ellentmond a mi levelünkön szereplő dátum, de valószínűleg két különböző eseményről van szó; januárban–februárban a Nyugat újraindításáról, s később ez a szándék konkretizálódik, amikor már civil polgármester áll a város élén, és nem orosz parancsnokság működik. Az utóbbi időszakhoz köthetik e dokumentum.

A *Nyugatról* című esszéje végén Ottlik arról ír, hogy később kiadta az egész paksamétát, melyben a Nyugat-újraindítás anyagát gyűjtögette. Sőt: „darabokra szaggatta” az engedélyekkel együtt.²² Ez lehet írói túlzás. Ám előfordulhat, hogy éppen ebből a „dosszié”-

vösebb, szárazabb Schöpflin Aladártól. Az irodalom, úgy képzeltem, ott kezdődik, ahol több önmagánál: arkangyalok összeküvése a világ feje fölött: ami a Nyugat volt. Ezek az óriások rendületlenül, tűzön-vízen át kitarítottak egymás mellett, fölébe emelkedve nemcsak mindennek és mindenkinnek, hanem az egymás közötti, civilek által fel sem fogható mértékű ellentéteknek is. Hogy csak Adyt, Kosztolányit és Babitsot említsük, roppant világaik szükségszerűen többé-kevésbé kizárták a másik roppant méretű öntörvényű világát, művük védelmében könyörtelenül csilagtávoltságban kellett maradniuk az idegen csilagképtől: megint csak Isten csodája, hogy arkangyalosságuk szférájában létre tudták hozni az összeesküvést, a Nyugatot, az új magyar irodalmat. Schöpflin, aki a gravitáció, a csillagokat összefogó abróncs volt köztük, tudta ezt a csodát. És szinte láthatatlanul és meg nem foghatóan, mint a gravitáció, maga is Isten csodája volt." (A Nyugatról)

¹²Ottlik szavainak parafrázálása az *Iskolából* =http://mek.oszk.hu/02200/02285/index.phtml [2008. 12. 30.]

ból való eme lapkérelem, csak mégsem tépte volna össze az író?! A többi dokumentum pedig azóta is lappang — vagy valaki egyenként árverésre bocsátja az anyagot, s jómagam véletlenül találkoztam össze egy ilyen alkalommal éppen ezzel a darabbal...?

Kérésemre Kelecsényi László író, irodalomtörténész, Ottlik-kutató így foglalta össze a beadvánnyal kapcsolatos véleményét: „Az Ottlik-hagyatékban ez a levél, nyilván piszkozat, ismeretlen. Feltehetőleg Vas István hagyatékából bukkant elő. Sajnos ő nem ír egy sort sem erről a tervről önéletrajzi sorozatának vonatkozó kötetében. Az is lehet, hogy el sem küldték. Nyilván a Nyugat újraindítási terv kudarca után gondoltak erre. Budapest címen csak 1947-ben indult egy félig irodalmi, félig helytörténeti folyóirat, Lestyán Sándor szerkesztésében.”²³

Buda Attila bibliográfus-könyvtárostól hasonlóképpen véleményt kértem: „1945-ben Budapestnek négy polgármestere volt egymás után, a levél Vas Zoltánnak íródott, ő május és november között volt polgármester (MKP). Mivel Vas Moszkvából jött (és néhányadmagával azonnal mindent akart), ezért olvasható a levélben, hogy elfoglalt, és nem ismerik. Pártelkötelezettségének szól az »akármilyen pártfogással« kitétel. A tervezett lapot az aláírók nem kapták meg, noha 1945-ben megjelent egy Budapest című kulturális magazin (ma így mondanánk) két száma. // Ottlik valóban a Nyugatot szerette volna, s folytatásként. 1945-re már csak Gellért és Schöpflin maradt. (Az 1945. január 16-i kérvényről azért hiányzik Lengyel Balázs neve, mert ő NNÁ-val együtt nem volt még Budapesten.) Ez a levél követte a Nyugat felújításának dugába dőlt tervét, el lehet fogadni a későbbi megsemmisítést is, ezen előzmények ismeretében teljesen motivált. Hogy aztán ezt a kérvényt végül benyújtották-e, vagy csak aláírt terv maradt, amikor megtudták, hogy a fenti lap meg fog jelenni... nem tudom.”²⁴

Egy majdani kritikai Ottlik-életműkiadás számára bizonyára érdekes lesz majd e dokumentum, s alapos filológiai munkával adigra talán eredetét is sikerül pontosabban tisztáznunk. E két nagy, és modernség korabeli irodalmunk történetében oly fontos terminus, a 100. és az 50. év fordulónapján egyelőre annyi tűnik bizonyosnak, hogy a katonaiskola- és a Nyugat-élmény és -érzésvilág rokonítása Ottlik Géza életében és életművében nemcsak merész hipotézis lehet, hanem több szempontból alátámasztható, további vizsgálódásra érdemes feltételezés.

Hisz amikor arra a kérdésre szeretnénk választ kapni tőle, hogy mit is jelentett számára ama korszakos folyóirat, melynek munkatársai ugyanúgy szavak nélkül is értették egymást, mint Bébé, Medve, Szeredy és a többiek, akkor a dolgozatunkban idézett és viszonylag jól ismert, elsősorban a *Prózában* szereplő szövegrészletek mellett aligha kereshetnénk találóbbs „meghatározás”-t a Nyugatról, mint e klasszikus „tétel sor”-t az *Iskolából*: „...van egy nagyon mély lerakódás a létezésünk alján, a második vagy legfeljebb harmadik réteg lehet alul-

ról számítva, ami már végleges és változhatatlan, ahol már nem mozdul az életünk, tehát rossz szó rá, hogy lelassít, hiszen egyáltalán mozgíthatatlan és befejezett. Erős és szilárd tartalom ez az emberben, és nem valamilyen szomorú vagy halott dolog, sőt bizonyos tekintetben éppen ez él igazán, ez az, amit létezésünk folyamán létrehoztunk, amit életre hívtunk életünk anyagából. A többi és a további, a fedélzet rengése-ingása, a külsőbb rétegek, mint ez a mai civil életünk, már könnyű, és csak játék, maradék nyári nagyvakáció.”²⁵

*Szombathelyen és Kőszegen, 2009. január 1-jén
— közben, sár emlékével, havazásra várva*

¹³Vö. „Az éjjeliszekrény a homlokáig ért — mert voltaképpen egy nagy, ormótlan, barna láda volt, amolyan kisebbfajta ruhásszekrény —, s ha a fiókjában keresgélt, lábujjhegyre kellett állnia. Nekem persze csak az államig ért az éjjeliszekrény. Fiókja egy rekeszrel két részre volt osztva. Az ajtaja belsejére litografált »Szekrényrend« volt ragasztva, mely rajz és szöveg segítségével részletes pontossággal előírta mindennek a helyét. A fiók külön, felülnézetben volt lerajzolva, s benne ügyesen a szappan, fogkefe, körömkefe, körömmolló, tű-cérma, a »nikkel ivópohár« meg egyéb, még »tartalék gombok« is láthatók voltak, s a művész mindent két példányban ábrázolt, balról az én rekeszemet, jobbról a szomszédomét, és szabad kézzel; a nagyobbik rajzon azonban, mely a szekrény rendjét szemléltette, vonalzót használt. Az összehajtogatott ingeket, zubbonyokat, nadrágokat ennél fogva vonalzóval élesen meghúzott, keskeny téglalapok jelképezték. Talán könnyebb lett volna az egész életem, ha nem használt vonalzót; talán bátrabb, jobb, különb ember vált volna belőlem” (Uo.). — ¹⁴Uo. — ¹⁵„Nem az én véleményemre volt kíváncsi Szeredy, ahogy mentünk lefelé a Lukács-fürdő jobbik lépcsőjén, hanem a saját véleményére. Azt remélte tőlem, hogy én messzebről tudom nézni élete összegubancolódtott zűrzavarát, s az én közbeiktatásom segítségével talán majd ráeszmél, hogyan is fest a helyzet annak az istennek a szemszögéből, aki nézi mindezt.” — „Látásból mi sem volt ennél könnyebb. Szeredy Dani elmesélte, hogyan is történt, s a zűrzavarból egyszerre rend támadt, a dolgok formát kaptak, s az élet érthetlensége érthetővé vált. Ha most el tudnám mondani Magdával való szerelme történetét, talán abból is kiderülne valami értelem és valami megoldás. Csakhogy nem tudom elmondani. Ha a közfelfogás szerint fontos tényeket sorolom fel, akkor például teljesen hamis képet festek arról a tizenhárom évvel ezelőtti váradi estéről is, amelyen Magdát megismertem.” (Uo.) — ¹⁶E ponton — a regény elején, a kéziratcsomó-toposz játékba hozásakor — Medve hangsúlyozottan „Gábor”-ként szerepel. (Uo.) — ¹⁷Vö. „1908-ban indítják meg Nyugat címmel folyóiratukat a köréje csoportosult írók: Ady, Móricz, Kosztolányi, Babits, s ide tartoznak a többiek is, Krúdy, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Karinthy, Ösvát, Schöpfung — hogy csak azokat említsen, akiket a legmértéktartóbb jelzővel sem mondhatok kevesebbnek, mint rendkívül jelentékeny íróknak. Akármelyikük, ha Franciaországban vagy Angolországban születik, nagy hatású tényezője lett volna hazája szellemi életének, Magyarországon azonban bajosan beszélhetünk arról, hogy nagy hatással lettek volna a közéletre, társadalmunk vezető rétegeire — a Nyugatnak nem volt több előfizetője ötszáznál még akkor sem, amikor más sajtótermékek már több százezres példányszámban jelentek meg. Ha felsorolom neveiket, mint az imént, és hazám történetére gondolok, olyasféle csiklandós érzésem támad, mintha egy folyami csavargózósn, egy révhajócska hídján egy tucat tengemagyt látnék sürgőldödni” (Ottlik Géza, *Tengemagyk a propelleren* = *Próza* = <http://mek.niif.hu/01000/01003/01003.htm> [2008.

12. 31.)] — ¹⁸Kazinczy 1828-ban írta meg a *Fogságom naplóját* „szálló papírszeletekről» és emlékezetből» (lásd: Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, szépróza, tanulmányok*. (Vál., szöveggond. és szerk. Szauder Mária.) Szépirodalmi, Budapest, 1979, 878 [Magyar remekírók]). — ¹⁹Egy motívum Zrínyinél: „És mikor az a' nap eljün, mely testemen / Csak uralkodhatik, fogyjon el éltémen / Hatalma: magamnak ugyan *nagyobb részem* / Hordoztatik széllal az magas egeken" (vö. Szántó Gábor András: *A regény mint „új s inkább újszövevségi műfaj”* [Ottlik Géza: *Iskola a határon*]. ITK, 1998/1–2, 67–90, különösen: 85–86) — és Ottliknél: „De hát össze vagyunk kötözve, s még csak nem is úgy, mint a hegymászők vagy a szeretők, nem azzal a részünkkal, amelyeknek neve, honossága, lakcíme van, s tesz-vesz, szerepel, ugrál a világban, hanem igazában nagyobbik részünkkal vagyunk összekötözve, amelyik nézi mindezt" (*Iskola...* = <http://mek.oszk.hu/02200/02285/index.phtml> [2009. 01. 01.]). — ²⁰O. G.: *Körkérdés Jézusról*. In: *Próza* = <http://mek.niif.hu/01000/01003/01003.htm> [2008. 12. 31.] — ²¹„1945. február (...) // Mit akarunk, mi újság? — kérdi a barnaképű őrnagy, s cigarettákat rak ki az asztalra. Most már egyenesen kimondjuk a legfontosabbat: műtermet, nyomdát, folyóiratot. // Rendben van, semmi akadály. Néhány nap az egész, s felszabadul a Margit körül. Lesz nyomda. Lesz ország, amely nem jut el többé negyvennégy október idusáig, mert nem Szálasié lesz, de nem is Horthyé, hanem Adyé, Babitsé, Móriczé, Kosztolányié, József Attiláé... Rotációs papíron adjuk ki a Nyugatot, százezres példányszámban...” (Ottlik Géza: *Naplóoldalak. S mit tegyen Cordélia?* In: O. G.: *Próza* = <http://mek.niif.hu/01000/01003/01003.htm> [2008. 3. 23.]) (Lásd a következő jegyzetet is!) — ²²„Buda ostromának első heteiben, 1945 januárjában, amikor a pesti oldalon még folytak a harcok, mi a Pasaréten, csikorgó hóban, tündöklő napsütésben megkezdtük a békét, és jártunk az orosz parancsnokságra lapengedélyt kérni. A Széher úton az ideiglenes magyar közigazgatás is megindult. Tárgyaltunk perzsaszőnyeges szobában és ablaktalan folyosón, s mindnyájan megegyeztünk abban, hogy a Nyugat 38-ik évfolyamát indítjuk meg, beleszámítva az »álnéven« futott folyamokat. Engedély, papír — a Szépilonai kocsiszínnél rotációshengerek hevertek — s talán nyomda — egy vízivárosi kis épen maradt műhely — ígérekelt. Rám bízták, hogy gyűjtsek az első számhoz anyagot. Hamar össze is gyűlt egy dossziéra való kézirat, rajz, cikk. Illyésen és Németh Lászlón kívül ott volt Budán Szabó Lőrinc, Fodor József, Rónay György, Vas István, Berény Róbert, Vilt Tibor, Márffy Ödön, Somlyó György, meg Weöres, Szentkuthy, Jékely, ha jól emlékszem. Sokáig őriztem az irattartót, cédulákat, verseket, engedélyeket, aztán kiköltöztünk Gödöllőre, és öt-hat év múlva, egy csüggedt pillanatomban darabokra szaggattam és eldobtam az egészet. Most már bánom, de akkor, ahogy a kezembe akadt, olyasféle indulat fogott el, mint Arany János parasztját a jégverésben; az a rémlátomás tört rám egy rossz órára, hogy soha nem fogjuk újraindítani a lapot.” (A Nyugatról) — ²³Kelecsényi László szíves e-mail-közlése [2008. 04. 02.]. — ²⁴Buda Attila szíves e-mail-közlésének — a szerző jóváhagyásával — kivonatolt összefoglalása [2008. 05. 26.]. — ²⁵*Iskola...* = <http://mek.oszk.hu/02200/02285/index.phtml> [2009. 01. 01.]

FRANZ HODJAK

Jónás kínja

Franz Hodjaknak ördöge van. Jóban van az (örzö és egyéb) angyalokkal, a virágokkal, a szavakkal, a szökökkel, a belső és külső neszekkel, tud valamit Jónásról, a csendről, Szókratészről, Savonaroláról, de a mai vagányokról is egyet s mást. S arról a hideg, vizes teremről, ártatlan nagy tükreivel, ott legbelül. Érzékenyen reagál a világ abszurd történéseire, magabiztosan egyensúlyoz a kötélén, pedig az nincs is kikötve. Kedvesen fanyar hangja valami mély illúziótlanságról árulkodik, de az eredendő emberi sebzettség be is gyógyul rögvest, a versek olvasása közben, megalszik, mint álmékban a tej, mint estére a rucapogás. Tétova ódák arról, hogy az élet furcsa, és felfoghatatlan, és szép, és szomorkás, és édes. És arról, hogy egyszer majd meghalunk. Franz Hodjak a háború utolsó erdélyi évében, 1944-ben született Nagyszebenben, a német kultúra egyik fellegrárában, fiatalon segédmunkás, egyetemi tanulmányai után lektor a soknemzetiségű Kolozsvárott. Írni a hatvanas évek második felében kezd, a sztálinizmus és a szocialista realizmus örölete után, a másik, a diktatúra és a személyi kultusz még nagyobb, ember- és al-

*a némaságot
csak a némaságot a hal gyomrában
ne*

*csak a terhet
hogyan beszélni kell*

Herkules muszáj munkái

*és végül
a legutolsó hegy mögött is
egy legelső
nincs megérkezés nincs nyugalom
nincs bizonyosság csak az a hegy
mindig s újra
és mögötte
amióta világ a világ
az ígéret földje*

Savonarola

*mily halkan döntenek, milyen halkan!
s még újságot olvasol gyanútlan,
már kötik is tagjaid
láthatatlan kezek.*

*mondd ki őket, gondolataid irányát!
hisz csak ellenfélként vagy erős,
tudod te jól. keresztfát ácsol
a csend. és lassan benövi szádát a gaz.*

kötésellenes örülete előtt, azokban az években, amikor a tényleges szabadság, nyitottság, szellemi pezsgés, méltóság, értelmes munka és nagy mozgásterek igazgatásával kecsegtettek egy ideig. Először játékból ír, megtisztítandó a nyelvet a kliséktől, az irodalmat a provinciálismustól, később elhivatottságból, egyre inkább befelé fordulva, kiábrándulva, mentve a menthetőt, értékeremtőn, és értékőrzően. 1970-től 1992-es németországi kitelepüléséig a három nyelven publikáló Dacia Kiadó német lektora, ahol a sors fintoraként első tevékenysége éppen saját első, a kiadók decentralizálása miatt még kallódó és kiadatlan kéziratának elbírálása. Az évek alatt jellegzetes versvilágot teremt, pontos, szigorú cezúrákkal, senkivel össze nem téveszthető hangon. Németországban már kitelepődése előtt is felfigyelnek rá, azóta is rendszeresen részesül díjakban, kitüntetésekben, alkotói ösztöndíjakban. A legkiválóbb kortárs német lírikusok és elbeszélők (monodramákat, regényeket, elbeszéléseket is ír) között tartják számon, számos nyelvre fordították már. Ő maga is fordít, többnyire románból. Jelenleg Usingenben él, magyar feleségével, Frankfurt mellett. Néha kávézik. Néha rágyújt. Közben ördöge van. Angyalokkal paroláz. (H. S.)

ágyban még

*és fölkelni, mégis
szemet tágra nyitni
és darabokban, mégis
mi Atyánk, ki alszol még
hagyj magam is pihennem
ne könyörögj, kérlek
de a Bibliát, azt forgattad-e?
s ezt mind komolyan gondolod?
egyáltalán, belegondoltál-e?
és a nyelv, Uram, a mi legvégső menedékünk?
büntetsz, s még azt sem tudod, ki vagyok
hát jó, rendben, a törvény te vagy,
a szabályt te tudod
őrült lennék?
meglehet
de egyszer rám nyitsz
egyszer te kopogsz*

Út, lépések nélkül (Északi tangó)

*Hanem hát gondold meg jól,
minden léptedet angyalok őrzik,
vigyázó szemüket a konyhában is
rád vetik, ott vannak veled az Északi-
sarkon, a következő fordulónál,
álmaidból lógnak ki, be a szivarfüstbe,
ők mosolyognak rád a levelezőlapokról
és ők fogják le kezedet is, hogy a világot
el ne hagyd, magadat nekünk megvigyázd.*

Halmosi Sándor fordításai

Gion Nándor: *Ezen az oldalon*

GEROLD LÁSZLÓ

1940-ben született Újvidéken. Irodalomtörténész, kritikus. Legutóbbi írását 2009. 9. számunkban közzöltük. — Részlet a Kaligrámnál megjelenő monográfiából.

Az 1971-ben megjelent, hol regénynek, hol novellafüzérnek nevezett kötet színhelye a Keglovics utca. Egész pontosan fél utca, valahol egy bácskai kisváros legszélén. Afféle bácskai világvége. Egy sor ház, s vele szemben a pusztulásra ítélt temetők. A református, amelyet „mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető”. De mivel már „legalább húsz éve nem hoztak” egyikbe se „egyetlen halottat sem, a sírokat benőtte a fű, a papsajt és a kutyatej, a szép márvány sírköveket pedig büdös juharfák” övezték. A temetők mögött kis folyó kanyargott, mely nyáron „békalencsével és zöld hínárral” teli, s a hínárban, „ha nagyon meleg van, fehér hasú, apró halak döglődnek”, és „sokszor még a temetőknek is döglött hal szaguk van”. A majdnem élet találkozik itt a majdnem halállal. Ilyetén a Keglovics utca nemcsak valóság, bár az is, hanem jelkép is, jelképes világvége. Egy tócsányi nyugalom, ahonnan nincs tovább, és ahonnan nincs vissza.

A Keglovics utcának sajátos embertenyészete és sajátos légköre van.

Itt él Romoda, az ácsmester, aki felesége halálát okozta azzal, hogy senkire sem hallgatva beköltöztek az új, de még nedves házba, ahol a gyenge fizikumú asszony megfázott, s meg is halt. Ezt követően pedig Romoda a magára maradtak makacsságával mindent megtett annak érdekében, hogy saját felelősségét áthárítsa másra, történetesen Bergerre, a gyepszéli asztmás „feltalálóra”, aki szüntelenül csodálatos találmányokon törte a fejét, de még soha semmit sem készített el. Kiszámítható volt, hogy Romodáéknak sem csinálja meg a petróleum-melegítőt, amellyel szárazzá, lakhatóvá tehetné volna a keservesen felépített házat, holott jól tudta, az egyezség szerint mi vár rá: egy magasba nyúló akácfa ága. Itt él továbbá Kis Kurányi, a mások kárán szórakozó senki kis ember. Az áldott türelmű Szent János, a méhész, aki az orránál nem lát tovább, s jóságba révült fanatizmusában azt sem veszi észre, hogy lánya, a kamaszok által csodált szép és tiszta Szent Erzsébet, elkurvul. Opana, a púpossá deformálódott zsákoló. Rozmaring Bandi, az egykori híres korhely. A borbélyból fűtővé sülyedt Dobre, ki csak szombatonként üzte tanult mesteriségét, amikor az utcabeli férfiakat és a téglagyárban dolgozó munkásokat nyírta, borotválta.

Továbbá Madzsgáj, a megfáradt öregember, aki partizán századosként a háború után egyetlen pisztollyal a kezében bátran üzte ki a községházára befészkelődött háborús haszonlesőket és harácsolókat.

lókat, majd jegyzőként nagy-nagy türelemmel és megértéssel hallgatta az emberek panaszait, míg végül bele nem rokkant a másokkal való törődésbe, és a község eltartottjaként egy menedékszobában húzódott meg az egykor nagyon gazdag Várynál, aki a nálánál jóval fiatalabb feleségét egy bordélyból váltotta ki, és most kénytelen túrni, hogy házából az asszony nyilvánosházat csináljon. Itt él a félhülye Sebestyén gyerek is, akinek papírja van arról, hogy nehézfű, de aki tud sírni, amikor a számára fontos szépség, a német temető legszebb halottját, Schladt Gizikét ábrázoló fénykép megsemmisül. És naponta itt halad át Adamkó, a téglagyári munkás, kinek lábát tönkretette a hideg sár, abbéli hitét pedig, hogy a gyár az övé (is), az idő és az emberek csúfolták meg, s aki miután munkahelyéről elbocsátják, kénytelen túrni a félhülye Sebestyén gyerek csúfolódó kiáltozását: „Miénk a gyár!” Ide jön, s marad itt rövid ideig, mivel sehol sincs sokáig maradása, Kordován, a késdobáló, aki nagy sikereiről mesél, holott csak álmodozó, szerencsétlen kóklér, de akinek jelenléte, meséi és Várynéval folytatott viszonya, igen csak felborzolta a Keglovics utca eseménytelen nyugalmát.

Csodabogarak gyűjteménye Gion Keglovics utcája, afféle rezervátum, mondhatnánk, amit az írói fantázia szült, ha nem tudnánk, hogy az efféle fél utcák és félresikerült emberi sorsok, vegetáló, az élet peremére szorult emberek — léteznek, szinte minden falu és (kis)város szélén megtalálhatók, hogy a valóságban számos Keglovics utca van.

Életkép, mondhatnánk, ahol nem történik semmi, holott a zárt közösségen belül is konfliktusok vannak, és összetűzésbe kerülnek a rajtuk kívüli világgal is. Nem tűrik meg azokat, akik a közeli téglagyárban dolgoznak, mint a hangoskodó Adamkó. Ezért árkot ásnak, hogy (fél)utcájukban ne jár hassanak a hídépítők munkagépei, majd felgyújtják a hidat, amely összekapcsolná őket a településsel. Ugyanakkor egymással sem élnek békességben. Együtt élnek, mert nincs más választásuk. (Nem véletlen, hogy a színház felfedezte a maga számára, s színpadi művet íratott a szerzővel!) Az öreg Madzsgáj, akit kifárasztottak az emberek panaszai, kérdezi Rozmaring Banditól, az egykor híres korhelytől, amikor egy éjszaka az ablakon bekopogó Szent Erzsébet közli vele, hogy enged vilanyszerelő-szerelme csábításának, s elmegy: „Te nem szeretnél elmenni innen?” A válasz: „Hova a fenébe mennék? (...) Utálok ezt a házat, de hova a fenébe mennék?” Nincs is hova ebből a kényszerből összezárt emberek közösségéből, amely nem is közösség a szó nemes értelmében.

Erről a félutcányi kisvilágról írt Gion hat részből, egyenként négy fejezetből álló könyvet. Regényt, novellafüzért, novellaregényt? A műfaj kérdésében nincs egyetértés a kritikusok között. Maga az író sem igazít el bennünket, amikor egy interjúban megjegyzi, hogy műve „elégge széttörédezett és ismét összerakott dolog, szándékosan ilyen”.¹ Bár kétségtelenül igaza van. A kötet, melynek műfaji besoro-

¹Görömbei András:
Kimeríthetetlen forrás.
Forrás, 1981/5.

²Bányai János: *Az eltűnt regény nyomában*. Magyar Szó, 1972. április 8.

³Bori Imre: *Gion Nándor: Ezen az oldalon*. Új Symposion, 1973/94.

⁴Varga Zoltán: *Ezen az oldalon*. Híd, 1972/7–8.

⁵Juhász Erzsébet: *Szökevény valóság*. Új Symposion, 1974/108.

lása kritikusokként változó, valóban olyan, mintha töredékekből lenne összeállítva. Bányai János és Bori Imre szinte azonos kritériumok alapján novellafüzérnek, illetve regénynek nevezi Gion könyvét. Bányai,² mert minden négyes egységben az utca egy-egy szereplője vagy egy-egy motívum dominál, miközben az „egységek egymás között is kapcsolatban vannak, mégpedig az egész novellás kötetben végighúzódnó epikai szálak révén. Ezen a kiemelt és szigorúan betartott szerkesztési elven belül az egyes írások önmagukban teljesek, bár elsősorban összefüggéseik rendszerében hatnak.” Bori Imre³ szerint viszont formailag akár novellafüzérről is beszélhetünk, s bár használja is ezt a fogalmat, Gion kötetét mégis a „regény kategóriájában” tartja nyilván. Mert lényegileg „olyan cselekménnyel állunk szemben, amelyben a mozgásnak oly jellegzetes statikus alapja van”, mely „egy adott emberi, társadalmi kör érzelmi mozgásainak összességét” biztosítja, ami alapján regényről beszélhetünk, anélkül, hogy Gion műve „a regény megszokott menetével is rokonságot mutatna”.

Más oldalról közelít Gion könyvéhez Varga Zoltán és Juhász Erzsébet.

Varga⁴ „legendafüzér-regénynek” nevezné. Regénynek „nemcsak azért, mert egyazon szereplők ismétlődnek (...) a novellákban és vonulnak végig a kötetben (...) hol előtérbe kerülve, hol háttérbe húzódva”, miközben történeteik „kihagyásokkal és bűjtatásokkal mintegy átnyúlnak egyik novellából (!) a másikba, s eközben egyre inkább kialakulnak-kiegészülnek, új világlátást kapnak”, de azért is, mert „a kötet felépítése sok tekintetben gondosabb és kiszámítottabb” sok regénynek minősített szövegénél. A kiszámítottságon pedig az értendő, hogy mind a hat rész felépítése azonos. A regényidőben játszódó első két szöveget „mindig egy egészen rövid, alig néhány soros epizódszerű” rész követi, amely „néhol előrejelez”, máskor az események „utórezgését, lereagálását mondja el”, vagy az utca „lakóinak állóvíz-mentalitását mutatja be”, de szerepe változatlan. Varga szerint „mintegy küszöböt alkot”-nak a negyedik fejezetek előtt, de szerepük alapján talán inkább a rímes szerkezetekben levő rideg vagy vaksorhoz hasonlíthatóak, amelyek megszakítván a folyamatosságot, mintegy cezúraként felkészítenek az előbbiekkal összecsengő zárósorra. Esetükben az író által „régimégható” jelzős szerkezettel illetett zárótörténetekre, melyek „a korábban elmondottak múltbeli, általában évtizedekre visszanyúló gyökereit fedik fel”, s magyarázzák valamelyik szereplő „előzőleg furcsának vagy éppen érthetetlennek tűnő magatartását”. És éppen a részeket záró „régimégható történetek” alapján lehet, véli Varga, regénnyé szervezett legendák füzérének tekinteni a kötetet, amit a formai jegyek mellett tartalmiak is megerősítenek. Mivel a kritikus szerint Gion „nem annyira a valóságot kívánta megírni, inkább annak sűrített kivonatát” akarta adni, ami egyszersmind a legendák ismérve.

Varga műfaji meghatározását Juhász Erzsébet⁵ csak részben tudja elfogadni. Legendafüzér-regény helyett „csupán legendafüzérnek”

nevezi Gion művét, mert „nincs olyan mozzanata és vonatkozása, amely a valóságra utalna”. Miféle valóságra gondol a kritikus? Arra, amely a kőkemény realizmus helyett a „művészileg hitelesített valóságimpulzusok” kicsapódásaként kap helyet az adott irodalmi alkotásban. Nem azt kifogásolja, hogy a kötet történetei „a mese felé sarkítanak”, hanem hogy „teljesen átbillennek a legenda- vagy mesevilágba”. Erre a következtetésre annak alapján jut, hogy Gion minden négyes egységet egy régi megható történettel zár, amely a szereplők különtségének, furcsaságának „kulcsa”. Ezek a záró részek emelik Gion könyvének alakjait a csodabogarak galériájába, s tekinthetünk a Keglovics utcára „inkább — mint — csendes örültek tanyájára”, s nem „mint valóságunk »sűrített kivonatára«”. Hogy ez valóban így van, annak bizonyítási lehetőségét a kritikus a Gion-próza stílusának vizsgálatában látja, „átlendülése a valóságon legpontosabban a stílusán mérhető le”. Juhász a probléma magyarázatát abban látja, hogy bár Gion „írói módszere itt is ugyanaz, mint előbbi műveiben: nem beszél, hanem beszéltet”, vagyis „hősei szemével lát”. Ami nem lenne zavaró, ha a Keglovics utca lakói, felnőtt férfiak, öreg emberek nem azzal a „kamaszszemmel” néznének a világra, mint a történetek gyerekszereplői, ha nem „a kamaszok nyelvén beszél(né)nek”. De mivel ugyanazon a nyelven beszélnek, ezzel Gion könyve szereplőit „minden alkalommal újraelvélőszíntleníti”. Így jut el a tanulmány írója a végső konklúzióig, miszerint: „A Keglovics utcának nincs kapcsolata a valósággal, furcsasága teljesen öncélú, nem tekinthetjük elszigeteltsége abnormalizáló következményének. Önmagukban érdekes, hangulatos, de a valóságtól teljesen izolált történetekből áll ez a könyv, színes legendafüzér, könnyű olvasmány, de semmi több.”

Felesleges s lehetetlen is a két szemlélet között választani, nem is lenne értelme, mivel műfaji megjelölésként legalább részben mind a regény/novellafüzér, mind pedig a legenda indokolható, az előbbit a szöveg egységét biztosító vissza-visszatérő motívumok, az utóbbit pedig az alakok redukált ábrázolása támasztja alá, ez alól azok a szereplők sem kivételek, akikről egy-egy régi megható történet szól, mint Romoda, Váry és felesége, Kordován, Adamkó, Madzsgáj és a félhülye Sebestyén gyerek, de akikről többet tudhatunk meg, mint azokról, akiket legtöbbször csupán egy-egy jelzős szerkezettel vagy néhány mondatnyi közléssel állít eléink az író. Nekik élettörténetük van, amely során alig vagy egyáltalán nem változnak, de olyan helyzetekbe sodródnak, melyekben emberként mutatkoznak meg.

A választásnál sokkal fontosabb, hogy a kétféle műfaji besorolás nem zárja ki egymást, ellenkezőleg, éppen együtt fejezi ki a Gion-próza poétikájának lényegét. A valósághoz való kötődést, és az ettől történő elemeltséget, amit nevezhetünk költőiséggnek, vagy legendaszerűségnek is. Kétségtelen azonban, hogy a régi megható történeteknek kulcsszerepe van, nemcsak a kötet szerkezete, hanem általában a gioni próza poétikájának szempontjából is. Szerkezeti

szerepük elsősorban az, hogy időben visszalépve kiteljesítsék, lekerékítsék egy-egy szereplő történetét, poétikailag pedig, hogy az addig valószerűen ábrázolt, reális alakrajzokat regényessé tegyék.

Ez a kettősség ismérve ennek a prózaírásnak, nemcsak az *Ezen az oldalon* vonatkozásában, hanem Gion egész munkásságában, amelyet erős valóság tartalom és lírai kettősség jellemez. Az *Ezen az oldalon* esetében a régi megható történetekre azért van szükség, hogy általuk az író túlléphessen minden rész első két szövegének realitásán. Gion így feltöri a novella zárt formáját, s utat nyit a líraiság előtt, ahogy Bányai⁶ fogalmaz, a „lírai világlátás mélységeit” nyitja meg. Dimenzióváltás történik. A tisztán epikai közlést érzelmeket közvetítő lírai közlés váltja fel. Ezt bizonyítandó hozza fel a kritikus a Gizike Schladthoz kapcsolódó részleteket. Gizike Schladt életéről senki sem tud semmit, ellenben tudják róla, hogy ő volt a legszebb halott, akit láttak, s aki ebben a temetőben van eltemetve, amint ezt a sírkövén levő fénykép is tanúsítja, amit a kamaszok gyönyörködve, áhítattal néznek, de miután másik eszményükből, Szent Erzsébetből kiábrándulnak, Gizike Schladt fekete márványba sülyesztett fényképen vesznek elégtételt, kövekkel dobálják meg s törik össze a fényképet takaró üveget. Kiábrándulásukban megsemmisítik a szépséget, ami számukra Szent Erzsébet áruásával örökre eltűnt, amint ezt a félhülye Sebestyén gyerek igyekezete is példázza, aki hiába szeretné, próbálja fűvel, levelekkel, homokkal csiszolva ismét láthatóvá tenni Gizike Schladt képét. És hogy ezzel a jelenettel fejeződik be a kötet, az számomra egyértelműen jelképes. Így fejezi ki, közvetetten véleményét az író a könyv reprezentálta világról, sőt, talán az is megkövültatható, általában a világról, amelyből visszahozhatatlanul kiveszett a szépség, illetve a mindennapi valóság érzéketlen a szépség iránt. Amint ezt az *Ezen az oldalon* című Gion-könyv néhány záró oldala tanúsítja, melyeken a félhülye Sebestyén gyerek azzal a szándékkal keresi fel az utca mindegyik lakóját, hogy meséljenek neki Gizike Schladról, sőt ha birtokukban van, adják oda a fényképét, hogy visszahelyezhesse a temetőben levő sírkőre. Igyekezete nem jár, nem járhat sikerrel, ezért fejezi a Keglovics utca és lakóinak történetét bemutató kötetét az író a következő sorokkal: „Mikor körmei (a félhülye Sebestyén gyerekek) már nagyon fájtak, és az ujjai kisebesedtek, fáradtan leült a fűbe, és szomorúan nézte a fekete márvány sírkövet. A sírkő közepén, ahol valamikor Gizike Schladt mosolygott, csúnya szürke folt éktelenkedett.”

De fogalmazhatunk úgy is, hogy a szépség bizonyul tehetetlennek a valósággal, az élettel szemben, ahogy ezt Romoda és feleségének példája igazolja, akik az alig felépült nedves házban, hogy ne fázzanak, énekeltek és táncoltak, s ettől végtelenül boldogok voltak, „néha órákon át”, amikor pedig az asszonynak már erre sem volt ereje, Romoda az ölébe vette és úgy táncolt vele. Hiába. Hogy a szépség és a vele homonim értéket képviselő boldogság ne sülyedjen érzelmösségbe, arra Gion gondosan ügyel. Rosszra fordul

az, ami szép volt s boldoggá tett. Meghal Romoda felesége. Gizike Schladt fényképét nem sikerül újjávarázsolni. Váryék kocsmája, ahogy a róluk szóló régi érzelmes történetben áll, amelytől boldogságuk beteljesülését remélték, tűz martaléka lesz. Hogy a katasztrófa elkerülhetetlen, arra Gion utal a regényidőnél korábban játszódó régi érzelmes történetek előadása során. Olyan epizódokat sző be a történetbe, amelyek erre felkészítik az olvasót, vagy csak egyetlen, szinte véletlenszerűen elejtett mondattal figyelmeztet a végkifejletre, mint a Váryékról szóló történetben, amikor a barlang felfedezésekor az asszony — aki lelki szemeivel ebben már a boldogságot hozó kocsmát véli látni — ujjongását a férj nemcsak ímmel-ámmal fogadja („Igen... igen”), hanem, ahogy az író mintegy mellékesen, de sokatmondóan megjegyzi: „és megpróbálta lekaparni a sarat a cipőjéről”.

A szépség elvesztése és a boldogság elérhetetlensége Gion Nándor prózai életművén vörös fonálként végighúzódnó egyik vonulat, ami az opuson belül az *Ezen az oldalon*tól követhető az ifjúsági művek közül elsősorban *A kárókatona még nem jöttek vissza* és a *Sor-tűz egy fekete bivalyért* címűekben, illetve a tetralógiává duzzasztott szenttamási saga első két kötetében, a *Virágos katonában* és a *Rózsamézben*, amelyek idővel elszívták az oxigént, elvonták a figyelmet az *Ezen az oldalon*tól. Olyannyira, hogy amikor huszonhét évvel később, 1998-ban megjelent Gion válogatott novelláinak kötete, a *Jég-hegyen, szalmakalapban*, s benne az *Ezen az oldalon*, műfaji kérdéseken túl érdemben — sajnos — nem foglalkozott vele a kritika.

*

⁷Újvidéki Színház, 1978.
Rendező: Radoslav Doric.

Ezt az igazságtalan bánásmódot a kötetből írt színdarabnak⁷ és a harmadik rész záró fejezetéből (*Régi megható történet Kordovánról, a késdobáló művészről*) készült tévéfilmnek sem sikerült felülírnia.

Az előbbinek azért, mert a műfajváltás nem sikerült. A prózával szemben a dráma változat túlságosan is a Keglovics utcabeliek (képviselőjük Romoda) és a velük szembenálló hídépítők és gyárbeliek (akiket elsősorban Adamkó képvisel) konfliktusára redukálódott, ami műfaji szempontból akár elfogadható is lenne, ha a dramatizáció nem mellőzné az alapszöveget meghatározóan jellemző líraiságot. És emellett Adamkó figurája is szembetűnően kimozdult eredeti pozíciójából. A prózai változatban „éppen olyan szerencsétlen, mint Romoda és a többi utcabéli, sőt, tragikusabb is náluk, mert neki igazi ideáljai voltak. A színpadi változatban viszont ő a Romodáékkal szemben álló pozitív hős, aki minden sérelme ellenére is megmaradt makulátlanul tiszta és egyenes melósnak (...) a gypszéli pocsolyában zavaróan hegyipatakszerű csobogású intermezzóként hat.” Az sem kizárt, hogy ebben a módosításban a rendező a ludas, aki mintha „nem bízott volna a forma, az életkép drámai erejében, és igyekezett drámává izmosítani, holott egy hiteles, művészileg és emberileg is igaz életkép, amilyen Gion regénye (?), drámának is eléggé erőteljes”.⁸ Gondoljunk

⁸Gerold László: *Ezen az oldalon*. Magyar Szó, 1979. január 14.

⁹Újvidéki Televízió, 1985.
Rendező: Vicsek Károly.

csak Csehov életképeire, amelyekből szintén hiányzik az elementáris drámaiság, és mégis drámák.

A *Késdobáló* címmel bemutatott tévéfilmet⁹ két egészen különböző kritikai fogadtatás kísérte. Azok a kritikusok, akik ismerték az alap-szöveget, ezzel összevetették a tévéváltozatot, s hiányolták a kötet egészét jellemző vonatkozásokat, a hangulatot, a Keglovics utca embertenyészetének teljességét és az írói ábrázolás árnyalatait. Akik viszont, a nem magyar kritikusok, előismeretek nélkül szembesültek a késdobáló Kordovánról és útépítő társáról, Deli bégről szóló régi megható történettel, melyben az utóbbi fogadásból, hogy tíz liter borért „félóráig nézni fog egy kétszázwattos villanyégőbe”, megvakult, elismeréssel írtak róla, mint olyan filmes alkotásról, amelyben a hiteles képi közlés a szóval egyenrangú szerepet kap.

HALMOSI SÁNDOR

9 óra 37

*Éles kövekkel tele a zsebed
A hátad ki nem hordott ima.
Éhes a világ
Szomjas a föld
Reszkető vadak az emberek.*

Kissé zavartan

*hitetlenkedve
és gúnyosan
fogunk állni
egyik lábról a másikra
váltani amikor megkérdik
elvégezted-e a dolgod
amiért küldtelek
és hogy örvendeztél-e
s akkor majd valamit
válaszolni kell
vagy legalább mosolyogni
még ha nem is lesz már száj
és rés sem lesz több
a létezésen*

Kavicskönnyek

1970-ben született Nagykőrösön. Az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán szociálpedagógus diplomát szerzett. Író, újságíró.

Mostanában újra álmodom. Újra és újra ugyanazt az álmot. Álmomban félek. Egyedül vagyok. Elveszek...

Hatalmas kapu előtt állok. Vasvirágok díszítik, feketék. Tudom, hogy fekete, mert a színeket már ismerem. Fehér táblán furcsa jeleket látok. Ezeket a jeleket az iskolás testvéreim betűknek hívják, de én még nem tudok olvasni. Csak négy éves vagyok. Ha tudnék, sem érteném, mit jelent „GYIVI, Pest megye. Látogatási idő: vasárnap 14–18 óra között.”

Izgatott vagyok és boldog. Ma van a születésnapom. Anya azt mondta, nagy meglepetést tartogat számomra. Én még nem tudom, mi az, hogy „meglepetés” — de biztos finom lehet, édes, akár a kakaó. Azt nagyon szeretem. Egyszer már ittam. Majdnem egy egész bögrével. Azután apukám hazajött, kiabált az anyukámmal. Olyan hangosan kiabált, hogy eltörött a bögre. Kiömlött a kakaó. A Bundás kutya és a Hattyú örültek. Gyorsan felnyalták. Én sírtam. Olyan hangosan kiabáltak, hogy nem hallották meg. Anyukám is sírt. Biztos ivott volna ő is kakaót.

Anyukám azt is mondta, ha jó leszek, kapok egy igazi biciklit. Már láttam olyat. Pirosat. A szomszéd lány azt mondta, az ő biciklijé macskaszemes. Alaposan megnéztem, hol lehet rajta a macska szeme. Nem láttam. Biztos azért, mert még olyan kicsi vagyok.

Jó leszek, azt ígértem. Szépen fogom az anyukám kezét a szép kezemmel, s a ballal a testvérem kezét markolom.

Óriási sárga ház elé érünk. Ebben a házban sok bicikli elfér. Kint az udvaron egyet sem látok. Belépünk a házba. Csönd van. Sötét folyosón várunk. Unatkozom. Egyszer csak félni kezdek, éhes vagyok és pisilnem is kell. Megígértem, hogy jó leszek, így nem nyafogok.

Hirtelen kivágódik mellettem egy ajtó. Egy néni lép ki rajta. Jaj, de vicces! Piros a haja és szemüvege van. Ránk néz, és én fázni kezdek.

— Akkor maga most menjen! — szól anyámra. Nem értem. A testvéreim se értik, pedig ők olyan nagyok. Erika már nyolc éves is elmúlt. Már nem tartom viccesnek a néni haját, sírni kezdek.

A szemüveges néni erősen fogja a karomat. Fáj. Kiabálok. Jó leszek, azt kiabálok, sose leszek rossz!

Anya a virágos kerítésnél áll. Nem néz rám. Talán nem hallja. Üvölteni kezdek, a földhöz verem magam, aztán a néni szemüvegét. A néni felpofoz. Mire újra anyára nézhetnék, már nem áll ott. Csak a virágok tekergőznek a rácson. Innen kígyóknak látom az indákat. Félek a kígyóktól. Elsötétül a világ.

Fehér csempe a falakon, forró a víz, gyorsak, durvák a mozdulatok. A kezek nem simogatnak. Csattog az olló, a szőke, ártatlan fürtök bánatosan hullanak a vizes kőre.

Sokan vagyunk, de hol vannak a testvéreim? Hosszú folyosókon keresem őket, egyre reménytelenebbül. Kiabálnak velem. Takarodjak vissza a helyemre. Ezt üvöltik bele az arcomba. Félek. Hol van a helyem?

Nem tudok enni. Nem tudok aludni. Kuporgok mozdulatlan. Bánatbéklyó kezemen, lábamon. Már nem kiabálnak velem.

Könnyeim szürke, rücskös kavicsok. Legördülnek arcomon. Véresre sebzik bőrömet. Kavicskönnyeim maguk alá temetnek.

Sok idő telik el. Elfogynak a könnyeim is.

Sok idő telik el, én nem mérhetem. Felnőttek jönnek-mennek körülöttem. Beszélnek rólam sokat. Olykor hozzám is szólnak. Nem válaszolhatok, anyám magával vitte a szavaim.

Sok idő telik el. Mosolyognak rám. Én nem mosolygok. Anyám magával vitte a mosolyom.

Ceruzákat kapok, színeset, mellé nagy lapokat. Rajzoló. Fekete felhőt, fekete napot, fekete madarat. A testvérem meglátogat. Beszél hozzám, megsimogat. Sírunk. Együtt rajzolunk. A fekete égen apró sárga csillagok. Őszi erdő, szelíd lovak.

Újra tanulok beszélni, ha alszom, újra álmodom.

Már öt éves vagyok. Tudom, mert anyám meglátogat. Elfordulok. Haragom pusztító. A folyosón minden virágot tövestől kiszaggatok. Ugrálok a cserepeken. Megvágom magam. Elküldik anyámat. Zokogva, véresen rohanok utána. Többé sose látom.

Sok idő telik el. Iskolába járok, az időt már számolom.

Élek, tanulok. Élni tanulok.

De könnyeim kavicskönnyek és az égen fekete nap.

Mostanában újra álmodom. Aztán égő szemmel, kalapáló szívvel, riadtan ébredek. A sötétben körbejárom a házat. Minden szobába benyitok. Nagyfiam hanyatt fekvé, hányavetin alszik, megcsókolom — ő félálomban elhesseget. A középső állig bebugyolálta magát, alig kap levegőt. Kibontom belőle, rám mosolyog. Kicsi fiam félig a földön fekszik, egyik lába a szőnyegen. Megigazítom, tudván-tudva, percekben belül ugyanígy találok majd. Lányomhoz indulok. Hallgatózom. Csendesen szuszog. Mellé bújok, csöpp karjával magához ölel.

Megnyugszom. Csend van. Az égen fényes, szikrázó csillagok.

Pálos Antal

jezsuita atyával

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

A következő részletek egy 1996 és 1999 között több részletben zajló magános beszélgetésből valók. Pálos Antal (1914–2005) kérte, hogy csak halála után egy-két évvel adjam közre, ha egyáltalán értelmét látom. Szabó Ferenc jezsuita atyával jelenleg is frunk egy kis könyvet róla — ezek az oldalak is oda készülnek. Pálos Antal SJ külső élete sikertelenségek sorozata, bizonyára bűnei is voltak. Apró ember, ahogy ő mondta, „átlagos szellemi képességekkel”. Más volt az ő ereje: erkölcsi zseni volt.

Mikor érezte először, hogy a szovjetek bevonulása után komoly változások lesznek, és mit látott az ezekkel kapcsolatos egyházi reakciókból?

¹Mindszenty letartóztatása.

²Pálosnak jezsuiták és sokak számára fontos, mármár legendás mondása az MKD. A börtönőrök egy MKD nevű összeesküvés felszámolását kezdték meg, amit valamiféle egyházi felkelés első lépéseként értékeltek. Pálost az ezzel kapcsolatos magánkihallgatáson megkérdezték, hogy mi ez az MKD.

Pálos rávágta: meg kell döglenni! Ez volt sokak jel-szava, köszöntése akkoriban a börtönben. Pálos elmondása szerint Kuklay Antalt többször komolyan megverték, mert nem volt hajlandó egy szót se

Az egyház és állam viszonyában egyértelmű vízvázasztó 1948 karácsony másnapja.¹ Senki egyházi ember nem gondolta, hogy a bolsevikok ilyen örültek lesznek, hogy MKD² lesz. Ez a lépés rövidtávon volt csak okos, hosszú távon viszont nem. Ugyanis az egész nyugati világot felrázta. Ez ma már nem látszik, de a L'Osservatore Romano 1949 januárjától március végéig ezer meg ezer tiltakozást, táviratot közölt a világ minden részéről. Az nem volt azért olyan lekicsinyelhető. Nem volt olyan hatása, mint az 56-os forradalomnak, de azért egy kicsit mégis. A francia, olasz meg a többi kommunisták elkezdtek azért gondolkodni. A hierarchia mérhetetlenül meg volt döbbenve, meg volt ijedve. Teljesen kicsúszott a kezükből minden, Czapiknak adták át az ügyek vezetését szinte automatikusan. A Mindszenty lefogását követő 1949 januári,³ első püspök-kari konferencián, amit a központi szeminárium épületében tartottak, előkerült az a levél, amit XII. Piusz írt a magyar Püspöki Karnak. Ez különben június másodikán megjelent az Acta Apostolicae Sae-disben. Ezt a levelet Rómából Mócsy Imre SJ hozta el és adta át Grósz érseknek, aki azt a püspöki testület elé tárta azzal, hogy „ezzel itt mi legyen?”. Némi tanakodás után behívta Dudás püspök páter Mócsyt az ülésterembe — azért mesélem ezt ilyen részletesen, mert ez történelem —, és akkor megkérdezték őt, hogy szerintem most mi legyen. A levélben az volt, hogy a püspöki kar jelen kötelessége az, hogy egy emberként álljon oda a hercegprímás mögé, és azokat az értékeket, amelyeket ő képviselt, képviseljek továbbra is. Ezek olyan értékek, amelyekért az élet feláldozása sem sok. Egyértelmű volt a pápa. Páter Mócsy a maga naivságával azt mondta, hogy ezt publikálni kell — az első vasárnap fel kell olvasni mindenütt. Aztán kiküldték őt. Czapik érsek azt mondta, hogy ezt nem lehet megcsinálni. Ő volt a vezető, ezt a nézetet fogadták el. A túlélésre játszottak, még azt az ódiomot is vállalva, hogy a Szent-

mondani az MKD-ről, és
semmi egyéb rabokkal
kapcsolatos úgýról.

*Érdekes adalékok, kitől
értésült mindezekről?*

³1949. január 16.

⁴Az eddig közölt szöveg
megjelent a Távlatok 67
(2005)1 számában.

⁵Mindezt páter Csávossy
mesélte el Pálosnak.

szék elítélését vonják magukra. Vállaltak mindent azért, hogy a ke-
retek megmaradjanak. Hogy lehessen templomba járni, lehessen te-
metni, satöbbi.

Mindezt onnan tudom, hogy Mócsy atya még ottmaradt és a folyo-
són sündörögve hallotta a híreket. Ő mondta ezt el nekem később.
Czapik azt mondta, hogy nem lehet a magyar egyházat kiszolgál-
tatni a kommunistáknak, és alkalmat adni arra, hogy mindent ösz-
szetörjenek. Most okosnak kell lenni, ezt a levelet pedig el kell rej-
teni. Ettől a pillanattól számítom a „túlélés korszakát”. A 49–50
közötti idő a teljes lefekvés kora. Egy kis huzavona, aztán megtettek
mindent.⁴ Persze a vezetőink próbáltak ellenállni egy ideig. A pro-
testánsok viszont már korábban kiegyeztek. Ebbe a „Megállapo-
dásba” ők már előttünk beledőltek. Aztán jött az 1950-es, nyári Révai
beszéd, ami a Szabad Népbén már beharangozta a szerzetesrendek
megszüntetését. „Mi szükségünk a bencésekre meg a többiekre. Az
állam vállalja az ő funkcióikat, nincs tehát rájuk szükség.” Hatalmas
beszéd volt, sikeres. Innen már láttuk, hogy nekünk végünk, csak
még azt nem, hogy hogyan. Én is naiv voltam. Azt hittem, hogy ilyen
durván nem csinálják, hanem idővel, lassan. Ez a naiv butaság azért
volt, mert nem volt semmilyen információnk. Ha lett volna, az erdélyi-
ektől, a szlovákoktól, de hát nem törődtünk egymással, megvolt a
magunk baja. Pedig tudhattuk volna tőlük, mert mind a szlovákok,
mind az erdélyiek már fél évvel előttünk megkapták a magukét. Mi
erre nem figyeltünk fel. Az aktuális tennivalókkal voltunk elfoglalva,
azokba süllyedtünk bele. A fától nem láttuk az erdőt. Ezt mi sem bi-
zonyítja jobban, mint a 46-os események.⁵ 1946 őszén a Congregatio
Generalison Rómában három magyar vett részt. Páter Vargha, Csá-
vossy, Janzen. Őket már akkor figyelmeztették, hogy itt bajok lesz-
nek. Lehetőleg a fiatalokat menekítsük ki minél előbb. A spanyol és
a francia provinciák már ott vállalták az ő további képzésüket, befo-
gadásukat. Olyan terv is volt, hogy az öregek is menjenek ki, őket is
befogadják. Ezt nem vettük komolyan — se a római küldöttség, se mi
ittthon, mondván, hogy itt hallatlan fellendülés van, hogy itt töme-
gek mennek a Mindszenty által 47-ben meghirdetett Mária-napokra.
Magam is hallottam a Hősök terén Mindszentyt. Több mint 150 000
ember lehetett ott. Dinnyés volt a miniszterelnök, ő is ott volt.
Mindszenty egyenesen hozzá fordulva mondta: „Mit akar a minisz-
terelnök és a kormány? Egy olyan közösségbe akar belemarni, ami a
történelem bizonyossága szerint túlélte az őt megmarókat.” Ezt
mondta. A Szív újság szerkesztőjeként voltam ott hivatalos. Mi ebben
éltünk. Különösen mi szerkesztők. A példányszámunk a háború után
ötezer volt, aztán 48-ban már 200 000. Nem volt remittendánk. A
többi katolikus lap nem indult, így mi voltunk elől. Aztán 48-ban szo-
rongatni kezdtek minket azzal, hogy nincs papír. Le kellett 30 000
példányra mennünk. Tehát lélektanilag érthető volt, hogy ekkor még
mindig a triumfális egyház lebegett előttünk. Elméletben igen, de

gyakorlatban nem láttuk még elég élesen a bolsevizmust. Hogy milyen ereje van. Itt voltak pedig az oroszok és a Moszkvában nevelt végrehajtó fullajtárok. A döntések 48-tól már nem a Miniszterelnökségen, hanem a szovjet követségen történtek.

A leírt állapot megértésében hogyan alakult, változott az Önök, a jezsuiták helyzetfelmérése? Az egyházi vezetés hol tartott ugyanebben?

A diszperzióval kapcsolatban nem volt a rendi jogban csak egy pont. Az, hogy ebben az esetben az előjárók igyekezzenek mindenkivel kapcsolatban maradni, és mindenkiről legyen információjuk. Csávossy beépített három testvért a központi szemináriumba Marcell Mihály engedélyével, ahol papi szabóságot rendeztek be. A földszinten volt ez a papi szabóság, még a portás is jezsuita testvér volt. Hamarosan elterjedt, hogy itt vannak a mieink, és aki információt akart, az beögyelgett a szemináriumba és beszélt velük. Lábán Sanyi okos, tapintatos testvér volt, aki kézben tartotta a dolgokat. Adták-vették az információkat. *(csend)* A szerzetesrendek feloszlásával végleg tárgyalóasztalhoz kényszerültek a püspökök. A szerzetesség az iskoláik korábbi elvétele után addigra már csak féllábú, vagy inkább negyedlábú volt, de még volt körülbelül 600 rendházuk. Átcsúsztak aztán a plébániai vonalra, a tanárok lelkipásztorok lettek. Vállaltak plébániát. Lelkipásztori stratégia nem volt, inkább csak az, hogy a meglévőket fenn kell tartani. Mindszenty elképzelése mentén sok plébániát alapítottak, még a legkisebb helyeken is, amiket most be lehetett tölteni szerzetesekkel. Volt egy templom, aztán valahol szorítottak nekik helyet, hogy csinálják. Csinálták is. Központilag az látszott, mint a hadsereg vezetőinek, hogy vissza kell vonulni, fel kell adni ezt is meg azt is. Czapik meg Rákosi vezették a küldöttségeket. Darvas volt az elnök a másik oldalon, de Rákosi vitte a prímet. A püspöki kar először csak a szerzetes ügyeket akarta tárgyalni, mondván hogy többre ők nincsenek meghatalmazva. Végül belementek mindenbe. Ez augusztus 30-án volt. A hívek óriási zavarodottságot éltek át, annyira, hogy egyházhűségben felülmúlták az egyházi vezetőséget. Például ha megtudták, hogy békepapot kaptak, akkor megszervezték, hogy nem mennek misére. A vége persze az lett, hogy mentek misére, hiszen mise azért kell. Okosan úgy intézték el az államiak ezeket a kritikus helyeket, hogy odatettek egy tisztességes, becsületes káplánt a békepap mellé. Például a Szent Imrében, a Belvárosiban. Ezek a káplánok többet is mertek, csináltak ifjúsági csoportokat. A békepap védelme alatt ez ment. A nagyobb célért ebbe belementek az államiak. Nyilván időre játszottak ők is. Persze ez taktika volt. Aztán a helyi pártszervezetek az ott élő aktívabb hívőket elkezdtek figyeltetni. Ez is zavarodottságot okozott. Állásuk elvesztésével fenyegették őket. A kommunista taktika — nagyon helyesen — a tanítói réteget alakította át először a magáévá. Igen sok helyen a tanítók nem is szimpatizáltak az egyháziakkal, hiszen az egyházközségek vezetői hivatalból a papok voltak, akik éreztették a tanítókkal, hogy itt ők a főnökök. Sok megaláztatás érte a tanítókat. Az ő beszervezésük így sok helyütt semmi problémát nem

okozott. Az ő szellemi képességük az értelmiségi réteg második vonalát jelentette, hiszen a tanítóképzőkbe a gimnáziumban gyengébb eredményekkel végzők jelentkeztek. A tehetséges igen ritka volt köztük, ők szegény soruk miatt kerültek ide, de magasabbra nem.

Ön akkoriban mit dolgozott, mi volt a rendi feladata?

1948-tól 49 nyaráig Budapesten a Szív főszerkesztője voltam. Gyónattam a Jézus Szíve Plébániatemplomban. Vidéken tartottam lelki gyakorlatokat. 49-ben Borbély atya disszidált a titkárával, utána Tüll atya lett a provinciális, én pedig a titkára. 49-ben a kaposvári házfőnököt, Kerkai Jenő atyát elfogták, így egyedül maradtam a Szív szerkesztésével. 1949-ben Tüll atyát elfogták, és mivel a nevem egyre többet került elő a bíróságon, engem páter Csávossy leküldött Kaposvárra, ahol papi munkát végeztem. Polgári iskolában hittant tartottam. Aztán Pécsre kerültem, ahol az államosítás után egy magángimnáziumot hoztunk létre. Itt tanítottuk azt a 12 jelöltet, akik jezsuiták akartak lenni. Az ÁVO 50-ben megszüntette az egészet. 1950-től az volt a feladatom, hogy a rendi fiatalságot próbáljam összeszedni, mert elterjesztették a kommunisták, hogy a novíciusokat elviszik a Szovjetunióba, ezért aztán idejekorán szétszéledtek. Pestre jöttek, szállást kaptak a hívektől, akik igen segítőkészek voltak. Kirándulásokat szerveztem. Megadtam, hogy csak kettesével jöhetnek, és a találkozási idő is jó másfél óra volt, hogy ne legyenek gyanúsak. Aztán, hogy a buszon ne beszélgessenek, csak neutrális dolgokról. 30-an lehettek, 10-en le is buktak, még korábban. Végül három szemináriumba sikerült őket bedugni. Csávossy 1951-ben lebukott, így én lettem a provinciális. 1954. június 30-án letartóztattak. 1956-ban kijöttem és megpróbáltuk a fiatalokat külföldre juttatni. Kimenni, kimenni! Páter Kollár,⁶ az akkori provinciális azonban nem így látta. Azt mondta, hogy nem szabad kitenni őket ilyen fáradságnak, már annyit szenvedtek eddig is. Két hónap múlva úgyis mehetnek majd, akár pulmankocsiban is. Naiv volt, ő nem látta. Ez volt a veszte, hogy ő roppant optimista volt. Azért kezdett velük tárgyalni, és szépen befűzték őt. Minden hónapban referált nekik. Ez volt annak az ára, hogy ő maradhatott. Mondtam neki, hogy ez nem jó. De nem hitt nekem. Okos volt: kinevezett tanácsosának, de minden lényeges dologban mástól kért tanácsot. Tudta, hogy én mit mondanék, nem is kérdezte tehát. Mi tudtuk, hogy nem lesz itt béke. A tankok erősebbek, mint mi, de ő mást remélt. Kollár után Tamás atya lett a provinciális. Őt még Kollár előtt én neveztem ki azért, mert ő egészséges, ügyes volt, és főként egyházmegyei keretben dolgozhatott. Szabályos püspöki kinevezése volt. Mint ilyen szabadon mozoghatott egészen 55-ig. 56-ban, mikor kijöttem, azonnal jelentkeztem a templomunkban, és felküldtem a templomigazgatóhoz a sekrestyés laikus testvért, hogy kérjen nekem engedélyt, hogy ott misézhessek. Leüzent a templomigazgató, aki maga is békepap volt, hogy ő nem jön le, mert beteg, de különben is, neki kellene engedélyt kérni arra, hogy itt maradjon. Aztán nem jelentkezett napokig. 1957. január 9-én

⁶1978-ban bekövetkezett haláláig volt a rend provinciálisa.

vittek engem vissza a börtönbe. Ez a pap jelentett fel. Nem tudom iratokkal igazolni, de tudom. Szemet szűrt neki, hogy én még mindig bejárok misézni, gyóntatni. Ez neki nem tetszett. Már meghalt szegény. Az a feltűnő, hogy engem nagyon hamar elvittek. A többi-eket csak március végén fogták le. 1963-ban aztán megint kijöttem. Egy lelkigyakorlat miatt Kollár leállított és augusztus 1-től idehelyezett az apácákhoz. Papként itt nem működhettem, anyagbeszerző voltam. Azóta itt vagyok.

Az 1948–49 után lejátszódó eseményekből mit érzélt, mit tartott fontosnak, jelentősnek?

⁷A kassai püspök nyaralója volt Hejcé, ami a határok megváltoztatása után szociális otthonként funkcionált. A nővérek, akik az otthon lakói voltak, gondoskodtak a püspökök ellátásáról.

Mi történt a későbbiekben, hogyan viselte ezt az egész — kívülről nézve — igen elmentmondásos helyzetet?

1950. augusztus elsején volt a papi békemozgalom első nagygyűlése, ahol a vezetők páter Balogh, Horváth Richárd és Beresztóczy lettek. Ők voltak a szónokok. Várkonyi csak később csatlakozott. Az ország minden részéből papokat és szerzeteseket hoztak. Sok olyat is, akiknek fogalmuk sem volt, hogy hova viszik őket. Már előtte, júniusban az apácákat elvitték. Augusztus elején megalakult a békebizottság, megtalálták a megfelelő embereket, őszre már minden püspöki hivatalt megszálltak, vittek magukkal egy alkalmas papot, aki lehetőleg más egyházmegyéből jött és hajlandó volt elfogadni a felajánlott tisztséget, mint iskolaigazgató, vagy helynök. Velük együtt beköltözött egy állami alkalmazott is, ezek voltak az úgynevezett „bajszos” püspökök. A „bajszos” jelző a civil, valamint kommunista voltukra utalt. Tulajdonképpen ezek rendelkeztek aztán. Őket erre nevelték ki. (csend) Két püspök nem nagyon parírozott, a Péteri és a Badalik. Péterit úgy törték meg, hogy éjjel-nappal valaki vele volt. Minden mozdulatát figyelték, aztán legvégül Hejcére⁷ száműzték házi őrizetbe, és kinevezték helyette káptalani helynöknek Kovács Vincét, aki segédpüspökként alkalmas volt arra, hogy végrehajtsa az utasításokat. Badalikot jóval később vitték Hejcére. 56 után Badalikot elengedték, de nem engedték működni püspökként. Hamarosan meg is halt. Péteri 56-ban Pestre jött, ahol kitörő örömmel fogadták, aztán a leveretés után újra jött érte a fekete autó. (csend) Nagy Imre jöttével valami reménység csillant fel, hogy az egyház elleni retorzió nem lesz olyan egyöntetű és általános. De ők is megtartották a békepapságot, sőt erősítették is. Tehát ez nem hozott jelentős változást. Igaz, a papok egy része kiszabadult az internáló táborokból, de ezekre a felállított ÁEH nagyon vigyázott. Ha szerzetes volt, akkor nem dolgozhatott papi munkát, ha egyházmegyés pap, akkor áttették egy másik egyházmegyébe, vagy az előző helyétől jó távolra, alacsony beosztásba.

1950 nyarától 51 novemberéig dolgozhattak a szerzetesek plébániákon. Akkor az előzetes megállapodás értelmében a működő szerzetes papok számát az állam szabályozta. Az egyházmegyék által átvehető szerzetesek száma körülbelül az egynegyede volt a létező számnak. Akik nem estek az átvettek közé, azok kaptak egy írást Hamvas Endre esztergomi adminisztrátortól. Ő úgy lett adminisztrátor, hogy Mindszenty lefogása után a káptalani helynök lett az

utódja az egyházjog szerint, aki Meszlényi Zoltán segédpüspök volt. Őt azonban lefoglák, Kistarcsára internálták és ott meghalt. Utána választották Vitz Bélát, aki ezt nem fogadta el. Kaptak az államtól sugalmazást a kanonokok, hogy addig nem lesz nyugtuk, míg Beresztóczyt nem választják meg apostoli kormányzónak. Meg is választották. Akkor a Szentszék lépett közbe és kinevezte esztergomi adminisztrátornak a csanádi püspököt, Hamvas Endrét. Hamvas Endre nekem szóló levele így szólt: „Tiszteendő Áldozár Úr! Jelen soraimmal értesítem, hogy az állam és az egyház közötti megállapodás értelmében Ön a mai naptól fogva semmilyen papi szolgálatot nem végezhet. Kivéve: szentmisét mutathat be, de csak zárt templomajtók mellett, a hívők teljes kizárásával. Kérem őrizze meg papi szellemét. Jézus szívében szerető Főpásztora: Endre püspök.” Na, ez volt november elsejétől. Draskovics Károly kőbányai káplán kért bennünket, hogy ajánljuk őt be a híveknek, hiszen ő fog utánunk a jezsuita templomban misézni. Én akkor mint provinciális azt mondtam: „Az ajánlja be, aki ide küldte! Ha valaki beajánlja a paptestvérek közül, azt kiközösíttetem.” *(nevetés)* Így aztán otthagytuk a templomunkat. Ezek voltak még az ide tartozó előzmények. A második börtönöm után a papok igen tartózkodók voltak, így lelkipásztori munkát nemigen végezhettem. Például Zsolnay Béla — aki még novíciustársam is volt egy ideig, aztán elment jogásznak, majd végül egyházmegyes papként szentelték föl, és aki aztán idekerült — soha meg nem látogatott, meg se hívott sehova, mindig máshonnan hozott kisegítő papokat. Ez 1969-ig így ment. Egyszer, közben, 1966-ban a szentiváni plébános eljött meglátogatni és hívott magához. Mondom neki: „Mi lesz Veled, kidobnak. — Fenét, ne törődj vele! Nem tudják, hogy te ki voltál. Gyere, csináld a dolgod — válaszolta.” Aztán látta a többi pap, hogy az Ernő viszi ezt a hülyét ide-oda, — „vihetjük akkor mi is” — gondolták, és el-elhívtak segíteni. Aztán lassan helyettesítettem itt-ott. A végén a környék Jolly Jokere lettem, mert mindig engem hívtak. *(nevetés)* 1989 nem jelentett változást az életemben. Temettem és temetem az apácaikat.

1956 jelentőségét,
mint egyházi ember,
miben látja?

56-ban sajnos az egyháznak semmi, de semmi szerepe nem volt. Ez szomorú, de így van. Még jó, hogy a Czapikék nem adtak ki valami körlevelet, talán nem volt rá idejük. *(nevetés)* Kivétel a Tabódy-Turcsányi-Kuklay féle ügy, amikor a kispapok összeszedték az Állami Egyházügyi hivatal iratait és elvitték teherautókkal Mindszentyhez. Ez volt minden. Mindszenty ebben a három napban 10–12 békepapot kiűzött Budapestről. *(nevetés)* Közben még 55-ben meggyúrták Grósz, aztán kiengedték és a meghalt Czapik helyébe megtették érseknek, hogy mégis legyen valaki. Grósz aztán csinálta ugyanazt. Halála után Hamvas lett a kedves fiú, aki tette a dolgát. Hamvas kalocsai érsek lett. A forradalom végén még büszkélkedtek is, hogy lám, nekik volt igazuk, és továbbment a szolgálalkúság, a megalkuvás. 56 után a börtönben az első szintet a magas rangú ka-

tona, a miniszter, az arisztokrata foglyok jelentették. Ők ott is tovább csinálták ezt az urambátyámosdit, „kérlek alássan, méltóságos uram stb.”, megadták egymásnak a címet. Semmi olyat nem lehetett látni, hogy ők változni akarnának, vagy tudnának. Semmi beilleszkedési szándék, sőt azt tervezték, hogy hogy s mint lesz, ha újra visszaáll a régi rend. Kunder miniszter, Bornemissza miniszter, Veress Lajos altábornagy, Vörös János. A második szint a Magyar Szövetség csoportja, a kisgazdák. Kisebb politikusok, de nem szervezetten, nem átgondoltan. Aztán voltak a harmadik vonalban a papok — még nem sokan. Provokációk miatt keveredtek ide. Itt volt a három piarista: Bulányi György, Török Jenő, Juhász Miklós. Tele voltak tervvel, okosan tervezgettek. Török Jenő 1956-ban kiment Bécsbe és megszervezte a magyar könyvellátást. Ez nagy érdeme. Juhász itt maradt, Bulányi is. Itt volt az egész magyar szerzetesség képviselője. Bencések ifjúsági munkájuk okán, közülük is kiemelkedett Kovács Arisztid igazgató, aki igen kedves, figyelmes, okos, bölcs ember volt. Pálosok is voltak, ferencesek Faddy Othmárral az élen, aki abszolút romantikus lélek — egy leendő kormányt állított fel, régi, öreg pasasokkal, akik aztán mind lebuktak emiatt a hülyeség miatt. Nem volt reális dolog ez. Ilyen fellengzős légvár. Az is érdekes, hogy Faddyt lelkiismeretben nem izgatta, hogy ezt a 8–10 embert lebuktatta. Itt volt a Bónis Arkangyal nevű ferences is, aki jelentős szerepet vitt a Prónay ügyben, 1919-ben. Ők erőltették ki a soproni népszavazást. Héjjas Ivánnal Ébredő Magyarok címen alakítottak egy csoportot. Bónis 15 évet kapott, de nem ezért, hanem az 50 utáni ügyei miatt. Hitét közben elvesztette, nem lehetett vele normálisan kommunikálni. A politikai erőlködésben elvesztette a hitét. A többi papok hőbörgés miatt kerültek be, például Bölcs János, aki nagyszerű ember volt, csillaghegyi káplánként röpcédulákat gyártott. Civilek inkább a Magyar Közösségből voltak, meg az előbb említettek.

Hogyan alakult az „egyházias börtönélet” a forradalom után?

Jellemző lett a hatalom teljes bizonytalansága körülbelül áprilistól májusig, amikor is nyilvánvaló lett, hogy itt „ellenforradalom” volt és ezt mindenáron meg kell bosszulni. Addig még bizonytalanság volt, de volt egy pillanat, amikor érződött a levegő megmerevedése. 57-ben átrendezték a börtönöket, hogy legyen elég hely az újaknak. Úgy volt, hogy én is kikerülök, de egy beszélgetésen az őrnagy azt mondta, hogy jezsuitákat nem engednek ki akkor, amikor a pápa a kommunista renddel együtt érző papokat üldözi. Később tudtam meg, hogy ekkor szuszpendálták Beresztóczyt, Máté Jánost és Horváth Richárdot. Rajtunk csattant ez az ügy. Márciustól aztán jöttek a forradalmárok. 1957 márciusától 1958 június 16-ig⁸ tart a börtönletem tragikus korszaka. Zsúfoltság volt. A kivégzések minden nap, szombat és vasárnap kivételével zajlottak. Földes Gáborral, Pálínkás-Pallavicinivel, egy Somogyi nevű csepeli fiúval és egy Meszlényi nevű őrnaggal is ütem együtt. Őket kivégezték. Aztán jött Obersovszky, Gál József, Háy és Déry Tibor. Az állandó kivégzések

⁸Nagy Imre kivégzése.

megdermesztették a levegőt. Ősszel befejezték a kivégzéseket és elvittek bennünket Márianosztrára. Az arisztokráciák addigra megléptek, így maradtunk mi osztályidegenek; detektívek, rendőrök, papok, kulákok. Körülbelül negyvenen voltunk, és igen érdekes, hogy az ellenállást hol akarták a kommunisták megtörni; a negyvenből jó, ha három-négy protestáns volt, azok is inkább a forradalom alatti konkrét ügyeik miatt. Meztelenre vetkőztettek, így kellett ide-oda mennünk, végül a zárkába érve felöltözhettünk. Itt az első évben nem dolgoztunk. A túrérszűz mindenkinél a lelkialkatától függött. Faddy Othmár minden hónapot az utolsónak gondolt. Volt, aki azt mondta, hogy innen visznek a temetőbe. Ez volt a két végpont. Én azt gondoltam, hogy 8–10 évet biztos le kell ülni. Ez be is jött. Láttam, hogy erősek, tudtam azt is, hogy itt megszállás van. Nem hittem, hogy elmennek innen az oroszok, még 87 körül se hittem. A történelemből láttam, hogy ahhoz, hogy innen elmenjenek, kell jönnie egy nagyobb hatalomnak. A nyugati erőben nem hittem, hiszen 56-ban is megvolt minden lehetőségük, hogy segítsenek. Ehelyett elmentek teniszezni. Az, hogy ez megtörtént, az egy morális csoda. Nem hittem, hogy a kommunizmus ennyire rohadt belül. Én tehát a pesszimisták közé soroltattam. Pedig nem voltam pesszimista, hiszen egyénileg én ezt fel tudtam dolgozni. Szomorúak azok voltak leginkább, akik valami engedményt tettek és mégis bekerültek. Önmagukkal hasonlottak meg. Halász Piusz volt az optimisták legoptimistábbika. Mindenből mindig arra következtetett, hogy változás lesz. Naiv volt ebből a szempontból. 1961–62-ben jöttek a regnumisták. Ezek rendkívül fegyelmezett, józan, világos látású, lelkileg felkészült emberek voltak, akik a börtönt szükségyszerűségnek vették. A vezetőjük Werner Alajos, hivatalos vezetőjük Emődy László, aztán Thury István, Hagyó József, Somogyi Sándor. Lénárd Ödön az Actio Catholica vonalán került már előttünk Nosztrára. Ő Sátoraljaújhelyre került, ott ült sokáig. Nagyon rendes ember, a legkiválóbb, aki elrendezte teljesen magában az egészet, aki elfogadta teljesen a sorsát. Roppant okos volt, nagyon óvatos. Tudott viselkedni. Szunyogh Xavér⁹ bencés is ott volt. Bejött nagyon lefogyva: „Hol vagytok, hol vagyok? — Ott, ahová való vagy! Kellett neked a Jézus szíve tisztelet ellen irkálnod!? (nevetés) — Én, én nem írtam ilyet! Kik vagytok, papok vagytok?” (nevetés) Aztán jól megegettük, mivel nagydarab ember létere mindig nagyon éhes volt. (nevetés) Sok börtönviselt nem tudott hova menni. Mi jezsuiták, ahogy szabadultunk, rögtön körülveztük egymást gondoskodással, lakással. A többiek nem törődtek egymással. Két részre oszlottak a legálisan működő rendek, hiszen voltak, akik benn voltak, tehát tanítottak és a meghagyott rendházban éltek, illetve azok, akik kinn éltek és dolgoztak, ha tudtak, tehát, hogy kettéoszlottak, a kinn élők be-bejártak a rendházba, és ez nem tetszett a benn élőknek. Veszélyeztetve érezték a pozíciójukat. Meggyőződése, hogy ha a piaristák Bulányi atyát, meg Juhászt megfélemlően

⁹A liturgikus mozgalom vezetője. A korabeli misszálé elkészítője.

fogadják, akkor nincs ez a szélsőség. Jobb volt a tiszta ügy, mint a miénk is, ahol mindenki egyforma volt. Ez fontos szempont a dolgok megértéséhez. 63-ban volt a nagy amnesztia, amikor a gyűjtőből körülbelül 90 pap szabadult. Tabódy, Lénárd még bennmaradt. A Regnumistákkal a 70-es évekig ment a börtön, hiszen csinálták tovább az ifjúsági csoportokat. A pártban volt egy olyan részleg, ami inkulpálta az ilyen ügyeket. 1964–65 fordulóján megint elfogtak néhány jezsuitát; Dombi, Mócsy, Bálint, Rózsa, Takács. Ez volt a Szolidaritás per. Ez már elő volt készítve. 1962 őszén, Nosztrán voltam még, akkor kijött egy belügyes, hogy szemrevételezzem, hogy fejlődtem-e az elmúlt évben. Vagyis hogy megpuhultam-e. Ezt minden évben megcsinálták velünk. No, akkor már látszott, hogy valamit megint akarnak. Lejelentkeztem: „309. 1./64-es számú elítélt tisztelettel jelentkezem. — Mi a bűncselekménye? — A Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetője. — Ki hiszi ezt el? Magát egyszerűen a fiatalok miatt ki kellett vonni a forgalomból — mondta. — Végre egy ember, aki őszinte, hát persze, hogy erről volt szó, *(nevetés)* hát tudom — kiabáltam örömmel. — Én ezt nem tagadtam, miért nem ezért ítélték el? — Erre nem volt paragrafus, valami kellett” — válaszolta. Akkor azt kérdezte, hogy mit tudok a Próféta-iskoláról. — „Én nem tudok sokat, mert Kaposvárott voltam akkoriban. Annyit tudok, hogy a páter generális azt kívánta, hogy legyen lelkipásztori továbbképzés is, és mivel az államosítás után felszabadult jó néhány atya, belőlük került ki a lelkipásztori továbbképző, aminek a vezetője páter Dombi lett. Aztán hogy itt mi folyt, azt én már nem tudom. 1949 szeptemberétől 50 májusáig működött ez az intézet. — Mit tanítottak ott? — Nem tudom, én nem voltam ott.” — No itt a páter Dombi József, ebben a körben fejtette ki a szolidarizmust. Ez a lelkigyakorlatunk elmélyítését szolgálta. Ugyanaz, szinte szó szerint, mint amit most a püspökkari szociális körlevél fejtett ki.¹⁰ 1964 decemberébe fogták le ezeket az atyákat, akik felől tőlem már 62-ben érdeklődtek. Ekkora vált ez számukra időszakosvá. Rózsa atyánál gyűltek össze és beszélgettek a szolidarizmusról. Dombi nagy tomista volt, örmény származású, Leuwenben végzett. Bálint József volt benne, Rózsa atya, Takács Sándor, Horváth József, Bella László és még egypáran. Egyszer meghívták Mócsy atyát, aki emiatt megint börtönbe került. Rózsa volt a lakástulajdonos, ő lett az elsőrendű vádlott. A kimért 8 év börtönt az utolsó napig leülte. 1964-ben, szeptemberben volt az egyház és az állam közötti megállapodás, ennek ellenére decemberben lefoglalták az előbbieket.

Az idő teltével az értelmesebb papok kezdtek kicsit dörgölőzni. Erősítették a mozgalmat a kommunisták, mert látták, hogy az eddigi papi klientúra erkölcsileg, életvitelét tekintve nem lehet mérvadó. Mert így nincs tekintélyük. Ezért az értelmesebbjét is kezdték bevonni. Ennek a receptje az volt, hogy meghírdettek papi utakat Moszkvába, meg ilyen helyekre, és akik ezt vállalták, azok szépen

¹⁰A MKPK 1996-ban megjelent szociális körlevele.

igent kezdtek mondogatni. Nem volt kötelező, de erősen propagálták ezeket az utakat. Úgy vették, hogy ez már valamiféle együttműködés. Ez valamikor a 60-as évek elején volt. *(csend)* 1958-ban meghalt XII. Piusz, és csodák csodájára XXIII. Jánost választották, aki jó ideig nunciusként dolgozva kikerült a szűk vatikáni keretből. Valerio Valeri jó barátja volt XII. Piusznak, aki aztán — egy kínos ügy miatt, amikor is De Gaulle-lal összekülönbözött — besegett abba, hogy Roncalli (XXIII. János) legyen először is a párizsi nuncius, ami biztos bíborosi hely. „Majd küldök nektek egy buta parasztot!” *(nevetés)* Aztán Roncalli a maga természetes eszével lefegyverezte az egész bandát, kezdve a De Gaulle előtt hatalmon lévő kommunistákat. No, párizsi nunciusként kinevezték tehát bíborosnak. Így lett velencei pátriárka. Aztán annyit veszekedtek a Benelli meg a Síri: a liberális meg a konzervatív, hogy végül a konk-lávé a két párt kiegyezéseként Roncallit hozta ki, mint jó megoldást. A naplójában írja egy héttel a megválasztása után: „Mit izgulsz, látod elég jól megy!” *(nevetés)* No, ez a szenzáció! A zsinat bejelentése is botrányos volt eleinte. Aztán mégis megcsinálta. *(csend)* Ennek következtében nálunk itthon a bolsevisták is belátták, főleg Rákosi bukása után, hogy az egyház teljes eltüntetéséhez még 70–80 év kell. Addig valamit csinálni kell. Aztán a Szentszék részéről jött a Casaroli-féle irány, amit VI. Pál is támogatott, és akkor 1964-ben megtörtént a Megállapodás, ami mindkét részről diadalnak tűnt. Czapik 56-ban meghal, Hamvas becsületes, de igen szimpla tehetségű ember. Nem volt jellemtelen, csak gyenge, manipulálható. Ez igazolta a Czapik-féle vonalat, mert engedélyeztek új püspököket. Három-négy rögtön lett is, de a kiválasztást az ÁEH tartotta kézben. Íjjas is beadta a derekát. Szentírástudós volt, de a püspökségért, az érsekségért mindent odaadott. Az összes békepapot ki-nevezte, akiket csak kellett. *(csend)* Közben persze oldódott az állam szorítása. Ezt látni lehetett abból, hogy a papi diszpozíciókba nem szóltak annyira bele, csak akkor tették, ha valami kompromittálódott papnak kerestek valami számára előnyös helyet. Abból is látszott, hogy az 1951 őszétől a papi szolgálatról eltiltott szerzeteseket 1964 után már nem tiltották annyira. Eleinte lehettek harangozók, aztán lehetettek kántorok, aztán 65-től el is mondhatták a misét a mellékoltárnál, aztán egyik-másikat már a főoltárhoz is odaengedte a plébános. Aztán már prédikálni is lehetett. A végére, a nyolcvanas évek közepétől már senki nem vette komolyan, bár még érvényben voltak a tiltások. Már korábban is visszavonhatta volna a püspöki kar, de nem tették, nem akarták a rendszert hergelni. Egyszer korábban Kisberk Imre püspök egy bérmláláson meglátott engem, a mise végén behívatott magához titokban és azt mondta: „Atya, én nem bánom, hogy te segítesz, de nagyon vigyázz arra, hogy a neved sohase szerepeljen.” Az ő pályája is nagyon érdekes. Ő Shvoy püspök úr vette magához 1951-ben. Az ÁEH ebbe nem szólt bele, aztán idővel az AEH megerősödésével Kisberk, mint jó lelkipásztor, már

útban volt, így elhelyezték Dunabogdányba, ahol hosszú éveket töltött. Shvoy halála után ő lett volna az utód, de Potyondit nevezte ki az ÁEH. Fehérvárra visszakerült, aztán részt vett egy ilyen moszkvai kiránduláson. Innentől aztán minden rendben volt vele. Csinálta azt, amit a többiek. Egy ideig még az esztergomi egyházmegyét is megkapta Lékai előtt. Két egyházmegye volt az övé. (csend) Aztán már csak az állam által is delegált főpapok jöttek, mint Íjjas, Cserhádi meg a többiek. Cserhádi igazi kétkulcsos ember volt, rendkívül eszes, de rendkívül manipulálható erkölcsileg. Ő rendszeresen publikált, így igazolta magát, hogy mit miért tesz. Rendkívül ambicionálta, hogy legyen valaki. Ezen a vonalon aztán meg is fogták. Sok mindent csinált közben, jót is. De például az én falumban volt egy székely származású pap,¹¹ aki két év alatt rendbe szedte a közösség életét. Csodálatos adottsággal az öt fős aktív hívó számát háromszáz fölé emelte, a templomot önerőből renováltatta. Voltak ministráns gyerekek. Aztán a helyi párttitkár ezt jelezte a fölöttesének, akik Cserhátin keresztül azonnal elhelyeztették őt tőlünk.

¹¹Sebestyén András
1977–1981 között volt
bükkkösi plébános.
1995-ben meghalt.

*Hogy néz ki innen,
ebből a kis szobából a
magyar egyház jövője?*

Ezt össze kell kapcsolni a magyarság ügyével. Amíg magyarság lesz, lesz magyar papság, egyház is. A magyarság léte viszont elég bizonytalan. Nem mondom, hogy most megszűnik, de két-háromszáz év múlva ez akár tény is lehet. Hacsak nem csinál csodát maga a magyar nyelv. Mert eddig azt csinált. Szisztematikus támadás csak a Habsburgok részéről történt. A törökök kevésbé, inkább a szovjetek próbálkoztak még valamelyest. Tehát, ha lesz nép, lesz egyház is. Talán vége lesz a mohácsi folyamatnak. Talán lesznek jó püspökök, akik nem menekülnek a munkától, nem a saját anyagi hasznukat és karrierjüket keresik. A szemináriumok megmaradtak, még ha csökkentve is. Évi egy-két szentelés azért volt a kommunizmus alatt is egyházmegyénként. Valami utánpótlás volt. A külföldről hazajött testvérek is öregek már. De ahogy eddig volt, ennél külsőleg már rosszabb nem lesz. Nagyon kellene viszont egy egységes koncepció, ami számol az adottságainkkal. Azzal például, hogy a társadalom teljesen leromlott állapotban leledzik, hogy a kereszténységet igazán körülbelül 3–4 százalék vallja, hogy a többség materialista, vagy sehitű. Reális terv kellene, és a kisközösségeket kellene a közép-pontba állítani. A kicsi közösségeket. Igaz, én már reálisan nem lát-hatok innen sok mindent. Kevés külső kapcsolatom van. Hajtásokat látok, vannak még élő gyökerek, a lelkeségi mozgalmak mögött élő hitet érzek. Ezek majd felnőnek. Keresztény állam itt már nem lesz, de lesznek komoly keresztények.

Plótinosz a tisztaságról

CSEKE ÁKOS

1976-ban született Pakson. Jelenleg a PPKE BTK Esztétika tanszékének oktatója. Legutóbbi írását 2007. 9. számunkban közzöltük. — A tanulmány a tisztaság fogalmának szentelt, a közeljövőben megjelenő könyv egy fejezete.

¹Enn., V, 8, 6. Lásd: Plotinosz: *Az értelmi szépségről*. In: *A szépről és a jóról. Istenről és a hozzá vezető utakról*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1998, 34. (A továbbiakban Plótinosz szövegeit, amennyiben szerepelnek ebben a válogatott kötetben, Techer Margit fordításában idézem. A fordítást olykor módosítottam, a módosításokat külön nem jelzem: Cs. Á.)

²Enn., VI, 4, 14.

³Nem kell eljőnnie hozzád, ahhoz, hogy jelen legyen. Ha nincs jelen, az azért van, mert te magad eltávolodtál tőle. Eltávolodni nem annyit tesz, mint elmenni máshová, hiszen Ő jelen van, hanem annyit tesz: elfordulni tőle akkor,

Bár Plótinosz nem szentelt külön értekezést a tisztaságnak, a katharszisz fogalma központi témája értekezéseinek. Az újplatonikus filozófus elméletében a „megtisztulás”, a „felemelkedés”, a „menekülés”, az „isten-hasonlóság”, a „megtérés”, a „visszatérés” egymás szinonimájaként jelentkezik. A tisztaság fogalmát meghatározó központi gondolat a veszteség: az ember sóbálvánnyá meredve tekint vissza saját születésének (időbeliségének) tényére. „Mert amikor az ember olyan lett, mint most, megszűnt minden lenni.”¹ „Ott voltunk: más emberek — egyesek közülünk istenek —, tiszta lelkek és szellem, összekapcsolódva a lét egészével, a szellemi valóság részei, elválás és elkülönülés nélkül, az egészhez tartoztunk. Most azonban ehhez az emberhez hozzáadódott egy másik ember, aki meg akart születni és ránk talált... innentől fogva ketten vagyunk, és már nem az vagyunk, aki voltunk, hanem az, aki hozzáadódott az eredeti emberhez.”² A kettősség, az ember megduplázódása nemcsak veszteség, hanem egyben óriási lehetőség is, hiszen az eredeti, tiszta lélek rejtve ugyan, de tovább él bennünk. A tiszta, isteni lét Plótinosznál — szemben például a gnosztikus vagy a manicheus gondolkodással — nem válik el élesen a tisztátalan földi világtól: az Egy bámulatos jelenléte áthatja a mindenséget.³ A tisztaság mindig megmarad lelkünk mélyén, csak az történik, hogy ehhez a lehető legegyszerűbb, isteni tisztasághoz hozzáadódik valami földi, testi, másodlagos, tisztátalan valóság. A tét Plótinosz számára az eredeti, tiszta és igaz élethez való visszatérés, de nem valami belső, kategorikus imperatívuszról, hanem attól a mérhetetlen vágytól vezetve, melyet a tiszta Egység ültetett el az emberben, és mely visszahívja őt magához, hogy hozzá hasonló legyen és levetkezze magáról a földi vegyülvilágot.

A szépről (Enn., I, 6) ötödik és hatodik fejezetében Plótinosz részletesen tárgyalja a katharszisz fogalmát. A gondolatmenet kiindulópontja a nem érzéki, az érzékin túli vagy érzéken kívüli szépség problémája. Honnan tudhatjuk, hogy létezik ez a szépség, és hogyan lehetséges megragadni? Mindenki tud róla, mondja Plótinosz, de kíváltképp a szerelmesek, „meg kell tehát kérdeznünk azokat, akik nem érzéki szépségeket szeretnek: mit éreztek ti a szép foglalatosságokkal, szép jellemekkel, józan erkölcsökkel s általában a lélek szépségéből fakadó erényes lelkiállapottal és tettekkel szemben? Mit éreztek akkor, amikor megpillantjátok önnön belső szép-

amikor jelen van." *Enn.*, VI, 5, 12. A gnosztikus elmélettel szembeni állásponthoz lásd például *Enn.*, II, 9. („Azok ellen, akik a világ teremtetjét rossznak, s a világot rútúnak mondják”).

⁴*Enn.*, I, 6, 5.

⁵Uo.

⁶Uo.

⁷Vö. Platón *Theaitétosz* 176a–b.

⁸*Enn.*, I, 6, 5.

⁹Vö. *Enn.*, V, 8, 12. („Az értelmi szépségről”) A gondolat eredetéhez lásd: „Ami a lélek igazi mivoltát illeti, nem a testtel való közösségtől és egyéb bajoktól elcsúfítva kell meglátnunk, ahogyan most szoktuk látni, hanem amilyen tisztán születik, olyannak kell látnunk vilá-

ségeket? Hogyan van az, hogy ilyenkor ujjongtok, heves indulatba jöttök s a test bilincseitől megszabadulva önmagatokkal vágytok egyesülni? Az igazi szeretők ugyanis ilyesmit éreznek.”⁴ Azok a szépség igazi szerelmesei, mondja Plótinosz, akik képesek együtt lenni önmagukkal (*heautoisz szüneinai*), képesek a testen „kívül”, a testtől elszakadva egybegyűjteni, felölelni saját magukat (*szüllexomenai autasz apo tón szómaton*). Ebből a kívüllétből, transzcendentális egységélményből fakad a lélek nagysága, az a bizonyos tiszta fény, ami az erkölcsökből sugárzik, és ami feltételezi „az igazi valósággal” (*ta ontosz onta*) való egyesülést. A rúttság ezzel szemben a keveredés, az elvegyülés fogalmához társítható: „épp ezért, úgy hiszem, helyesen beszélünk, amidőn egy lelket a testtel és az anyaggal való keveredése, vegyülése, odahajlása miatt rútúnak mondunk”.⁵ Az érzéki vágyakba merülő ember koszos, tisztátalan, akár a disznó: „A rúttság a lelket meggyalázta, tisztátalanná tette s annyi rosszal összekeverte, hogy annak többé sem az élete, sem az érzékelése nem tiszta, hanem a rosszal való keveredés folytán zavaros és a halállal sokszorosan összevegyült élete lett... a meg nem tisztult a Hádészben is iszapban hever, mivel rosszasága folytán ő az iszap barátja. Hiszen hasonlóképpen a tisztátalan testű disznók is örülnek az ilyesminek!”⁶ A szép, önmagával egységes lélekkel elmentetben a rút lélek „élete és érzékelése elveszti tisztaságát” (*ute zoén eti ekhouszan ute aiszthészin katharan*), és így „a halállal keveredik” (*tó thanató kekramenén*). A megtisztulás a Tisztához való „menekülés” (*phügé*),⁷ a ragyogó egyszerűség felvállalása, ideálja pedig a lélek zavartalan és ragyogó homogenitása. Ha a tisztátalanság azt jelenti, hogy tettei, vágyai, gondolatai révén az ember „a halállal keveredik”, akkor a tisztaság nemcsak a keveredés felfüggesztésével, hanem a halál eltörlésével is egyenlő, tehát végső soron az Egy időtlenségét és halhatatlanságát biztosítja.

A rút lélek leírásakor a disznó tisztátalanságára való utaláson túl két alapvető — Platón írásaiból vett — képpel él Plótinosz: a sárral bekenet emberrel és a földdel keveredett arannyal. „A lélek számára az a rút, ha nem tiszta és világos, amint az arany számára az, ha földdel van elegyítve.”⁸ Az eredendő tisztaságra ráakodik valami idegen elem, vagy ahogy Plótinosz mondja, valami „más természet”.⁹ A testtel, a szenvedélyekkel, a vágyakkal való túlságos egyesülés testivé, tisztátalanná, a szenvedélyeinek és a vágyainak kiszolgáltatottá alakítja az embert: a lélek a sokaság irányába mozog és elveszíti önmagát, mert külsődleges dolgokhoz kötődik, rabja lesz valaminek, ami nem is létezik. A hozzáadás, a külsődlegesség a tisztátalanság maga, a lélek feladata pedig az, hogy önmagában maradván (*meinasza moné*) megtisztuljon attól, ami ettől a tőle idegen természetűtől (*para tész heterasz phiuseósz*) származik.¹⁰ Ahogy máshol írja Plótinosz: „A Mindenség voltál, de mivel valami még hozzáadódott benned a Mindenséghez, a hozzáadás révén kevesebb lettél, mint a Minden. Ebben a hozzáadásban nem volt semmi po-

gosan a gondolkodásunkkal, s akkor szebbnek fogjuk találni... Így azonban — ahogy szemünk előtt megjelenik — olyanforma állapotban látjuk, mint amilyenek a tengeri Glaukoszt szokták látni az emberek: nem egykönnyen látják meg ősi természetét, mert eredeti testrészeinek némelyike ki van törve, másika össze van zúzva s általában a hullámoktól csúfá van téve, viszont más tárgyak nőttek hozzá: kagylók, ázalagok és kavicsok, úgyhogy akármilyen más állathoz inkább hasonlít, mint a maga eredeti alakjához. Ilyennek látjuk mi a lelket is, ezermi bajtól okozott állapotban. Ezért, kedves Glaukónom, amoda kell tekintenünk.”

Állam 611d–e.

¹⁰Enn., I, 6, 5.

¹¹Enn., VI, 5, 12.

¹²Enn., I, 6, 9. A fölösleges elvétele nem más, mint a negáció negációja: feltétlen affirmáció. Lásd Eckhart kijelentését: „Negatio negationis, quae est medulla et apex purissimae affirmationis.” *Expositio libri Iohannis*, n. 207, idézi: J. A. Aersten: *Ontology and henology in medieval philosophy*. In: *On Proclus and his Influence in Medieval Philosophy*. (Szerk. E. P.

zitív (mit lehetne hozzáadni a Mindenséghez?): teljességgel negatív volt. Amikor valakivé válok, akkor többé nem vagyok Minden, mert a Mindenséghez hozzáadódik valami negatív. És ez addig tart, amíg meg nem szabadulunk ettől a negatívumtól. Akkor növekszel, ha elutasítod mindazt, ami más, mint a Minden: ha képes vagy erre, akkor a Minden egyszerre jelenvalóvá lesz.”¹¹ „Én” elsősorban a mindenség vagyok, ezért mindaz, ami bennem individuális, az valami más, mint „én”. A megtisztulás nem hozzáadása valaminek a lélekhez, hanem — mint az alkímiában — a fölösleges elvétele: „Vonulj vissza önmagadba s tégy úgy, mint a szobrászművész, aki, ha azt akarja, hogy szép legyen a szobra, mindaddig elvesz és csiszol belőle, simogatja és tisztogatja művét, amíg csak egy szép arcot nem hozott ki belőle. Hát te is így távolítsd el lelkedből azt, ami túlságos, ami görbe, s megtisztítva tedd fényessé azt, ami sötét. Ne szűnj meg a szobrodon munkálni, amíg csak az erény isteni fénye nem sugárzik rólad, és amíg teljes egészében nem vagy fény.”¹²

A rútságnak való kiszolgáltatottságot át kell fordítani a szépségnek, a fénynek való kiszolgáltatottságba, ami Plótinosz számára elsősorban etikai kérdés, hiszen az okosságot (*phronészisz*) és az erényt (*areté*) tekinti a testi örömtől való megtisztulás egyedüli útjának. A megtisztulás azonban csak eszközeit tekintve tartozik az erkölcs szférájához, végső célját illetően nem, hiszen az erkölcsi megtisztulás célja a halálfélelemtől való megszabadulás bátorsága (*andreia aphobia thanatou*), az okosság pedig az istenhez való fel-emelkedés: „Az okosság (*phronészisz*) az a gondolkodás, amely elfordul a lenti világtól és a lelket felfelé irányítja. Megtisztulva a lélek (*hé psükhé kathartheisza*) formává, logosszá, testetlenné és szellemivé válik, és teljes egészében átadja magát az isteninek, ahonnet a szép forrása ered.”¹³ Az ember a katharszisz által lesz csak erényes és szép, hiszen a megtisztulás elválás mindattól, ami tőlünk idegen (*aphaireszisz allotriu pantosz*),¹⁴ és megtérés igazi önmagunkhoz, az isteni Egyhez. Pierre Hadot-nak igaza van abban, hogy „az esztétika szó a modern emberben egészen más asszociációkat ébreszt, mint az ókori ember számára a »szépség« (*kalon, kallosz*) szó. A modernség hajlamos arra, hogy a szépséget a jótól és a rossztól különválasztva gondolja el, ezzel szemben azonban a görög nyelvben... a szép szó antropológiai értelemben mindig erkölcsi értékre utal.”¹⁵ Plótinosz szövege azonban arra is rávilágít, hogy a szépségnek nemcsak esztétikai, nem is csupán erkölcsi, hanem metafizikai, henológiai értelme is van. Elmélete épp azért figyelemreméltó, mert a szépség, a lélek, a szerelem, a fény és a megtisztulás olyan fogalmi kapcsolódására nyújt példát, amely egészen más, mint esztétikai: a léleknek a szépségre vonatkozó „fájdalmas vágyakozása”,¹⁶ a szépségben való megtisztulása metafizikai alaptapasztalat, az Egyre való rátalálás katartikus élménye. Ezzel Plótinosz az arisztotelészi esztétika pozitív értelmű katharszisz-fogalmát a platonikus metafizika és etika legalapvetőbb belátásai felől gondolja tovább, oly

Bos és P. A. Meijer.) E. J. Brill, Leiden – New York – Köln, 1992, 138.

¹³Enn., I, 6, 6.

¹⁴Enn., I, 2, 4.

¹⁵Pierre Hadot: *Exercices spirituels et philosophie antique*. Albin Michel, Paris, 2002, 308.

¹⁶Enn., V, 9, 2.

¹⁷Enn., I, 6, 5.

¹⁸Porphüriosz: *Plótinosz életéről és műveinek felosztásáról*. In: *Plótinosz: Az Egyről, a szellemről és a lélekről*. Európa, Budapest, 1986, 353. és 381.

¹⁹Enn., I, 2, 3. Vö. Phaidón 69b.

²⁰Uo.

²¹Enn., I, 2, 6.

²²Enn., I, 2, 5.

²³Enn., I, 6, 4.

módon, hogy az embert önmaga művészeként fogja fel, akinek az a feladata, hogy a forma erejénél fogva legyőzze az anyag nehézkedését, és megtisztítva önmagát „a test szennytől”¹⁷ logosszá, tündöklő fénné és istenné váljon.

Plótinosz — akiről tanítványa, Porphüriosz nemcsak azt tartotta szükségesnek följegyezni, hogy „mintha szégyellte volna, hogy teste van”, hanem azt is, hogy „éber volt, vigyázott lelkének tisztaságára, és örökké az isteni valóság felé törekedett, amelyet egész lelkéből szeretett, mindent megtett, hogy megszabaduljon, hogy kimene-küljön a vérszomjas élet keserű hullámaiból”¹⁸ — más szövegeiben még nagyobb hangsúlyt helyez a testi vágyakban tobzódó tisztátalan étellel szemben az erkölcs megtisztító hatására, hiszen Platón nyomán úgy tartja, hogy „minden erény megtisztulás (*katharszisz*), sőt az maga a bölcsesség is.”¹⁹ Az érzékibe merülő emberi lélek a testi szenvedélyeket követi, a tiszta lélek viszont „szenvtelen” (*apatész*), mert megszabadult a testi-érzéki tisztátalanságtól. A katartikus hatású erkölcs által az ember istenhez lesz hasonló, aki, ahogy a görög bölcsmondja, „tisztá minden testtől.”²⁰ A cél, mondja Plótinosz, elsősorban nem az, hogy büntelenek, hanem hogy istenek legyünk (*theón einai*).²¹ A bölcsélet az üdvözülésre vagy istenülésre való felkészülésnek tekinthető, mely révén az ember a tiszta Egyre tekintettel önmagát is tisztává formálja és egységessé — istenné — teszi; minden más törekvés a legfőbb céltól és az emberi élet legfőbb lehetőségétől való eltérés vagy megszabadulás kísérlete. „A lélek alsóbb része olyan, mint aki egy bölcsmellett lakik és hasznot húz közelségéből: vagy hasonlóvá válik hozzá, vagy pedig olyan tisztelettel néz rá, hogy nem mer semmi olyasmit tenni, amit ez a bölcsember, tehát a lélek felsőbb része, ódzkodna megtenni.”²² „Senki számára nem fárasztó az élet, hogyha az tiszta élet. Hát akkor azt, aki a legjobban él, mi fárasztathatná? Az az élet pedig bölcsesség, még pedig olyan bölcsesség, mely okoskodásokkal már nem növelhető, mivel mindig is teljes volt és semmiféle hiánya nincsen, ami miatt keresésre szorulna.”²³ Látszik, hogy a filozófus Plótinosznál nem, mint *A lakomában*, a nyughatatlan kereső, aki szeretné elérni a számára már mindig elérhetetlen bölcsességet, hanem az érzéki vágyakon, kereséseken túlemelkedő „aszkéta”, aki abszolút és rendíthetetlen mértékre lel önmagában a kísértések ellen, és ezt a mértéket a lélek mélyén rejtőző, elfedett, homályosan átérzett, mégis letagadhatatlan isteni tisztaságban találja meg. A bölcsesség kapcsolódás, kapcsolatfelvétel, visszatalálás, megtérés a lélek belső istenségéhez; ezért állítja párba Plótinosz a bölcsembert az erényes emberrel, az erényt pedig a katharszisszal tehát a megtisztulással.

Plótinosz katharszisz-elmélete sokban hasonlít Platónéra, de számos ponton el is tér tőle. Platón számára elsősorban a tudás és az emlékezés a megtisztulás alapja: az ember tud a végső tisztaságról, mert homályosan emlékezik a születése előtt látottakra; ezt az emlékező tudást váltja valóra erényes tetteivel és a fokról fokra felfelé

²⁴Lásd például: *Menón* 81d, *Phaidón* 72e, *Phaidrosz* 249c., *A lakoma* 210a–212c.

²⁵*Enn.*, V, 8, 4, idézi: H. U. von Balthasar: *A dicsőség félfénylése. Teológiai esztétika III/1.* Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2007, 283.

²⁶*Jo.*, 272. Vö. „Az emberi létet »igazán« az valósítja meg, aki eloldódik az »alsótól«, visszahúzódik önmagába és önmagát (azaz voltaképpeni lényét) megismerve gondolkodni kezd: a forrásponttól gondolkodik. A »szellem szerint« (*kata noun*) élő ember a »belső ember« (*endon* vagy *eiszó anthróposz*), akiben tényleges valósággá lesz az az előzetes ontológiai tény, hogy létét tekintve »ez«, vagyis a »lenti« ember »amabban« gyökerezik.” W. Beierwaltes: *Reflexió és egyesülés. Plótinosz misztikájáról.* In: W. Beierwaltes — H. U. von Balthasar — A. M. Haas: *A misztika alapkérdései.* Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2008, 17.

²⁷*Enn.*, IV, 3, 32, idézi P. Hadot (*Plotin ou la simplicité du regard.* Gallimard, Paris, 2002, 38), aki az *Állam* 486d-vel állítja szembe Plótinosz

haladó erősz ereje által.²⁴ Plótinosznál viszont az isteni tisztaságra nem úgy emlékszünk, mint egy olyan tudásra, intuícióra, mely előttünk előtti életünkéből maradt meg rejtve bennünk és mely így valami tőlünk lényegi értelemben különböző, rajtunk kívül álló valóság: az isteni tisztaság lényünk legigazibb lényege, énünk mélysége, saját isteni tudatunk; „szemlélésébe merülve egyre több minden válik láthatóvá, s miközben megértjük, hogy éppoly határtalanok vagyunk, mint az, amit szemlélünk, átadjuk magunkat tulajdon lényegünknek.”²⁵ Ahogy Hans Urs von Balthasar írja: „Mindennek, még az érzéki valóságba kinyúló gondolkodásnak is ez a re-flexió, visszahajlás (*episztróphé*) vagy önszembesülés az alapja, a lélek mélyén a Nousz reflexiója megy végbe, s ezért a lélek, minél inkább visszafordul a Nouszhoz, annál inkább saját magával szembesül; hasonlóképpen a felfelé, az Egyhez törekvő szellem sem valami máshoz jut el, hanem önmagához.”²⁶ A tisztához való eljutás így módon egy belső út, egyfajta önmegvalósítás, önkiteljesítés; az ennek ez a konstitúciója azonban — paradox módon — hangsúlyosan és kizárólag az önfelejtés által valósítható meg. A plótinoszi ideál (szemben a platonikus lélek-ideállal, melynek alapja az anamnésisz, az emlékezés) a „felejtésre képes lélek”.²⁷ Az *Állam* tizedik könyvét lezáró mítoszban a lélek a túlvilágon is megtartja individualitását (visszatérése előtt kiválasztja leendő sorsát), Plótinosznál azonban — ahogy Schopenhauer és a korai Nietzsche mondaná — megszabadul az individuáció átkától, és tökéletesen eggyé válik a mindenséggel. „Az Egy nem valaki, ezért a léleknek is meg kell szűnnie valakinek lennie, hogy egyesülhessen az egység forrásával... Az önfelejtés az a hely, ahol emlékezni tudok igazi önmagamra. Az Eggyel való egységből következő önfelejtés együtt jár a lét elfelejtésével”.²⁸ A megtisztulás elsősorban nem a gondolkodás és nem is az emlékező tudat, hanem a mindent feledő ekstázis gyümölcse, mely maga mögött tudja a külső, tisztátalan valóságra vonatkozó, akár tudatos énjét, és alászáll önmaga mélységeibe, felkeresve saját magában az egyetemes, tiszta lét alapját. Mozgása az Egy mozgását utánozza, ami nem más, mint az önmagával oly mértékben azonos végső alap, mely már nem gondolja el magát.²⁹

Az eksztatikus önfelejtés két kitüntetett módja a tekintet és a vágyakozás megtisztítása. Ami az előbbit illeti, Plótinosz számára meghatározó az a gondolat, hogy „az ember az és azzá válik, amire ráemeli a tekintetét”,³⁰ és hogy csak azt tudja látni, nézni, szeretni és megismerni, amihez belsőleg hasonlóvá vált. Ami kívülről érkezik, a sokaság, a másság, az idegenség, nem lehet létünk alapja, hiszen akkor a lélek alapja a szolgaság volna. A lélek feladata az, hogy elhagyja ezeket a tisztátalan valóságokat, és lehetővé tegye a maga számára, hogy felkészüljön a léte mélyén élő tisztával — igazi önmagával — való bensőséges és szabad egyesülésre: ehhez azonban mindeneke előtt önmagának kell tisztává válnia. „A szemnek hasonlóvá kell válnia a látott dologhoz, hogy szemlélhesse. Válgék tehát első-

kijelentését. (Hadot itt, azt hiszem, téved, hiszen az idézett szövegben Szókratész valóban elítéli a feledékeny lelket, de a feledést egyáltalán nem a plótinoszi értelemben használja; a valódi „antitézist” ebben az esetben inkább *A lakoma*, a *Menón* vagy a *Phaidrosz* már idézett passzusai jelenthetik.)

²⁸J.-L. Chrétien: *L'amour du neutre*. In: *La voix nue. Phénoménologie de la promesse*. Les Éditions de Minuit, Paris, 339.

²⁹Vö. P. Hadot: *Plotin*, i. m. 73.

³⁰*Enn.*, IV, 3, 8. Vö. „Ha a látás egy külső dologra vonatkozik, akkor a vagy nem látás, vagy olyan, hogy a látott dologgal azonos, vele egybeesik.” *Enn.*, V, 8, 10.

³¹*Enn.*, I, 6, 9.

³²*Enn.*, I, 4, 10. Vö. P. Hadot: *Plotin*, i. m. 35.

³³H. U. von Balthasar: *A dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika III/1*. i. m. 272. A problémához lásd még Endre von Ivánka könyvének vonatkozó fejezetét: *Plato Christianus*. Johannes Verlag, Einsiedeln, 1964, 75 sk.

³⁴*Enn.*, V, 3, 17.

sorban istenszerűvé és széppé mindaz, aki a jót és a szépet igyekszik szemlélni.”³¹ A tudatot Plótinosz egy tükörhöz hasonlítja, melyben, ha megtisztítottuk, felfénylik az Egy tiszta szellemisége és lehetővé válik a személyiség feloldása a személytelen isteniben; ha azonban az ember az érzéki látás mindenhatóságában hisz, akkor tudata egy darabokra tört tükörhöz lesz hasonlóvá, amelyben a szellem tisztasága alig-alig mutatkozhat meg.³² Valami a lélektől idegen hatalom elhomályosítja a látást, és a tisztátalan lélek immár „nem azt látja, amit kell”, „érzékelése tisztátalan lesz”: elmerül a külső képek szemlélésében és saját földi, evilági, individuális, tehát az egyetemestől megfosztott léte csapdájába esik. A tisztulás a tekintet metamorfózisa, egyfajta belső látás kialakítása, melyben megszűnik a látó és a látott közötti különbség, mert alany és tárgy eggyé válik. „A szemlélődő mindenestül feloldódik a lét (mint *noéma*) szemlélésében, annyira átadja magát a nézésnek, hogy belefeledkezik abba, amit lát, »beleveszik« a szemlélés intenzitásába.”³³ Így válhat a „megtisztított”, „belső”, tehát a pusztá érzéki látástól eloldódott látás az önfelejtés — és a világfelejtés — megváltó aktusává. „Mert ez a lélek igazi célja: megérinteni ezt a fényt, és nem más által, hanem önmagában megpillantani ragyogását. A léleknek azt a fényt kell megpillantania, amely megvilágítja őt... Hogyan lehetséges ez? *Aphelē panta*: hagyj el mindent.”³⁴ Látni annyit tesz, mint túllátni, keresztülnézni minden láthatón, elhagyni mindent, ami a szemmel látható, az érzékekkel érzékelhető. „Ebben a látásban az, aki lát, többé nem látja azt, amit lát, mert innentől fogva nem különbözteti meg magát attól, amit lát; nem két külön dolgot képzel el, hanem valaki mássá lesz, többé már nem önmaga és nem önmagához tartozik, hanem eggyé válik az Egyvel, csakúgy, ahogy a kör középpontja egybeesik egy másik középponttal.”³⁵ A tekintet megtisztítása azonos a láthatatlan Egybe való belefeledkezéssel: a cél láthatatlanná válni és látóból láthatatlanná válva eggyé válni a láthatatlannal, mely az egyedüli valóság, belső lényem, ragyogó, tiszta lényegem, igazi önmagam. Minden belül dől el, a látás és a lélek átalakítása egyenlő a világ átalakításával.

Ezzel szorosan összefügg a tiszta vagy a megtisztított szerelem fogalma, hiszen „ami a testnek a szem, az a szellemnek a szerelem... A szerelem akkor születik, amikor az ember megszűnik pusztá szemlélő lenni. A szerelmes látása olyan belső látás, amelyhez képest az érzékek általi látás nem más, mint vakság.”³⁶ A szeretett lényt a bennem levő szerelem előbb látja meg, mint én magam; az igazi szerelemben az ember nem lát, mert megtisztul a látástól és mintegy átengedi magát a szerelem látásának.³⁷ A szerelemben tehát nem azzal válok eggyé, amit látok, hanem azzal a belső látással, ami bennem és helyettem — minden érzéki értelemben vett látás előtt — lát s amihez képest az én látásom már mindig másodlagos, megkésett, inkább felismerés, mint látás; az individualitás feloldásának e két különböző módja azonban egy irányba mutat, nevezetesen a „magasabb értelemben vett elszemélytelenedés” felé, amelyben nem

³⁵Enn., VI, 9, 10, 12 és folyt., lásd: Plótinosz: *Az Egyről, a szellemről és a lélekről*, i. m., 85.
(Horváth Judit és Perczel István fordítását módosítottam: Cs. Á.)

³⁶J.-L. Chrétien: *L'amour du neutre*. In: *La voix nue*, i. m. 331.

³⁷Uo.

³⁸P. Hadot: *Plotin*, i. m. 88–89.

³⁹J.-L. Chrétien: *L'amour du neutre*. In: *La voix nue*, i. m. 329.

⁴⁰P. Hadot: *Plotin*, i. m. 89.

⁴¹Uo. 93.

látok, hanem látás vagyok, nem szeretek, hanem szeretet vagyok. Plótinosz nem pontosan azt érti a szerelem valóságán, mint Platón: *A lakomában* a szerelem pozitivitás, hajtóerő, teremtetőerő, mely a testek szépségén át az önmagában való szépségig fut, majd visszatér az evilági dolgok közé, hogy megszervezze életét; Plótinosz erőszá azonban passzívabb, mert nem a valóságon való szerelmes túllendülésre és a valósághoz való visszatérésre, hanem a valóságból való „kirajzolódásra”, az Egy befogadására, tehát az érintettségre, a figyelemre, az önátadásra, a ráhagyatkozásra helyezi a hangsúlyt. Ennyiben nem annyira Diotima beszédét, hanem olykor valóban inkább, mint Hadot állítja, az *Énekek éneke* menyasszonyát idézi,³⁸ és ezért mondhatja Chrétien is, hogy a plótinoszi szerelem végső soron azonos a lélek szenvtelenségével.³⁹ A szerelem nem lázongás, nem lázadás, nem érzelem, nem előretörés, nem felemelkedés, hanem jelenlét, mozdulatlan érintettség, befogadás, önátadás és eksztatikus azonosulás. „A szerelmes lélek olyan, mint a szűz leány, aki apja házában akar maradni (Enn., V, 12, 37)... a szerelem közönyös mindaz iránt, ami nem azonos az egyedüli és kizárólagosan szükségessel.”⁴⁰ A szerelem nem emlékezés, hanem felejtés, elfelejtése mindannak, ami nem a szerelem kizárólagos szükséglete, rendíthetetlen megtisztulás az érzékitől, és beleolvadás a tiszta jelenlétbe. A szerelem eksztatikus élmény, amelyben a lélek „minden formát elhagy, a saját formáján is túllép és azonossá válik a végső, formátlan valósággal, a tiszta jelenléttel, mely önmaga és egyben minden dolog közép-pontja.”⁴¹ Ezért, hogy a szerelmes az, aki a leginkább képes a szép, a tiszta fény megpillantására: mert beleveszik a szerelembe, eggyé válik szerelmével, szerelmesből szerelemmé válik.

Félreértés volna azt gondolni, hogy a plótinoszi gondolkodás magva valami primitív világ- és testgyűlölet rejtett kifejezése volna. Az érzéki valóság és a test elutasítása része Plótinosz elméletének, a valódi probléma azonban nem ez, hanem a világhoz és a testi-séghez való helyes viszony. Nem szabad szétszóródni, elveszíteni magunkat az érzékek sokféleségében, hanem meg kell próbálni ösz-szegyűjteni magunkat magunk számára: „heautoisz szüneinai”. Nem a tisztátalanba való belefeledkezésben, hanem a lélek koncentrációjában rejlik az ember üdvtörténete, abban, hogy nap mint nap felkeresi önmaga — s a lét — centrumát és tevékenyen vállalja, hogy ehhez a tiszta, belső erőhöz képest élje életét, mely benne él, de meg is haladja őt. A tisztulás az a bensőséges vita, melyet az élet saját lehetőségi feltételével, saját ismeretlen, oktan archéjával folytat. Meg kell lelnünk magunkban az eredendő és elidegeníthetetlen tisztaságot, akár magunk ellenére is, hiszen csak az foghat fel a világból és a létezésből bármit is, aki tiszta emberré válik. Az erkölcsi katarzis Plótinosznál az ismeretelmélet szolgálatában áll, ami pedig csak előkészület a kiválásra, és a tisztaságba való reintegrációra, tehát tulajdonképpen az időbeliség kiiktatására: kiszabadulásra az idő uralma alól. Az emberi lét egésze ebbe az egyetlen,

végző irányba mutat. Szókratész nyomán Plótinosz a megtisztulást a halál aktusához hasonlítja, nemcsak azért, mert a halál megtisztít az élettől, hanem azért is, mert az életben a megtisztulás révülete, a tisztaság pillanatai nem annyira az élet rendjéhez tartoznak, hanem az életen túl az élet célokához, alfájához és ómegájához, melylyel a halál egyszeri, végző tapasztalata talán bensőségesebb viszonyban áll. A megnyilvánuló, fenomenális valóság és a rejtett, megsejtett belső igazság kettősségében keresi Plótinosz az ember útját, és próbál ezen az úton kapaszkodókat találni azáltal, hogy felhívja a figyelmet bizonyos etikai gyakorlatok szükségességére, az őket legitimáló ontológiai elképzelésekkel együtt.

Az etikai kérdések ontológiai — ontoteológiai — megalapozására azért fontos felhívni a figyelmet, hogy megértsük: az ember, aki gondot visel önmagára, lelke, teste, szelleme, tekintete vagy szerelme tisztaságára, és tetteiben vagy szavaiban kifejezi a tisztává válás sürgető akaratát, nem egyszerűen kitalálja magában ezt az akaratot, hogy aztán törvénnyé emelje, és ennek megfelelően cselekedjen, hanem inkább elviseli önmagában, és utat enged neki. Ahogy a tűz lángnyelvei nem azért szállnak felfelé, mert hosszas hezitálás után így döntöttek, ugyanúgy az ember sem azért vágyik a tisztaságra, mert nincs más dolga vagy nincs jobb ötlete, hanem azért, mert a tisztaság akarása lényé alapvető és elidegeníthetetlen törvénye. Ha ellenáll neki vagy nem vesz tudomást róla, azzal még viszonyban marad vele. Plótinosz a tisztaság akarását az emberbe írott természetes törvényként értelmezi, amit az ember felfedez magában, felismeri az élet benne is zajló, önmagát gondozó akaratát, és átengedi magát ennek a törvényszerű mozgásnak. Az élet az, ami gondba veszi az emberben önmagát, és az ember mintegy ki van téve azoknak az erőeknek, amelyekkel az élet benne saját magával törődik.⁴² Az élet öngondozása pedig, az az öröm, amellyel az élet ebben az öngondozásban önmagára lel, egy olyan magasabb elvre utal, mely az élet fogalmán is túlmutat, úgy, ahogyan minden mozgás egy mozgatóra és minden mozgató egy végző mozgatóra utal. Nem az ember akarja a tisztaságot, hanem a tisztaság, a legfőbb Tiszta akarja magának, hívja maga felé az embert. A tisztaság rítusaiban az ember az, aki cselekszik, ő a felelős a tisztaságra vonatkozó cselekedeteiért és döntéseiért, ám az igény maga, a tisztaság igénye vagy ösztöne nem a szubjektum saját igénye, hanem a benne élő élet elidegeníthetetlen, de épp az embernek a saját magától (attól a szubjektumtól vagy individuumtól, akit tudatlanságában saját magának gondol) való elidegenedésére felszólító parancsa. A szubjektumé az a dilemma, hogy éljen ezzel a lehetőséggel vagy inkább mondjon le róla. A „szubjektum hermeneutikája” éppen ott kezdődik, amikor az ember megérti ezt a benne feltörő akaratot, és választása révén értelmezi azt: visszautasítja, mert nem ismeri el magában a tisztaság parancsát, vagy vállalja, éppen azért, mert biztos lehet benne, hogy döntése — mivel nem pusztán saját belátásainak a gyümölcse — magasabb igaz-

⁴²A „gondozás” ilyen értelméhez lásd: M. Heidegger: *Fenomenológiai Aristotelés-interpretációk*. Existencia, Supplementa II., 12.: „A világ értelmezettsége faktikusan az az értelmezettség, amelyben maga az élet áll. Benne irányszerűen az is rögzítve van, hogyan veszi az élet önmagát a maga gondjába (*wie das Leben sich selbst in die Sorge nimmt*), ami azonban azt jelentő, hogy vele együtt adva van az élet itt-létének egy bizonyos értelme, a »mint mi« és a »miként«, amelyben az ember önmagát előzetesen bírja.”

sághoz vezeti el. Az ember csak azért képes feltenni életét a tisztaságra, mert teljesen biztos abban, hogy a tisztaság akarása nem emberi törvény; ha emberi véleményen alapuló törvény volna, ami idővel elavulhat, nem volna kész feltenni rá az életét.

A tisztaság mindig eredendő: a tisztaság őseredet, felülmúlhatatlan kezdet, és csak mint ilyen lehet egyúttal legvégső, felülmúlhatatlan cél is. Az élet nem lehet önmaga kezdete, és nem végződhetik önmagával, ezért az élet többé-kevésbé mindig tisztátalan. A tisztátalanságtól való menekülés nem más, mint lázadás az emberi élet örök másodlagossága ellen a kezdet és a vég tisztaságának nevében. Ezért lehet és kell az embernek élete során szükségszerűen túlemelkednie önmagán és az életen, meghaladnia magát egy más világ, egy magasabb valóság nevében, mely kezdete és végcélja lehet mulandó életének. Tiszta mindaz, ami nem ez a világ, de ennek a világnak az alapja, ezért, hogy a tisztaság, bár sokszor negatív meghatározásokat kap (tisztá az, ami nem érzéki, ami nem akaratlagos, ami nem keveredik mással, ami nem fűződik érdekhez stb.), egy végső affirmáció, az isteni lét pozitív értelmű igénylése. Tehetetlenül alámerülünk az érzéki világba, megmerítkezünk benne, míg egyszerre felöltik bennünk egy más, tisztább világ képe, melyben „végtelenség a virágníylás”; szemeink előtt felsejlik „a tiszta / felügyeletlen tér, amit beszívunk, / tudunk végtelen, s nem vágyunk.”⁴³ Plótinosz bölcsellete az ehhez a magasabb szellemi hazához, tiszta térhez való bensőséges kötődés jegyében hozza létre a rá jellemző aszketikus rítusokat, az érzéki zavarosságától való megtisztulás lelkigyakorlatait, nem azért, hogy megnyomorítsa vagy elpusztítsa az embert, hanem azért, mert tudja: az életnek megvan az a különös hajlama, hogy — például a tisztaság rítusaiban — megrökönyödjön saját ereje, hatalma, kuszasága felett. Az életben mindig megvan az a tendencia, hogy tisztává váljon saját magától (*taedium vitae*). Az üresség, a testiség, a valóságnak nevezettek rettenete nem feltétlenül rögtön nihilizmus; lehet az élet ritmusának leszálló ága is, mely a tisztaság lehetetlenségének megsejtéséből fakad, és mely így nem más, mint a tisztaság akarásának egyik lehetséges és jellemző formája.

⁴³ „Wir haben nie, nicht
einen einzigen Tag, / Den
reinen Raum vor uns, in
den die Blumen / Unend-
lich aufgehn. Immer ist es
Welt / Und niemals
Nirgends ohne Nicht: /
Das Reine, Unüber-
wachte, das man atmet
und / unendlich weiss und
nicht begehrt.” „De már
előttünk egyetlen napig
sincs / A tiszta tér, amely-
ben végtelenség / A virág-
nyíllás. Mindig csak világ
van, / Sosincs Sehöl,
nincs Nincs-nincs, e tiszta
/ Felügyeletlen tér, amit
beszívunk, / Tudunk vég-
telen, s nem vágyunk.”
Rainer Maria Rilke:
Nyolcadik elégia
(Tandori Dezső fordítása).

„Engedje meg Isten, hogy életem szimbóluma a gyertya legyen, amely, bár csak elégetni való viasz, lángjával felemésztí önmagát, amíg egészen el nem fog; boldogan abban a meggyőződésben, hogy egy napon a Jog ereje legyőzi az erőszak hamis jogát.”
(Helder Camara)

A DRANCYI NYILATKOZATRÓL

A második világháború elején Franciaország súlyos vereséget szenvedett. A sorozatos katonai kudarcok nyomán Párizst nyílt városnak nyilvánították, ahová a német csapatok 1940. június 14-én vonultak be, miközben az ország területének több mint a felét szintén megszállták. Pétain marsall fegyverszünetet kért, majd vezetésével új kormány alakult, amely a déli „szabad” zónában, Vichyben rendezkedett be. Az 1940-től 1944-ig tartó megszállás megpróbáltatásait a német hadsereg jelenléte és az ellátási gondok mellett az is súlyosbította, hogy a francia hatóságok egy része és a Pétain marsall vezetésével délen kialakult „Francia Állam” („État Français”, amely már nevében is megtagadta a köztársaságot) együttműködött a megszállókkal. A híres Ellenállásnak („Résistance”) és a Charles de Gaulle tábornok vezette külföldi felszabadító mozgalomnak köszönhetően Franciaország mégis győztes hatalomként került ki a világháborúból, részt vehetett Németország megszállásában és állandó tagjává válhatott az ENSZ Biztonsági Tanácsának.

Már 1944-ben megkezdődött az úgynevezett „tisztogatás” („épuration”) időszaka Franciaországban, amelynek során a helyi közösségek felelősségre vonták a német megszállókkal és a Vichy-rezimmal együttműködő személyeket; például jól ismert kép játékfilmekből a kopaszra nyírt prostituált, akit diadalmasan végighurcolnak a település főutcáján (vö. Ádám Péter: *Francia-magyar kulturális szótár*. Corvina, Budapest, 2004). Az illegális, nem ritkán önkényes és önbíráskodó jellegű megtorlásoknak nyolc-kilencezer ember lehetett az áldozata. Az új hatalom kiépülésével a bíróságok is sorra hozták a kollaboránsokat elmarasztaló ítéleteket; mintegy nyolcszáz halálos ítélet született, tehát jóval kevesebb, mint ahány áldozata a törvénytelen megtorlásoknak volt. Hazaárulás vádjával Pétain marsallt is bíróság elé állították és halálra ítélték (majd De Gaulle közbenjárására az ítéletet életfogytiglanra változtatták; a marsall 1951-ben hunyt el). A „tisztogatás” időszaka egészen 1953-ig, az általános amnesztia kihirdetéséig tartott.

A megtorlások, a nemegyszer személyes bosszú alkalmat szolgáltattak arra, hogy a megszállásba jórészt passzívan beletörődő lakosság gyorsan szabaduljon a múlt terhéől. Amikor pedig De Gaulle egyetlen tollvonással érvénytelenítette a Pétain marsall által kiépített rendszer valamennyi rendeletét, mintegy soha nem léte-

zővé nyilvánítva magát a rendszert, azt is megkönnyítette, hogy a franciák kitöröljék az emlékezetükből, vagy legalábbis zárójelbe tegyék a Vichy-rezsim négy sötét esztendejét. A nyomasztó emlékektől azáltal is igyekeztek szabadulni, hogy a már-már mitizált Ellenállást és De Gaulle tábornok felszabadító mozgalmát tekintették az „igazi” Franciaországnak, valamint országuknak a világháború utolsó éveiben játszott szerepét állították előtérbe. Ily módon a Vichy-rendszerrel való őszinte szembenézés sokáig váratott magára, legalább a hetvenes-nyolcvanas évekig.

Különösen az elmúlt egy-két évtizedben mutatkozott határozott igény a franciák körében arra, hogy felfrissítsék, illetve újragondolják a pétainista évekkel, a kollaborációval és az ellenállással kapcsolatos ismereteiket. A múlttal való szembenézés jelentős eseménye volt Maurice Papont, a Gironde megyei prefektúra egykori vezetője ellen 1997 októberé és 1998 márciusa között zajló per (a bordeaux-i esküdtszék tíz év elzárásra ítélte, de később egészségi állapotára való tekintettel szabadlábra helyezték). Papont — aki még az V. Köztársaságban, tehát 1958 után is fontos hivatalokat viselt, például Párizs prefektusa volt, majd a hetvenes években Raymond Barre kormányában a költségvetésért felelős miniszter posztját töltötte be — az „emberiség elleni bűntettekben való cinkosság” vádjával állítottak bíróság elé, és perében tulajdonképpen magáról a vichyi Franciaországról mondtak ítéletet a bírák, s hozzátehetjük: maga a francia közvélemény is. A per idején, illetve főleg a per óta eltelt időben számos tényfeltáró munka jelent meg a Vichy-korszakról, s úgy tűnik, ma már nincsenek tabuk a „sötét évek” leg súlyosabb kérdéseit illetően sem.

Az „emlékezet megtisztításának” fontos része a világháború idején a zsidókkal szembeni államhatalmi és állampolgári magatartás kérdése is (Papont is elsősorban a bordeaux-i zsidók deportálásában játszott szerepe miatt állították bíróság elé). A vichyi kormány több zsidóellenes törvényt hozott, kötelezővé tették a sárga csillag viselését, és a mind gyakoribbá váló rassziák során a francia, illetve a Franciaországba menekült zsidók egy részét a németekkel együttműködve internálótáborokba zárták, ahonnan — politikai foglyokként együtt — koncentrációs táborokba hurcolták őket (francia értelmiségiek Németországba történő deportálásának egyik elfeledettnek tűnő dokumentuma Robert Antelme *L'espèce humaine* című regénye; magyarul: *Emberi fajtánk*. Európa, Budapest, 1972). A talán leghírhedtebb párizsi rass-

ziára 1942. július 16-án és 17-én került sor, amelynek során a náci több ezer párizsi rendőrrel együttműködve a nyílt utcán, de lakásokba is behatolva összeszedték a külföldi, főleg kelet-európai zsidó menekülteket. Mintegy tizenháromezer embert tartóztattak le, akiket (a háború után lebontott, gyászos emlékü) „Vélodrome d’hiver” nevű stadionba, illetve a Párizstól észak-keletre fekvő Drancy nevű kisvárosban kialakított internálótáborba vittek, majd onnét német megsemmisítő táborokba. A megszállás alatt végrehajtott rendőrségi akciók során, a Vichy-rezsim tevékeny közreműködésével több tízezer zsidót deportáltak. „A faji üldözés áldozatainak száma nagyjából 85 ezerre tehető” — olvashatjuk a Georges Duby által szerkesztett *Franciaország történetében* (Osiris, Budapest, 2007, 297).

A múlttal, így a zsidósággal szembeni magatartással való őszinte számvetés elől a francia katolikus egyház sem tért ki. Ennek a folyamatnak kiemelkedő eseménye volt az alábbiakban olvasható nyilatkozat, amelyet 1997. szeptember 30-án Olivier de Berranger, Seine-Saint-Denis püspöke olvasott fel az imént említett Drancyban, az egykori internálótáborból kialakított emlékhelyen. A nyilatkozatot rajta kívül azok a francia püspökök írták alá, akiknek az egyházmegyéjük területén egykor szintén internálótábor működött.

A bűnbánati nyilatkozat eljutott valamennyi párizsi templomba, ugyanis teljes szövege megjelent a francia fővárosban kiadott „Paris Notre-Dame” című egyházi újságban, emellett más egyházmegyei lapokban is számos kommentár látott napvilágot. Például Bernard Housset, Montauban püspöke így kommentálta: „Bűnbánatot tartani elismerve a múltbeli bűnös hallgatást — ez nem önostorozás. Hanem fénygyújtás egy olyan intézményben, amelyhez tartozunk. Egyházunk történelmének teljes magunkra vállalása az elfojtás helyett.” A nyilatkozat utáni napokban hetekben a francia püspökök, és maga Lustiger bíboros, Párizs érseke is nagyon sok levelet kapott, melyek írói közül legalább annyian határozottan elítélték, illetve ellenségesen fogadták a nyilatkozatot, mint ahányan egyértelműen támogatták. Louis-Marie Billé, Aix-en-Provence érseke, a Francia Püspöki Kar akkori elnöke az 1997. november 4-én Lourdes-ban tartott püspökari plenáris ülésen arról számolt be, hogy a bűnbánati nyilatkozat a hívek körében sokszor „meg nem értésbe” ütközött, majd megjegyezte, hogy „az antiszemitizmus még mindig él, és klasszikus érvei ma is fel-feltűnnek”. (A nyilatkozat 10. évfordulóján, 2007 decemberében Párizsban rendezett konferencián, melyet részben Lustiger bíboros emlékének szenteltek, André Vingt-Trois bíboros, jelenlegi párizsi érsek, a

Francia Püspöki Kar elnöke továbbra is érvényes, visszavonhatatlan „elköteleződésnek” nevezte a drancyi nyilatkozatot.)

Nem sokkal a francia püspökök bűnbánati nyilatkozata után, 1997. október 30. és november 2. között konferenciát rendeztek a Vatikánban „Az antijudaizmus keresztény gyökerei” címmel. A szimpózium résztvevőihez intézett beszédében II. János Pál pápa kijelentette: „az antiszemitizmus semmivel sem igazolható és a legteljesebb mértékben elítélendő”. A drancyi nyilatkozatot joggal tekinthetjük a Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Bizottsága által 1998. március 16-án közzétett, *Emlékezőnk: Megfontolások a Soáról* című dokumentum előfutárának, amelyet a bizottság elnökének, Cassidy bíborosnak 1998. március 12-én írt levelével II. János Pál pápa is jóváhagyott, s amely új fejezetet nyitott zsidók és keresztények viszonyában — remélhetőleg Magyarországon is (vö. *Magyar megfontolások a Soáról*. Pannonhalma – Budapest, 1999).

BENDE JÓZSEF

FRANCIA PÜSPÖKÖK BŰNBÁNATI NYILATKOZATA

A francia egyház önvizsgálatot tart

A 20. századi történelem meghatározó eseménye, a náciaknak a zsidó nép kiirtására irányuló törekvése félelmetes lelkiismereti kérdéseket vet fel, melyeket egyetlen ember sem háríthat el magától. A katolikus egyház, mely távolról sem a felejtésre szólít fel, jól tudja, hogy a lelkiismeret, az emberi tudat az emlékezés által formálódik, és egyetlen társadalom, ahogyan egyetlen emberi személy sem élhet békében önmagával egy elfojtott vagy hazug múlttal a háta mögött.

A francia egyház önvizsgálatot tart. Más részegyházakhoz hasonlóan erre kapott meghívást II. János Pál pápától a harmadik évezred küszöbén: „A [2000. év Jubileumának Szent Kapujához] vezető utat az egyháznak az elmúlt 1000 év tapasztalatának tudatával kell megtennie. (...) A tegnap bukásainak beismerése a hűség és a bátorság tette, mely segít erősíteni hitünket, s figyelmesebbé és készségesebbé tesz a ma nehézségeinek és kísértéseinek leküzdésére.”¹

A kis svájci faluban, Seelisbergben megfogalmazott nyilatkozat (1947. augusztus 5.) 50. évfordulójának idei megünneplése után, mely nyilatkozatban a háború másnapján zsidók és keresztények kijelölték a judaizmusra vonatkozó újféle tanítás főbb támpontjait, az alulírott francia püspökök, tekintettel arra, hogy egyházmegyéikben egykor internálótáborok voltak, a Pétain marsall kormánya által bevezetett első zsi-

dóellenes törvény (1940. október 3.) néhány nap múlva esedékes évfordulója alkalmából újabb lépést kívánnak tenni. Teszik ezt azért, hogy eleget tegyenek Krisztus által megvilágosított lelkiismeretük követelésének. Eljött az idő, a jelenlegi időszakban különösen is, hogy az egyház kritikus vizsgálatnak vessen alá saját történelmét, anélkül, hogy vonakodna elismerni a gyermekei által elkövetett bűnöket, s tévóvázna bocsánatot kérni Istentől és az emberektől.

A zsidók sorsával szembeni érzéketlenséghez vezető lojalitás

Franciaországban az erőszakos üldözések nem rögtön kezdődtek el. Azonban nagyon gyorsan, már az 1940-es összeomlást követő hónapoktól kezdődően állami antiszemitizmus pusztított, mely megfosztotta a francia zsidókat a jogaiktól, a külföldi zsidókat pedig a szabadságuktól, bevonva a meghozott rendelkezések alkalmazásába a nemzet alkotmányos testületeinek egészét.

1941 februárjában körülbelül 40 ezer zsidó volt francia internálótáborokban. Amikor a területileg részlegesen elfoglalt, csüggedt és kimerült országban a hierarchia elsődleges feladatának azt tekintette, hogy védelmezze híveit és biztosítsa intézményei lehető legjobb működését, akkor ezen, önmagukban véve jogos célkitűzéseknek tulajdonított abszolút elsődlegesség sajnos azzal a következménnyel járt, hogy elhomályosította az Isten hasonlatosságára teremtett minden egyes emberi lény iránti tisztelet bibliai követelményét.

Az egyház küldetéséről alkotott szűkös vízió előtérbe kerüléséhez hozzákapszolódt még az is, hogy a hierarchia nem értette meg az éppen akkor zajló világméretű drámát, mely magának a kereszténységnek a jövőjét is veszélyeztette. Ugyanakkor a szellemi zavarodottság közepette a hívek és a nem katolikusok részéről is nagy volt a várakozás az egyház Jézus Krisztus üzenetére emlékeztető megszólalása iránt.

Az egyházi hatóságok többsége, nem tudva szabadulni a fennálló hatalommal szembeni hagyományos engedelmességet jóval meghaladó lojalitástól és alkalmazkodástól, konformista, óvatos és tartózkodó magatartásra szorítkozott, amit részben a katolikus ifjúság mozgalmaival és szervezeteivel szembeni megtorló intézkedésektől való félelem diktált. Nem ébredtek rá arra a tényre, hogy az egyház, mely akkoriban arra volt hivatva, hogy összekötő szerepet játsszon egy szétesett társadalomban, valójában tekintélyes hatalommal és befolyással rendelkezett, és más intézmények hallgatása közepette megszólalása nagy visszhangot kiváltva gátat vethetett volna a jövőjéért. Emlékeznünk kell ar-

ra, hogy a német megszállás idején az emberek még nem voltak tudatában a hitleri népiártás valódi méreteinek. Az igaz, hogy igen nagyszámú szolidáris cselekedet idézhetünk fel, mégis fel kell tennünk magunknak a kérdést: vajon az irtógalmasság és a segítségnyújtás ezen cselekedetei elegendők voltak-e az igazságosság és az emberi személy jogai iránti tisztelet követelményeire viszonyítva?

Ekképpen, szem előtt tartva a francia kormány által alkalmazott antiszemita törvénykezést — kezdve az 1940 októberi, majd az 1941 júniusi antidóellenes törvényekkel, melyek megfosztották a franciák egy csoportját állampolgári jogaiktól, nyilvántartásba vették és alacsonyabb rendű lényekké tették őket a nemzeten belül —, szem előtt tartva a külföldi zsidók táborokba internálását elrendelő határozatokat, akik talán azt hitték, hogy számíthatnak a menedékjogra és Franciaország vendégszeretetére, meg kell állapítani, hogy a francia püspökök nem szólaltak meg nyilvánosan, hallgatásukkal mintegy beleegyeztek az emberi jogok nyilvánvaló megsértésébe, és szabad teret adtak az események halálos sodrának.

Egyes keresztények világosan láttak.

Az egyház miért nem hallgatta meg őket?

Nem ítélekünk az akkori emberek és lelkiismeretük felett, mi magunk sem vagyunk bűnösök abban, ami tegnap történt, azonban értékelnünk kell az emberek viselkedését és cselekedeteit. Ez a mi egyházunk, és kénytelenek vagyunk ma objektív módon megállapítani, hogy a végletesen szűken értelmezett egyházi érdekek főlébe kerekedtek a lelkiismeret parancsainak. El kell gondolkodnunk azon, hogy miért történt ez meg.

Az imént felidézett történelmi körülményeken túl különösen e vakság vallásos eredetét kell megvizsgálnunk. Milyen hatása volt a több évszázados antijudaizmusnak? Tudjuk jól, hogy létezett erről vita, de vajon az egyház miért nem hallgatta meg övéi közül a legjobbak szavát? A háború előtt Jacques Maritain újságcikkekben és nyilvános előadások során több alkalommal is igyekezett ráébreszteni a keresztényeket arra, hogy más szemmel nézzenek a zsidó népre. Határozottan óva intette őket az előretörő antiszemitizmus romlottságától is. Saliège püspök úr már a háború előestéjén azt tanácsolta a 20. századi keresztényeknek, hogy inkább XI. Piusz tanításában keressék a világosságot, mintsem a 13. századi III. Ince egyes ediktumaiban. A háború alatt teológusok és ezegéták Lyonban és Párizsban profetikus módon hangsúlyozták a kereszténység zsidó gyökereit, aláhúzáva, hogy Jessze fája Izraelben virágzott ki, hogy a két Szövetség elválaszthatatlan egymástól, hogy a Szent Szűz, Krisztus, az apostolok zsidók vol-

tak, és a kereszténység úgy kötődik a judaizmus-hoz, mint faág az őt hordozó törzshöz. Vajon ezek-re a szavakra miért csak oly kevéssé figyeltek?

A vallásos antijudaizmus szerepe a zsidók üldözésének és kirekesztésének folyamatában
Bizonyos, hogy doktrinális szinten az egyház alapvetően szemben állt a rasszizmussal egyszerre teológiai és spirituális okokból, ahogyan azt XI. Piusz határozottan kifejezte a *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájában, amely elítélte a nemzetiszocializmus alapelveit, és óva intette a keresztényeket a faj mítoszána és az állam mindenhatóságának a veszélyeitől. A Szent Officium már 1928-tól elítélte az antiszemizmust. 1938-ban XI. Piusz egyértelműen kijelentette: „Léleekben mindnyájan zsemiták vagyunk.” De vajon milyen súllyal bírtak az efféle elítélések, milyen súlya lehetett a fent említett néhány teológus gondolatainak a folytonosan ismételtgetett zsidóellenes sztereotípiákkal szemben, melyeknek a nyomát még 1942 után is megtaláljuk egyes, egyébként nem minden bátorságot nélkülöző megnyilatkozásokban?

Elsőként azt a — ha nem is direkt, de indirekt — szerepet kell elismerni, amelyet a keresztény nép körében bűnös módon fenntartott zsidóellenes közterek játszottak a Soához vezető történelmi folyamatban. Valóban, a kereszténység zsidó gyökerei ellenére (és részben éppen amiatt), valamint a zsidó nép egész történelme során Isten iránt tanúsított hűsége dacára, az 1. század második felében bekövetkezett „eredendő elkülönülés” szétváláshoz, majd pedig évszázadokon át indulatoktól fűtött viszonyhoz és ellenségeskedéshez vezetett a keresztények és a zsidók között. Anélkül, hogy tagadnánk a társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági adottságok súlyát a megnevezés és gyakran antagonizmus jellemezte hosszú út során, a zsidók és a keresztények egymáshoz való viszonyában a vita egyik lényeges alapja kétségtelenül vallásos jellegű. Ez nem azt jelenti, hogy jogunkban állna közvetlen ok-okozati viszonyt létesíteni a zsidóellenes közterek és a Soá között, hiszen a nácioknak a zsidó nép kiirtására irányuló szándéka másból eredt.

A történészek vizsgálódásait figyelembe véve bizonyított tény, hogy a keresztény nép körében évszázadokon át, egészen a II. Vatikáni zsinatig uralkodó módon előtérben volt egy antijudaista hagyomány, mely különböző mértékben nyomta rá bélyegét a keresztény doktrínára és tanításra, a teológiára és az apológiára, a prédikációkra és a liturgiára. Ezen a talajon nőtt ki a zsidók iránti mérgező gyűlölet. Ebből fakad egy nehezen eltörölhető következményekkel járó súlyos örökség. Ebből adódnak a még mindig nyitott sebek.

Amennyiben a lelkipásztorok és az egyház felelősei ilyen hosszú időn át hagyták fejlődni a gyűlölet tanítását, és fenntartották a keresztény közösségekben a vallásos kultúrának egy közös alapját, mely tartósan nyomot hagyott a hívek gondolkodásmódján oly módon, hogy eltorzította azt, annyiban súlyos felelősség terheli őket. Még amikor eredeti pogány formájukban elítéltek az antiszemita teóriákat, még arról is azt gondolhatjuk, hogy nem világosították fel a híveket annyira, amennyire kellett volna, mert nem kérdőjelezték meg az évszázados gondolatokat és magatartásformákat.

Ezáltal az emberek lelkiismerete gyakran nem volt elég éber, és ellenálló képességük is gyengének bizonyult, amikor bűnös erőszakának teljességében felbukkant a nemzetiszocialista antiszemizmus, a zsidókkal szembeni gyűlölet ördögi és szélsőségesen beteges formája, amely a faj és a vér kategóriáin alapult, s nyíltan a zsidó nép fizikai kiirtására törekedett — II. János Pál pápa megfogalmazásával élve: „a feltétel nélküli elpusztításukra, előre megfontolt szándékból”.

Néhány tiltakozás és bátor cselekedet megmentette az egyház becsületét

A későbbiekben, amikor az üldözések súlyosbodtak és megkezdődött a III. Birodalom népirtó politikája francia területen is, kiszolgálva a Vichyben székelő hatóságok által, akik a megszállók rendelkezésére bocsátották rendőrségüket, akkor néhány bátor püspök² képes volt felemelni a hangját, hogy az emberi személy jogainak nevében hangosan tiltakozzon a zsidó népességet érintő rassziák ellen. Ezeket a nyilvános, akkor még ritkaságszámba menő megszólalásokat számos keresztény is meghallotta. Nem feledhetjük az egyházi hatóságok által véghezvitt számos intézkedést, melyekkel halálos veszélyben lévő férfiakat, nőket és gyermekeket mentettek meg, sem pedig a nagylelkűség többféle formájában jelentkező, a legnagyobb veszélyekkel dacoló keresztény felebaráti szeretet nagyfokú kibontakozását, mely zsidók ezreinek a megmentésére irányult.

Jóval ezen cselekedések előtt, nem habozva az illegitimitás választani, szerzetesek, papok és világiak mentették meg az egyház becsületét, nem egyszer diszkrétan és névtelenül. Akkor is ezt tették, különösen a *Cahiers du Témoignage chrétien* újságban, amikor határozottan leleplezték az újpogány, rasszista és antiszemita erőszakával a lelkeket fenyegető náci mérget, és amikor minden egyes alkalommal emlékeztettek XI. Piusz kijelentésére: „Léleekben mindnyájan zsemiták vagyunk.” Bizonyított történelmi tény, hogy mindezen katolikus körökből, továbbá a protestánsok és a zsidó szervezetek részéről ki-

induló mentési akcióknak köszönhetően számos zsidó túlélését sikerült biztosítani.

Ám ha igaz is, hogy a keresztények, papok, szerzetesek és világiak körében nem hiányoztak a bátor, más személyek megvédelmézésére irányuló cselekedetek, el kell ismernünk, hogy a közömbösség jóval túltett a felháborodáson, és a zsidók üldözésével szemben, különösen ami a Vichyben székelő hatóságok által meghozott különböző antiszemita rendelkezéseket illeti, a hallgatás volt a jellemző, az áldozatok melletti megszólalás pedig kivételnek számított.

Bűnös hallgatás, amiért bocsánatot kér a francia egyház

Pedig ahogyan François Mauriac írta: „Egy ilyen mértékű bűn nem elhanyagolható mértékben visszaszáll mindazokra a tanúkra is, akik nem kiáltottak, bármi legyen is a hallgatásuk oka.”³

Az eredmény: a zsidó nép kiirtására irányuló kísérlet, ahelyett, hogy központi kérdésnek tűnt volna emberi és vallásos téren egyaránt, másodlagos jelentőségű maradt. A dráma nagyságával és a bűn elképesztő jellegével szembeni hallgatásával az egyház túl sok lelkipásztora sértette meg magát az egyházat és az egyház küldetését.

Ma megvalljuk, hogy ez a hallgatás hiba volt. Azt is elismerjük, hogy akkoriban az egyház Franciaországban mulasztást követett el az emberek lelkiismeretének, gondolkodásmódjának nevelésére irányuló küldetését illetően, s ily módon a keresztény néppel együtt hordozza annak felelősségét, hogy nem nyújtott segítséget már az első pillanatoktól kezdve, amikor a tiltakozás és a védelmezés lehetséges és szükséges volt, még ha később megszámlálhatatlan bátor cselekedetre került is sor.

Ez tény, amit ma elismerünk. Mert a francia egyház mulasztása és a zsidó nép iránti felelős-

sége részét alkotja történelmének. Megvalljuk vétünkét. Könyörgünk Isten bocsánatáért és kérjük a zsidó népet, hogy hallja meg bűnbánó szavunkat.

Megemlékezésünk az ember iránti fokozott éberségre hív minket, a jelenben és a jövőben egyaránt.

¹II. János Pál *Tertio Millennio Adveniente* kezdetű apostoli levele, 33.

²A déli zónában öt érsek illetve püspök tiltakozott 1942-ben az emberi jogoknak a razziákból adódó megsértése ellen: Mgr Saliege (Toulouse érseke), Mgr Théas (Montauban püspöke), Gerlier bíboros (Lyon érseke), Mgr Moussaron (Albi érseke) és Mgr Delay (Marseille püspöke). A megszállt zónában Mgr Vansteenberghe (Bayonne püspöke) közölt tiltakozást az egyházmegyei értesítő első oldalán 1942. szeptember 20-án.

³François Mauriac előszava Léon Poliakov *Bréviaire de la haine* című munkájához (Paris, 1951, 3.)

Megjegyzések:

— A Vichy-kormány által hozott törvények, így az 1940-es és az 1941-es zsidóellenes rendelkezések is megtalálhatók: *Les Juifs sous l'Occupation. Recueil des textes officiels français et allemands, 1940–1944*, kiadta a „Les fils et les filles des déportés juifs de France” 1982-ben, miként megjelentek Michaël R. Marrus – Robert O. Paxton *Vichy et les juifs* (Calmann-Lévy, 1981) című munkájában is.

— A protestáns egyházak legfontosabb állásfoglalásai megtalálhatók: *Spiritualité, théologie et résistance*. Presse Universitaire de Grenoble, 1987, 151. és 182.

— A német és a lengyel püspöki kar közös nyilatkozatot tett közzé egyházaiknak a 2. világháború alatt tanúsított magatartására vonatkozóan Auschwitz felszabadulásának 50. évfordulója alkalmából (Documentation Catholique, n° 2110, 188–191.)

Bende József fordítása

A szöveget aláíró püspökök listája, akiknek az egyházmegyéjében internálótáborok voltak a Vichy-rezsim idején:

Egyházmegye

Saint-Denis en France
Beauvais
Orléans
Angers
Poitiers
Bordeaux
Bayonne
Toulouse
Perpignan
Montpellier
Marseille
Aix-en-Provence
Lyon
Pamiers
Albi
Limoges

Püspök

Mgr de Berranger
Mgr Thomazeau
Mgr Picandet
Mgr Orchampt
Mgr Rouet
M. le Cal Eyt
Mgr Molères
Mgr Marcus
Mgr Fort
Mgr Ricard
Mgr Panafieu
Mgr Billé
Mgr Balland
Mgr de Monléon
Mgr Meindre
Mgr Soulier

Internálótábor

Drancy
Compiègne
Pithiviers és Beaune-la-Rolande
Angers
Poitiers
Mérigniac
Gurs
Récébédou és Noé
Rivesaltes, Argèles, Saint-Cyprien
Agde
Aubagne
Les Milles
Vénissieux
Le Vernet
Saint-Sulpice, Brens
Nexon

A BENSŐ BÍRÓ

Takács Zsuzsa: *Jaj a győztesnek!*

Modern irodalmunk meghatározó műfaja az esszé. Kortárs literatúránkban is számos esetet találunk arra: jeles írók, költők, irodalmárok a nyilvános töprengésnek ezt a mélyen személyes, mert közös mélyekre néző alkalmát választják. Az elemző-elmélkedő műhelyesszé (Gergely Ágnes, Lator László), az esszéisztikus recenzió és hitvallás (Báthori Csaba, Vasadi Péter), a történelem- és társadalomfilozófiai eszmefuttatások (Kertész Imre, Nádas Péter), a műfaj erényeinek szépirói kiteljesítése a tárca, a jegyzet, a közírás keretei között (Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos): csak néhány példa a sikeres utakra, az érdemes minőségre.

Takács Zsuzsa költői pályáján talán fordulat, de semmiképpen sem rendhagyás az esszéket megjelenése. Hiszen csak nyilvánvalóvá vált, ami eddig is bizonyosan tudható volt: Takács nemcsak jelentős költő, de komoly irodalomértő és gondolkodó is; olyan, aki szakadatlan reflexiós igényével nem csupán saját műveit, de az azokat inspiráló szerzőket és hagyományokat, az azokban elrejtőző esztétikai és teológiai kérdéseket is érteni, értelmezni, magyarázni kívánja. Ehhez bölcséleti hajlamra és kiterjedt műveltségre van szükség. Egyikben sem szenved hiányt.

A kötetet záró *Köszönetnyilvánításban* olvasuk: „A könyvben szereplő írások többsége válaszkérésből született, az évek során megjelent szövegek, beszélgetések nyomán, versek és prózák megértésének céljából és megírásuk magyarázataképpen.” (245.) A válaszkéréső igyekezet azt is jelenti: a könyvtől távol áll a kinyilatkoztatás magabizós attitűdje. Takács Zsuzsa nézőpontokat, véleményeket és igazságokat szembesítve ajánlja föl közös megfontolásra saját sejtéseit, saját igazságait. Mindenekelőtt pedig: kérdéseit és kételyeit.

A huszonnégy írás öt ciklusba rendeződik. Egyszerű, de beszédes fogás, hogy a fejezeteket a tartalomjegyzékben csupán csillag választja el egymástól, önálló címet nem kapnak: a mértéktartó fegyelem munkáját érzékeljük ebben. Formálisan megállapítható tény még, hogy a szövegek többségét a szerző itt jelenteti meg kötetben első ízben (mindössze három volt olvasható Takács korábbi munkáiban). 1979 és 2008 között született művekről lévén szó, ez a sajátosság is rokonszenves alkotói szeméremre mutat vissza.

Négy nagy irodalmi esszé nyitja a sort. A *megfosztás rítusa*, amely a költő azonos című versének

magyarázatával indul, a Jób-történet tanulságai-ból bont ki egyszerre teodíceai és esztétikai gondolatmenetet. „[A] szenvedő ember Isten melletti kiállása” (11.) a művészi helytállás példázataként értelmeződik, az Auschwitz utáni korban egyre veszélyesebb és mind megokolhatatlanabb művészi helytállás példázataként. A holokauszt-irodalom és a Jób-elbeszélés együttes megoldása katartikus művet Takácsnál. Ember és Isten egyenrangúvá váltott viszonya teszi csak beláthatóvá annak igazságát, „hogy teremtményének együttműködése nélkül Isten tehetetlen. Hogy nemcsak az embernek van szüksége a Legfőbb Jóra, hanem Isten is számít az ember mellett történő, személyes kiállítására.” (18.) Saját versre reflektál először, személyes történetet mond el zárásul a szöveg. Végző konklúzió gyanánt a szerző egész művészetét átható alapvetést fogalmaz meg: „...a szembenézés folyamatos és egyéni lehet csak”. (33.) A második írás (*A verset megfosztják ruhájától*) már kifejezetten egy Takács-versre összpontosít: a *Ma meghalt anyám vagy talán tegnap* szerzői kommentárja nem hideg okfejtés, nem szenvtelen műhelyjegyzet. Költői hitvallás és emberi vallomás inkább; az anyját verssel s versmagyarázattal gyalázó gyermek beszéde — a versanyagot mindenkor szentnek tekintő művész konfessziója. Mindkét minőségében megrázó dokumentum. Másként revelatív olvasmány a *Háló és hal. Halálversek a magyar költészetben és a Szóra bírni az álmod. Álom és látomás az irodalomban*. Előbbi a *Halotti beszéd*től és az *Ómagyar Mária-síralomtól* Baka Istvánig, Petri Györgyig számos költői (s részben bölcséleti) alkotás megidézésén keresztül bizonyítja: „A halál megjelenítése, igenlése a köz- és filozófiai gondolkodás, az irodalom és más művészetek választ kereső kísérleteiből nem száműzhető.” (40.) Nem, mert a halállal (az emberi létezés végeességével) nem számoló szubjektum az élettel (önnön életével) való szembesülés lehetőségét mulasztja el. Utóbbi (a kötet legerjedelmesebb, művészettörténeti távlatokat nyitó írása) képmellékletekkel is érzékíti, ami mellett érvel: sajátos létmód az álomé; a misztikusok és a szerelmesek önkívületi (énen-kívüli) állapotával rokon, s mint ilyennek, az eksztázisos művészi ráismerésekben is komoly szerepe lehet. (Nem mellékes, hogy a halál is, az álom is meghatározó témája s kiváltószó az ösztönzője Takács Zsuzsa költészetének.)

Egy-egy alkotót emelnek ki a következő írások. Egyaránt vigyázatos hermeneutikai műgond jellemzi az Ady- és a García Lorca-olvasást (*Ady Endre: Sappho szerelmes éneke; Az elvont meg-*

szólaltatása. Federico García Lorca posztumusz színdarabja), illetve a kolumbiai költő, Álvaro Mutis költeménye fölötti, a Gonosz, a Rossz, a bűn metafizikáját kutató tűnődést (*Ártatlanok szegényeje*). És filmesztétikai jártasság árulja el magát a három Bergman-esszében (*Bergman iskolája*; „Te olyan ostoba vagy, hogy az emberi lelket fogod játszani” . Bergman: A hetedik pecsét; Isten csendje). Úgy tűnik föl: ahogy más helyütt Pilinszky Jánost, úgy itt Ingmar Bergmant is a művészetükkel rokon érzékenység és világlátás képes nemcsak beleérzően, de avatottan is érteni, értelmezni. A svéd rendező életműve „összintességében és radikalizmusában páratlan” (124.) — állítja Takács Zsuzsa. Hasonló kijelentést az ő művészetéről is tehetnénk. „Azt adja tehát, amije van: kérdéseit, keresését, szerialitását, komor szellemét, leszámolását a hazugságokkal és szépítéssel, téveszmék nélküli világát, önmagát. Életét tette föl rá, hogy megkeresse, hogy mi maradt, mi használható a pusztulás után. Emberi kapcsolatok, megcsúfult eszmények, intézmények, formák ép cserepeinek föltárása folyik színpadán” (123.) — olvassuk. És a Takács-lírára gondolunk — némi megszorítással. Mert bár a költő is a „pusztulás” utáni modern világ modern, azaz magányos emberét szólítaná meg (arra kíváncsian, mit mondhat a versek nyelvtana, „mióta a beszéd az elhallgatás nyelve lett”; 115.), de verseiben az illúziótlan bergmani látásmód nem érvényesül minden következményével. Az egyik következmény ugyan is a versek önfelszámolása kellene, hogy legyen. (Ami ugyanakkor vissza-visszatérő kísértés Takács Zsuzsa pályáján. Nem esztétikai, hanem morális indokoltsággal.) Úgy is fogalmazhatnánk: Takács Zsuzsa versei ugyanazt látják, amit Ingmar Bergman kamerája, csak épp őriznek valamennyit (nem is keveset) abból a bizalomból, amelyet a nem látható világba vet az ember. S mert őrzik, vele őrzik a hitet is: van még szem, amely az idegenre jóssággal tekint, és kar, amely életre öleli a másikat, a másságot.

Erkölcstani meditációk, antropológikus jegyzetek vezetnek tovább. Címük is eligazító és megvilágító erejű: *Győztes és áldozat, A szenvedés hasznáról, A reményvesztésről, Arcunk megmutatása, mint áldozati cselekmény, Az frásztudók felelőssége.* „[A] szeretet erejébe beleborzongó, vezeklő ember” (10.) esélyeivel vet számot, „az olvasót megváltó szenvedés” (148.) esztétikumot igazoló fontosságáról értekezik, a személyes és a személytelen, a szentség és a bűn, a társadalmi szerepek és a saját arc mibenlétét firtatja — szűkebb tárgyán túlra tekintően — jószereivel mindahány szöveg. Pilinszky írt is központi alak: „A múlt század magyar írói között aligha követi nyomom nála érzékenyebben más a győztesnek induló

vesztes magányát és a veszteségből győzelmet kovácsoló legyőzött tétova diadalát.” (144.) Mellette például Simone Weil kínál igazodási pontokat az esszéírói észjárásnak: „Én Simone Weil (és Pilinszky) *személyesből* a *személytelenhez*”, a transzcendenshez vezető útja egyik feltételének tekintem ezt az ellentmondásokkal terhelt létezésre való nyitottságot. Tágra nyitott szemünk bátorságát, mellyel magunkba öleljük a pillanatnyi érdekeinkkel szemben álló birodalmat. S végül az elfogulatlan ábrázolás gyakorlatát. Mondhatnám, teljes éltemben erre törekedtem.” (161.) Ám az „önfelmutatás” szakrálisnak tetsző, de profán szüksége nem éri be a mintakövető tisztelet paszszivitásával; nem, hiszen lényege szerint egyéni munkát, alanyi elhatározást követel: „Senki nem kívánhatja magának, de mindenki arra kényszerül — jobb latoként, a lelke üdvéért talán —, hogy életében, kisgyerek kora után legalább még egyszer, megjelenítse a benne rejlő, maszk nélküli kreatúrát — ismét Pilinszkyt idézve — »mutassa magát» a többiek előtt. »Ha máskor nem, hát a halálós ágyon.« Az alkotóknak azonban az önfelmutatás kemény iskolájába kell járniuk.” (166.)

A negyedik és ötödik rész szorosan egybetartozik. Önéletrajzi elemekkel dolgozik a szülők emléke előtt tisztelgő rövidprózaírai remeklés, az *Ajánlás*; a 20. századi magyar történelemről is vázlatos képet adó *Sötét és fény kora*; a curriculum vitae műfaji követelményeinek aggályosan eleget tevő, de címével e követelményeket elbizonytalanító *Életrajz-változat*; végül az evangéliumi parabolává emelt közönséges történet, *Az üres sír*. És óhatatlan az önéletrajzi szál a kötetet záró három interjúban. A beszélgetőtársakban (Lucie Szymanowska, Miklya-Luzsányi Mónika, Szűcs Terézia) Takács Zsuzsa együttgondolkodni is kész és képes partnerekre talált. Ennek a közös nyelvi munkának az eredménye a mondatok hitvalló pontosságá. Lett légyen szó az irodalomról s az irodalomhoz való viszonyról: „Csak a »pokolra szálló« irodalom menthet meg szerzőt és olvasót, műértő közönséget. (...) Én úgy gondolom, nemigen van más választásom, mint hogy vásárra vigyem a bőrdömet, dialógust kezdeményezzek, kételyt fogalmazzak meg.” (210.); a művészet által feltett s talán Isten által megválasztott kérdésekről: „Egy jó vers úgy válaszol kérdéseinkre, ahogyan magunk, akik a verset írjuk, nem tudnánk felelni. Pascal rejtett istenbizonyítéknak nevezi a sorok közt elrejtett választ. Ennek persze feltétele, hogy kérdéseink őszinték legyenek, hogy eljussunk a lehetséges végső pontig.” (213.); avagy az alkotó önmagával szemben tanúsított könyörtelenségéről — föltéve, hogy könyörtelenséges mű alkotására szegődött: „Az alkotáshoz szükséges idegenség számomra azt je-

lenti, hogy elfogultság és félelem nélkül szemléljük önmagunkat (már amennyire ezt lehet); viszonylatainkat, a küszöböt, amelyen átlépve sorsunknak átadjuk magunkat.” (238.) Az utolsó mondatok sem berekesztik a gondolatmenetet — inkább a könyv egészére visszasugárzó érvénnyel fogják, foglalják össze Takács Zsuzsa teológiai dilemmákon és köznapai kételyeken edzett, kérdésekre kérdésekkel válaszoló művészetfilozófiáját: „Azt hiszem, az igazi művész Isten báránya mégis, aki magára veszi a világ bűneit, részt kér a világ szenvedéséből, könyörgése mindannyiunk helyett szól.” (244.)

A halálra, a bűnre, a veszteségre és vereségre ítélt emberi kondícióról beszélnek Takács Zsuzsa írásai. Ám eközben — hol nyíltan, hol a vallomás vagy az elemzés szelíd áttételei útján — a hit, a jószág, a szeretet és a szerelem megtartó hatalmát dicsérik. S mert jobbadán művészetről szólnak művészi eszközökkel: a kimunkált, a kiküzdött és megszenvedett szépség hódolata is bennük foglaltatik. A hivatkozások, utalások és idézetek tudósi bősége, az elemző, értelmező, *faggató* eszszényelvi magatartás egyidejűleg ad filológiai és filozofikus arculatot a szövegeknek. De nem is ez a Takács-esszék megkülönböztető ismérve. Inkább az a már-már nyomasztó és provokatív személyesség, amely azonban sosem az önös hivalkodás eszköze, hanem a saját sorssal hitelesített gondolat feltétele. A kockára tett önismeret az, ami mintegy védjegye mindahány darabnak. Stílusisan ugyanis nem különöseks ezek az esszék. Szerepeket elutasító eszkoztelenség az övék.

A központozás — mi tűrés-tagadás — olykor vitatható, a szórend — ha nem is szembetűnően — néha ingatag. Ám a beszédnek ez az alaki esendősege nem ejti zavarba a befogadót. Éppen ellenkezőleg: ez hitelesíti a gyöngeségről (közös gyöngeségünkről) mondottakat, ez igazolja a könyv létét. (Takács Ferenc recenziója joggal beszél „csendes, bensőséges és igaz hang”-ról. *Szembénzés. Takács Zsuzsa: Jaj a győztesnek! Népszabadság*, 2008. december 13.)

A kötet címe a latin szállóigét (Vae victis! — 'Jaj a legyőzötteknek!') fordítja ki, hangolja újra (folyóiratközlésben az itt *Győztes és áldozat* címmel közreadott írás viselte ezt a címet). Jelképes gesztus ez. A görög-római kultúrát *igazgatja* át általa a keresztényi létfölfogás. E ráción túli logika értelmében a legyőzöttek, az elesettek, a kiszolgáltatottak irgalmat érdemelnek. A győztes pedig vesztesként áll előttünk: nem külső erőszak, hanem belső erők fenyegetik. A „benső bíró” (138.) elől nem menekülhet; a lelkiismeret (avagy a lelkiismeret alakját öltő transzcendens ítélkező) bizorrral döntení fog sorsa felől. Még akkor is, ha — és ezt Takács Zsuzsa írásai pontosan tudják — a döntéshez való viszonyulásban a szubjektum szabad akarata, a kreatúra elháríthatatlan felelőssége is megmutatkozik: „A legnagyobb kihívás az, hogy nem csupán az emberi, hanem az isteni sors is az embertől függ” (Nyikolaj Bergyajev). (*Vigilia*, Budapest, 2008)

HALMAI TAMÁS

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Teréz Anya: Jöjj, légy a világosságom!</i>	3.200.–
<i>Rupert Berger: Lelkipásztori liturgikus lexikon</i>	4.300.–
<i>Halmai Tamás: Versnyelvtanok. Elemző esszék kortárs versekről</i>	1.900.–
<i>J. B. Metz: Memoria passionis</i>	2.700.–
<i>Rónay Tamás: Forgószél a Vatikánban. XXIII. János életútja</i>	2.700.–
<i>Igazságosabb és testvériesebb világot! Tíz év távlatából</i>	1.200.–
<i>John Powell: Egészen ember, egészen élő</i>	1.800.–
<i>Joseph Ratzinger: Bevezetés a keresztény hit világába</i>	2.700.–
<i>Innen és túl. Verseks az Isten-kereső emberről</i>	2.900.–
<i>Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona</i>	3.600.–
<i>Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 1.</i>	2.600.–
<i>Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 2.</i>	2.600.–
<i>Avery Dulles: A kinyilatkoztatás modelljei</i>	2.500.–
<i>Lukács László: Csináld magad</i>	1.150.–
<i>Terri Apter: A magabiztos gyermek</i>	1.600.–
<i>E. Kübler-Ross – D. Kessler: Élet-leckék</i>	2.200.–

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

Interjúk készítése divatos műfaj lett. Persze nem mindegy, kit szólít meg a kérdező, s milyen kérdéseket tesz föl. Napról napra láthatunk, hallhatunk unalmas eszmecseréket (e téren a televízióé a pálmá). Gyászos tapasztalataim nyomán némi gyanakvással kezdtem olvasni Kaiser László *Elfoglult beszélgetéseim* (Hungarovox) című, húsz rövidebb-hosszabb beszélgetést tartalmazó kötetét. A könyv címében is megvallott elfoglultságát méltányolnunk kell, hiszen azok a párbeszéddek, amelyek egymásra rezonáló személyiségek gondolkodásába engednek bepillantást. Nyilvánvaló, hogy a közöttük kialakult kapcsolat nem alkalmi, s a kérdező bensőségesen ismeri a megkérdezettet, s közelítésében nyoma sincs az úgynevezett sztárriporterek gyakori és bosszantó fölényeskedésének.

Kaiser László, mielőtt megszólítaná a válaszott interjú-alanyt, legyen bár író, filmes, képzőművész, műemlékes, alaposan tájékozódik annak életművében, s mielőtt megkezdődne ketjük eszmecseréje, röviden tájékoztat az illető legfontosabb törekvéseiről és műveiről. Az izgalmas beszélgetésekből azonban az elmúlt évtizedek zavaros történelme, feldolgozatlan eseményei és ellentétei feltárulnak. Olykor arról is szó esik, miképp találhatunk az egyenes útra, amelyről manapság ideológiák is igyekeznek letéríteni. Figyelemre méltó igazságot fogalmazott meg Nemeskürty István: „... kerekén kijelentem, hogy még ma is, felfogásom szerint, a keresztény erkölcsi és esztétikai érték nélkül az egész világ semmit sem ér. Tehát, ha afelé haladunk, hogy megfosszuk magunkat mindettől, abból előbb-utóbb baj származik. Nem lehet kiradírozni cinikus hazugságokkal a hitet... Az a kérdés: ma mennyiben és miben hiszek, s nem az, hogy mennyi pénzt tudok összeharcolni. Egy mai politikus, miként az emberek nagy része, csak az eredményességben hisz. Az emberek, a társadalom többsége elvesztette a hitét. Félek, ez még csak rosszabb lesz.”

A kötetben szereplő személyiségek legtöbbször a nemes idealizmus jellemző; ebből fakad, hogy reménykednek a kiegyensúlyozott, békésebb jövőben. Ennek egyik előkészítője, olykor modellje a család bensőséges összetartozása, tagjainak egymás iránt érzett szeretete. Emelkedetten beszél erről Dallos Szilvia. A művésznővel itt egy rövid interjút készített Kaiser László, utóbb kötetnyi terjedelemben faggatta életéről, gondolatairól. (*Dallos Szilvia titkai*, 2005.) A családról, mint erőt adó közösségről beszél Bába

István is. A vele készített interjú idején, 1994-ben még élt a remény, hogy a rendszerváltás valóban „váltás” lesz, sokáig elfojtott értékek nyomán alakul majd a társadalom fejlődése. Akkor Bába István arra a kérdésre, elégedett-e a sorsával, így válaszolt: „Igen, egyértelműen. Remélem, nem hangzik nagyképűen, és nem értik félre: életem sikertörténet... azért, mert Magyarországon azok az értékek kezdenek elterjedni és meghatározóvá válni, amelyekért küzdöttem, küzdöttünk. Ezeknek az értékeknek a súlya erősödik. Ezek az értékek életemnek, munkámnak, hivatásomnak alapjai. Ahogyan a demokráciának is!” Nem túlzás állítani, hogy ezek a beszélgetések Magyarország sorsáról is szólnak. Ezért olyan izgalmasak.

Rádióelőadásból posztumusz könyv Domokos Mátyás *A metafizikus költészetről* szóló tanulmánya (Nap Kiadó). A szerző a gondolkodó, célra vezető irodalom elkötelezett híve és munkálója volt. Megélte az Eötvös Collegium végnapjait, a Szépirodalmi Könyvkiadónál kiváló írók munkamódszerével ismerkedett meg műveik gondozása közben, s ugyanitt kisebb-nagyobb taktikázásokat, megalkuvásokat is megfigyelhetett. Kitűnő esszéíró volt, emlékei a kor kultúrtörténetének megértésében is segítenek. Óriási érdeme a Nap Kiadó remek és gyönyörű kiállítású sorozatainak (*In memoriam; ... emlékezete*) életre hívása. Jó néhány kötetnek összeállítása fűződik nevéhez. Ezekben az írókban rokonlelkekre talált, akik hozzá hasonlóan az irodalomban az élet tanítómesterét, az önkifejezés kivételes lehetőségére találtak. Németh László, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, illetve Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János és Mátyás Iván jelzik, milyen irányzatokhoz vonzódott különösképpen. A metafizikus költészet lényegét így próbálta körülírni: „... lehet valóban az örökkévalóság felől, és a végtelen világ-mindenség felől nézni az életet.” E nézőpont megtalálására a szentek és az írók képesek. Nem véletlenül idézi a *Háború és béke* talán legszebb jelenetét, amikor Andrej herceg sebesülése után a harctéren fekszik, s az égre tekintve ezt érzékeli: „Nincs már felette semmi, csak az ég, a magas ég: nem derült, de mégis mérhetetlenül magas, és szürke felhők úsznak rajta csendesen, nyugodtan, ünnepélyesen, egészen másképp, mint ahogyan én futottam...” És következik az a kérdés, amely Domokos Mátyás szerint a transzcendens líra — és vele az emberi gondolkodás — mozgatója: „Hogy” nem láttam meg én azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hazugság minden és csalás, csak ez a végtelen ég nem az! Nincs is, nincs

is kívül semmi sem, csak csend és nyugalom. Hála Istennek!”

A gondolkodó ember, a bölcselelő is beleütközik a megismerés gátjaiba. Babits az *Esti kérdés* befejezésében örök érvénnyel fejezte ki ezt a bizonytalanságot, de számtalan egyéb művet is idézhünk annak bizonyosságául, hogy a létbe kivetett ember le akarja rombolni korlátait, jóllehet tisztában van végességével is, s megfogalmazásának bizonytalanságaival is. Domokos Mátyás ennek bizonyítékául Szabó Lőrinc *Dzsuang Dszi álma* című versét idézi. Ám vannak pillanatok — mondja Domokos Mátyás a *Háború és béke* említett jelenete kapcsán —, „amikor metafizikus értelemben zökken ki az idő és veszünk észre valamit, amiben szintén benne vagyunk, de soha nem érzékeljük.” Ez a felismerés, pontosabban ennek vágya mozgatja a racionalitást meghaladni vágyó költőket, akik kivételesen szerencsés pillanataikban észrevetetik velünk is az égbolt szépségeit.

Izgalmas nyomozás, melynek során a magyar és a világirodalom nagy verseivel szembesülve döbbenünk rá, hogy az égben minden este bál van. Csak figyelni kell alázatosan, s megsejthetjük mi is, hol él, honnan figyel „az ég glóriása”.

RÓNAY LÁSZLÓ

RUPERT BERGER: LELKIPÁSZTORI LITURGIKUS LEXIKON

A lexikon: görög eredetű kifejezés, eredeti jelentése szótár; ma inkább ismerettárnak neveznénk. A könyvkiadó szívesen jelentetnek meg lexikonokat, mert napjainkban is van igény olyan jellegű kézikönyvekre, amelyek tartalmazzák az alapvető ismereteket az adott témakörrel kapcsolatban. Úgy tűnik, nincs igaza azoknak, akik azt állítják, hogy a lexikonok jelentősége csökkenni fog, mert az interneten minden megtalálható lesz, amire kíváncsiak vagyunk.

Az elmúlt évtizedekben az egyházi könyvkiadónál is jó néhány olyan lexikon jelent meg, ami segíti a hívő és nem hívő embereket a tájékozódásban (*Katolikus Lexikon*, Szent István Társulat; *A Katolikus Dogmatika lexikona*, Vigilia, 2004; *Egyház-történelmi Lexikon*, Jel Kiadó, 2005 stb.). Éppen ezért örömmel vesszük kezünkbe a Vigilia kiadásában megjelent új liturgikus lexikont, amely egy népszerű, sok kiadást megért német lexikon magyar fordítása, kiegészítve magyar vonatkozású címszavakkal. Alapvető jelentőségű kézikönyv, a szó szoros értelmében vett „standardwerk”.

Magyar nyelven eddig két liturgikus lexikon jelent meg. Az első 1933-ban, amely Kúhár Flóris és Radó Polikárp bencés atyáknak köszönhető.

Ebből a kislexikonból röviden megismerhetjük a legfontosabb liturgikus alapfogalmakat, a II. Vatikáni zsinat előtti szemléletmódban. A zsinat után 1988-ban megjelent a hiánypótló új liturgikus lexikon, Verbényi István és Arató Miklós szerkesztésében (Ecclesia Kiadó), melyet 1989-ben újra kiadtak átdolgozott és bővített formában.

A harmadik, a legújabb liturgikus lexikonra is szükségünk van. Nem teszi fölöslegessé az első kettőt, hanem jól kiegészíti azokat. Több és gazdagabb a tartalma, hiszen közel 850 címszót tartalmaz. Nagyon sok olyan fogalommal, illetve témával találkozzunk benne, melyek nem találhatók meg az előző magyar liturgikus lexikonokban (például: *adaptáció*, *apológia*, *Asperges*, *naptárreform*, *reformáció*). A szócikkek terjedelme változó, 3–4 mondatról 4–5 nyomtatott oldalig terjed. Megtalálható benne az egyes fogalmak, kifejezések szerzői, részletes liturgikus teológiai magyarázata.

A lexikon ismeretanyagának két fő területe — ahogyan azt a könyv címe is jelzi — a liturgia és a pasztorális teológia. Az eredeti mű szerzője Rupert Berger plébános, ismert és elismert német liturgikus szakember, aki úgy magyarázza a liturgikus alapfogalmakat, hogy figyelembe veszi a konkrét egyházi gyakorlatot. Látszik, hogy a szerző nemcsak a liturgika tudományának jeles képviselője, hanem nagy tapasztalattal rendelkező lelkipásztor. Főként a liturgiát végzőknek, a papoknak, diakónusoknak és lelkipásztori kiegészítőknél ad ösztönzést a liturgia megújult szelében való végzéséhez. Ezt a célt a lexikon elnevezése is vállalja: *Lelkipásztori liturgikus lexikon*. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a lelkipásztorok számára nélkülözhetetlen ez a könyv, hanem mindazok számára, akik értő módon akarnak részt venni a katolikus egyház liturgiáján. Az ökumenizmus korszakában figyelemmel van a keleti hagyományra és a protestáns gyakorlatra is.

Szemléletmódja új, illetve összhangban van a II. Vatikáni zsinat utáni szentségtannal és liturgikus teológiával. Például amikor a *presbitérium* fogalmát magyarázza, kiemeli, hogy ez a görög eredetű szó a felszentelt papok szenteléséből következő testvéri egységét jelenti. Csak ezután említi a szó második (a papság és segédkezők számára fenntartott hely a szentélyben) és harmadik jelentését (a református egyházakban a presbiterek közössége).

A szóanyag elrendezése a szokásos ABC sorrendben történt. Megkönnyíti a lexikon használatát a címszavaknak a könyv elején megtalálható felsorolása (XII–XX.). A szócikkek minden esetben azonos tagolásban épülnek fel (fogalom magyarázat – történeti fejlődés – a mai liturgikus forma – esetleges lelkipásztori javaslatok), és ez egyes fogalmak kifejtésében is látszik, hogy a szerző meg-

győződése az, hogy a szépen végzett liturgia a hatékony lelkipásztorkodás egyik legjobb eszköze. Tudományos igényességét jelzi, hogy a főbb alapfogalmak esetében részletesen kifejti a történelmi fejlődés alakulását. Nagy értéke a lexikonnak az egyes szócikkek végén található bibliográfia, amely komoly segítséget jelent azoknak, akik még tovább szeretnék bővíteni ismereteiket.

A fordítás a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Gyakorlati Teológia Tanszékének kérésére készült. Köszönet érte Pákozdi István tanszékvezetőnek, aki kezdeményezte és megszervezte a fordítást, és vállalta a magyar kiadás szerkesztői munkálatait. A lexikon magyar fordításában mellőzi a speciálisan a német nyelvterület liturgikus kiadványaira vonatkozó utalásokat, viszont hozza azok magyar változatát. A magyar vonatkozású szócikkeket (például *Radó Polikárp*, *Hozsanna énekeskönyv*) Füzes Ádám, Káposztásy Béla, Varga László és Verbényi István készítették. A keleti jellegű cikkeket Ivancsó István, az evangélikus utalásokat Joób Máté gondozta.

Remélhetőleg nemcsak a liturgikus műveltség gyarapodását fogja elősegíteni ez a lexikon, hanem a liturgia értő szeretetére is ráneveli mindazokat, akinek az életében a liturgia valóban „csúcs és forrás”, a II. Vatikáni zsinat szellemében. (*Vigilia*, Budapest, 2008)

DOLHAI LAJOS

BOLYKI JÁNOS: A TANÚVALLOMÁS FOLYTATÓDIK Kommentár János leveleihez

A szerző, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának emeritus professzora, jelen pillanatban a jánosi újszövetségi iratok legszakavatottabb hazai kutatója (lásd eddig megjelent műveit: *Igaz tanúvallomás*. Kommentár János evangéliumához, Budapest, 2001; *János evangéliuma a görög tragédiák tükrében*, Budapest, 2002). Természetes tehát, hogy a magyar olvasó az ő tollából olvashatja a jánosi levelek legújabb fordítását és mérvadó magyarázatát. Pedig „a kommentárírás — ahogy azt a sorozatszerkesztő Zsengellér József megfogalmazza — különösen nehéz feladat elé állítja az arra vállalkozót, mivel nem egyszerűen magyaráznia kell a kiválasztott bibliai könyvet, de figyelnie kell az elérhető összes kézirat fontosabb variánsaira, a szöveg keletkezéséről, formájáról, műfajáról megfogalmazott valamennyi korábbi megállapításra, tézisére, az eddig megjelent magyarázatokra. Összetett munka, mely sok időt, energiát és nagy hozzáértést igényel.” (15.)

Bolyki János teljes mértékben megfelel a követelményeknek, és teljesíti az itt megfogalmazott

elvárásokat. A vonatkozó szakirodalom megjelenése mellett az első János levél kapcsán tárgyalja mindazokat a lényeges bevezetéstani kérdéseket, amelyek egy szentírási könyv esetében felmerülnek. Gondolok itt elsősorban a történeti (szöveg-hagyományozás és kanonizálás, szerzőség kérdése, a levél keletkezésének körülményei), az irodalmi (a levél egysége és szerkezete, a műfaj és a stílusesszókörök kérdésköre), illetve a teológiai (theo-logia vagy Isten-definíciók, krisztológia, eszkatológia, ekkleziológia) megközelítés különböző kérdéseire, amelyek a jelen műben mind-mind vizsgálat és elemzés tárgyát képezik.

Ezt követi a tulajdonképpeni értelemben vett kommentár (magyarázat és értelmezés egyben), ahol az elkülönített egységek ugyanazt a struktúrát jelenítik meg: szakirodalom, bevezető megjegyzések, fordítás, szövegmagyarázat. Egy-egy sajátos kérdés külön, nyomdatechnikailag is jól elkülönített exkurzusban kerül kifejtésre (például prezentikus vagy futurisztikus eszkatológia; a hit fogalma a bibliai hagyományban; értekezés a szeretetről).

János második és harmadik levelének esetében a szerző a bevezetőben főképpen a kánonba való felvételük kérdését, illetve a levelek egymással, az 1Jn-sal és János evangéliumával való kapcsolatukat taglalja. Szerinte „a két rövid levelet a Presbiter írta, akinek a gyülekezetében (gyülekezeteiben?) János [a Tanú] evangéliumát és első levelét használták”. (271.) A kommentárt itt is exkurzus tarkítja (történetesen a vendégbarátságról).

A kötetet a felhasznált irodalom felsorolása, valamint a szerzők és szerkesztők mutatója zárja. Mindez megkönnyíti használatát, és egyben lehetőséget teremt arra, hogy az olvasó ellenőrizhesse vagy továbbgondolhassa a szerző kitételeit.

A mű, amely figyelmet fordít mind a kutatástörténetre, mind a hatástörténetre (például a „kenet” gyakorlatának utóélete; a Kain motívum elő- és utóélete; a halálos és nem halálos bűnök) — s ezáltal (is) kiváló oktatási segédanyagnak tekinthető — a nemzetközi szakirodalom igényes porondján is megállja a helyét, és példát kínál abban, miként lehet és kell a tudományos és egyben ökümenikus Szentírás-magyarázatot művelni.

Az evangélium és a levelek kommentálása után tehát joggal merül fel az igény arra, hogy a szerző valamikor az Apokalipszis kommentárjával is megörvendeztesse a hazai olvasóközönséget. Ezáltal ugyanis teljessé válna az újszövetségi jánosi iratok magyarul feldolgozott ismertetése, és nyomon követhetnénk ennek az ókeresztény „iskola”-nak (vagy irányzatnak) a belső és külső konfliktusokkal terhelt teológiatörténeti fejlődését. (*Osiris*, Budapest, 2008)

JAKAB ATTILA

SOMMAIRE

Dans l'Année de Saint Paul

- IMRE KOCSIS: L'image de l'église de Saint Paul
 LEVENTE B. MARTOS: Paul, connaisseur des Écritures
 PÉTER BALLA: L'actualité des épîtres de l'apôtre Paul
- ÁKOS CSEKE: Plotin sur la pureté
 ■ Poèmes de Sándor Halmosi, Franz Hodjak,
 Péter Vasadi et István Vörös
 ■ Déclaration de repentance d'évêques de France
 (Drancy, le 30 septembre 1997)

INHALT

Im Jahre des Heiligen Paulus

- IMRE KOCSIS: Kirchenbild des Paulus
 LEVENTE B. MARTOS: Paulus der Schriftgelehrte
 PÉTER BALLA: Die Aktualität der Briefe von Paulus
- ÁKOS CSEKE: Plotinos über die Keuschheit
 ■ Gedichte von Sándor Halmosi, Franz Hodjak,
 Péter Vasadi und István Vörös
 ■ Die „Reue-Erklärung“ französischer Bischöfe
 (Drancy, 30. September 2007)

CONTENS

In the Year of St. Paul

- IMRE KOCSIS: St. Paul's Image of the Church
 LEVENTE B. MARTOS: Paul the Scribe
 PÉTER BALLA: The Actuality of St. Paul's Letters
- ÁKOS CSEKE: Plotinus about Purity
 ■ Poems by Sándor Halmosi, Franz Hodjak,
 Péter Vasadi and István Vörös
 ■ Declaration of Repentance by the French Bishops
 (Drancy, 30. September 1997.)

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÖNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP.

VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 2009. évre 4.080,- Ft, fél évre 2.040,- Ft, negyed évre 1.020,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 60,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 420 Ft

VIGILIA

■
RUPERT BERGER
BOLYKI JÁNOS

Hónapról hónapra
Lelkipásztori liturgikus lexikon
A tanúvallomás folytatódik.
Kommentár János leveleihez

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Dolhai Lajos, Jakab Attila
és Rónay László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Az imádságról
- A barátságról
- Móser Zoltán, Mózes Huba,
Nóvé Béla, Selyem Zsuzsa
és Somorjai Ádám tanulmánya
- Czigány György, Danyi Zoltán,
Győrffy Ákos, Lackfi János,
Halmai Tamás, Tandori Dezső,
Vörös István és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005 09003